

Introducció a la variació dialectal

Joan Veny
Mar Massanell i Messalles

PID_00178308

Índex

Introducció	7
Objectius	8
1. El canvi lingüístic	9
1.1. Introducció al concepte de canvi lingüístic	9
1.1.1. Expansió del canvi lingüístic	9
1.1.2. La dialectalització.....	10
1.2. El polimorfisme	11
1.2.1. Polimorfisme de frontera	11
1.2.2. Polimorfisme segons el grau de consciència.....	12
1.2.3. Polimorfisme de realitzacions indiferents	12
1.3. El canvi fonètic	12
1.3.1. El canvi fonètic regular	13
1.3.2. El canvi fonètic analògic	14
1.3.3. El canvi fonètic irregular	17
1.4. El canvi lèxic.....	20
1.5. Els mots patrimonials o hereditaris.....	21
1.6. Els arcaïsmes	21
1.6.1. Valor relatiu del terme <i>arcaïsmes</i>	21
1.6.2. Sorgiment dels arcaïsmes	23
1.6.3. Els refugis dels arcaïsmes.....	23
1.7. Els neologismes.....	24
1.7.1. Neologismes de creació directa i neologismes de creació indirecta	24
1.7.2. Neologismes denotatius i neologismes estilístics	25
1.7.3. Neologismes de parla o de discurs i neologismes de llengua	25
1.7.4. Neologismes planificats i neologismes espontanis.....	25
1.7.5. Neologismes interns i neologismes externs o manlleus	26
1.8. El canvi lingüístic per raons internes al sistema	27
1.8.1. La llei d'economia lingüística	27
1.8.2. La tendència a l'equilibri.....	28
1.9. El canvi per contacte de llengües: les interferències	28
1.9.1. El contacte de llengües al llarg de la història.....	28
1.9.2. Conseqüències del contacte de llengües: tipus d'interferències.....	30
2. La variació lingüística	33
2.1. Introducció a la variació lingüística	33
2.2. Dialectes constitutius i dialectes consecutius. El <i>contínuum</i> lingüístic	34

2.3. El concepte de varietat lingüística.....	36
2.4. Origen etimològic dels termes <i>dialecte</i> i <i>llengua</i>	36
2.5. Definicions de <i>dialecte</i> , <i>llengua històrica</i> i <i>llengua estàndard</i>	39
2.5.1. Relació entre dialecte i llengua històrica	39
2.5.2. Relació entre llengua històrica i llengua estàndard	40
2.5.3. Relació entre dialecte i llengua estàndard	40
2.6. Distinció entre els termes <i>varietat lingüística</i> , <i>variable lingüística</i> i <i>variant lingüística</i>	40
2.7. Delimitació en l'espai de les varietats lingüístiques.....	41
2.8. Quan un conjunt de varietats lingüístiques conforma una llengua històrica?	43
2.8.1. El criteri d'intercomprensió entre els parlants.....	43
2.8.2. El criteri de la consciència lingüística dels parlants	44
2.8.3. El criteri de la llengua comuna	44
2.9. El mètode dialectomètric: un intent de quantificació	45
3. Dialectes i llengua estàndard	46
3.1. Definició de <i>llengua estàndard</i>	46
3.2. El procés d'estandardització	47
3.2.1. Fase 1: la selecció.....	47
3.2.2. Fase 2: la codificació o normativització	49
3.2.3. Fase 3: la vehiculació (extensió de l'ús i extensió del coneixement).....	50
3.2.4. Fase 4: l'adequació o elaboració funcional	51
3.3. Relació entre dialecte i llengua estàndard	51
3.3.1. Peculiaritats de la llengua estàndard enfront dels dialectes.....	51
3.3.2. Confusió entre llengua històrica i llengua estàndard.....	52
3.3.3. Valoració de les varietats dialectals.....	53
3.3.4. Decadència dels dialectes	54
3.3.5. Factors d'anivellament i de diferenciació lingüístics en l'actualitat.....	54
3.3.6. Classificació dels dialectes segons el seu grau de vitalitat	56
4. La divisió dialectal del català	58
4.1. Origen de la partió català oriental / català occidental	58
4.1.1. El criteri de Milà i Fontanals	58
4.1.2. El criteri de Pompeu Fabra	66
4.2. Altres trets distintius dels dos blocs dialectals del català	67
4.3. Límits entre català oriental i occidental.....	72
4.4. Interpretacions de la partió oriental-occidental.....	74
4.4.1. Teoria de la Reconquesta.....	75
4.4.2. Teoria del substrat	76
4.4.3. Teoria de la romanització.....	76
4.4.4. Hipòtesi de la cronologia dels fets	77
4.5. Subdivisió dialectal dels blocs oriental i occidental.....	77

Resum	79
Activitats	83
Exercicis d'autoavaluació	83
Solucionari	85
Bibliografia	89

Introducció

En aquest mòdul, titulat “Introducció a la variació dialectal”, ens iniciarem en l’estudi de la dialectologia catalana. Per a fer-ho, caldrà que ens familiaritzem amb els conceptes bàsics d’aquesta disciplina i amb la terminologia que li és pròpia. Aquests conceptes s’agrupen en tres àmbits: el canvi lingüístic, la variació lingüística i l’estandardització, que ens ocuparan al llarg dels tres apartats inicials.

En el primer, titulat “El canvi lingüístic”, partirem de la constatació que les llengües canvien amb el temps i que si existeixen dialectes geogràfics és perquè existeix el canvi lingüístic i perquè aquest no és uniforme a tot el territori. Començarem, doncs, per estudiar com canvien les llengües al llarg del temps, quins fenòmens regulars o irregulars les modifiquen i per què ho fan de manera diferent en punts diversos del territori on es parlen.

“La variació lingüística” és el títol del segon apartat. Hi veurem com, a conseqüència dels processos de canvi, s’arriba a un estadi d’existència de variació lingüística: és a dir, ens adonarem que, a força de canvis divergents, partint de la llengua original es van generant diferents varietats lingüístiques. Aquesta constatació ens durà a reflexionar sobre la naturalesa de les varietats lingüístiques i a plantejar-nos quan cal considerar-les dialectes i quan, llengües.

En tercer lloc, ens ocuparem de l’estandardització en l’apartat “Dialectes i llengua estàndard”. La situació de variació lingüística creixent sol generar la necessitat de crear una varietat que torni el sentit d’unitat a la llengua. Estudiarem les diferents maneres de crear aquesta varietat estàndard i quina relació manté amb els dialectes.

Quan disposem d’aquest bagatge conceptual, estarem en bona disposició per a comprendre les raons de “La divisió dialectal del català”, que exposem en el darrer apartat, i que es basa, en un primer nivell, en l’existència de dos blocs dialectals, l’oriental i l’occidental.

Objectius

Un cop superat aquest mòdul, heu d'haver assolit aquests objectius:

- 1.** Comprendre el funcionament dels diversos mecanismes que provoquen el canvi lingüístic.
- 2.** Distingir els conceptes específics que permeten la classificació i l'estudi de la variació lingüística d'origen geogràfic.
- 3.** Concebre els dialectes i la llengua estàndard com dos tipus de varietats lingüístiques complementàries, que enriqueixen el patrimoni cultural comú i són necessàries per a la vitalitat de la llengua.
- 4.** Conèixer les raons diacròniques i sincròniques que justifiquen la divisió dialectal del català en oriental i occidental, i saber quines són les isoglosses principals en què es basa aquesta bipartició.

1. El canvi lingüístic

En aquest apartat ens aproximarem al concepte de canvi lingüístic i ens preguntarem què és, com s'expandeix i quins resultats provoca. Un d'aquests resultats és el fenomen del polimorfisme, que definirem i per al qual establirem una tipologia. A continuació, descriurem diferents classes de canvi lingüístic: el canvi fonètic (regular, analògic o idiosincràtic) i el canvi lèxic (que permet classificar els mots de la llengua segons llur procedència, època d'incorporació i vitalitat d'ús). Finalment, distingirem entre els canvis lingüístics que es produeixen per raons internes al sistema i els canvis que són fruit del contacte de llengües, que coneixem amb el nom d'interferències.

1.1. Introducció al concepte de canvi lingüístic

Partim de l'evidència que la llengua, qualsevol llengua, canvia al llarg del temps. Lentament, però també inevitablement, pateix mutacions que en canvien la fesomia al llarg dels segles. La llengua es va transmetent de generació en generació, i els parlants, inconscientment –o, a voltes, conscientment– hi van introduint elements innovadors (novetats fonètiques, fonològiques, morfològiques, sintàctiques o lèxiques) que substitueixen progressivament les formes tradicionals. D'aquestes mutacions que pateix la llengua al llarg del temps, en diem *canvi lingüístic*.

Podem definir el canvi lingüístic com el conjunt de processos constants de transformació, de pèrdua i d'innovació dels elements fònics, morfològics, lèxics, etc. d'una llengua.

Dit amb paraules més planeres...

... el canvi lingüístic engloba aquells processos pels quals un element A, ja existent en la llengua, passa a ser un element B, abans inexistent.

Pel que hem dit, doncs, el canvi lingüístic pot afectar qualsevol part del sistema, i és per això que podem parlar, més concretament, de canvi fonètic, fonològic, morfològic, sintàctic, lexicosemàntic.

1.1.1. Expansió del canvi lingüístic

Aquestes innovacions solen originar-se en la generació jove de parlants, que modifica lleugerament la llengua rebuda dels pares i dels avis. Per tal que el canvi lingüístic s'acompleixi, cal que la novetat surti del seu nucli originari i s'expandeixi, fent la competència a la variant tradicional i, a la llarga, arribant a substituir-la.

L'expansió de les novetats durant segles ha seguit dos sentits. D'una banda, solia avançar de les ciutats, dels centres més grans, cap a les poblacions de les rodalies. De l'altra, solia descendir dels sectors socials més alts cap als inferiors.

Una i altra circumstància es deuen al prestigi de la ciutat i de les classes més poderoses, que sol generar una reacció de mimetisme, també en el terreny lingüístic. En els darrers decennis aquesta progressió geogràfica ha deixat de tenir sentit arran de la irrupció i auge dels mitjans de comunicació.

1.1.2. La dialectalització

A vegades, les innovacions s'expandeixen lentament fins a abraçar tot el domini lingüístic. D'altres, queden limitades a un espai més reduït. Llavors, quan l'expansió es fa parcialment, sorgeixen les diferències dialectals. De fet, la difusió de les novetats depèn en gran mesura de com estigui constituït l'espai d'intercomunicació del domini lingüístic.

Les àrees aïllades, mal comunicades (sigui per factors geogràfics, polítics o del tipus que sigui), tenen més dificultats per a la recepció de les innovacions o per a la transmissió de les novetats que sorgeixen en el seu si. Com més escassa és la intercomunicació dialectal, doncs, hi ha més probabilitats que es doni una evolució divergent de la llengua en els diferents territoris.

Això provoca que, en els dialectes d'una mateixa llengua, puguin quedar reflectits diferents estadis evolutius. Els dialectes més conservadors, més arcaics, presentarien les solucions més antigues, les quals van assolir amb el temps d'expandir-se per tot el domini lingüístic. Els dialectes més innovadors o evolucionats, en canvi, mostrarien solucions l'èxit de les quals queda generalment circumscribit només a una determinada àrea geogràfica.

Evidentment, l'adopció d'una forma nova i l'abandó de la forma antiga no és un procés instantani. Abans que la forma nova s'imposi definitivament, ha de superar una fase, més o menys llarga, de convivència amb la forma tradicional. Aquesta convivència entre ambdues formes sol resoldre's, abans del triomf definitiu de la innovadora, en una distribució generacional de les variants: la tradicional en la generació més gran, la innovadora en la generació jove i un aiguabarreig en la generació adulta.

El retrocés del ieisme

Per exemple, en el català central, els grups llatins C'L, G'L, L[j] (que apareixen en mots com OCULU, REGULA O PALEA) havien evolucionat tradicionalment cap a iod, fenomen que

El grup llatí ACT...

... va passar per quatre fases evolutives. La primera, [ájt], ja no existeix en la llengua viva actual. La segona, [éjt], que es va estendre per tot el territori, és la solució que presenten encara avui el ribagorçà i el pallarès: [Áéjt] 'llet', [féjt] 'fet'. Això vol dir que aquests dialectes no han passat d'aquest estadi evolutiu. En canvi, la resta del català coneix dos estadis evolutius més: [éjt] i [ét]. Aquesta darrera és la forma més estesa avui: [Áét] 'llet', [fét] 'fet'.

rep el nom de *iodització* o *ieisme històric*. Aquesta pronúncia, però, va rebre una valoració pejorativa, de parlar rústic, poc cultivat, a causa de la influència del parlar lleista de les classes altes de la ciutat de Barcelona. A partir d'aquí, el ieisme va iniciar un procés de recessió, que es caracteritza per aquesta distribució generacional de les variants tradicional i innovadora:

- a) [uj] 'ull', [rɛjə] 'rella', [pájə] 'palla': la generació més gran;
- b) alternança entre [uj]/[uɫ] 'ull', [rɛjə]/[rɛɫə] 'rella', [pájə]/[páɫə] 'palla': la generació adulta;
- c) [uɫ] 'ull', [rɛɫə] 'rella', [páɫə] 'palla': la generació jove.

Evidentment, també hi entren en joc altres factors, com la influència de la llengua escrita, el grau d'instrucció del parlant, la situació geogràfica de la població, el sexe, etc.

1.2. El polimorfisme

No sempre les situacions d'alternança de formes tradicionals i innovadores es resolen amb la substitució de la forma antiga per la nova en un període relativament breu. A voltes, la convivència de les dues variants arriba a una situació d'equilibri de forces, de manera que ni la nova pot fer desaparèixer la vella ni la vella pot fer oblidar la nova. En aquests casos les dues variants acaben per coexistir amb un mateix valor. Ens trobem, llavors, davant d'una situació de polimorfisme.

Podem definir el polimorfisme com la coexistència, en un mateix parlant, de variants lliures que es reemplacen arbitràriament i mútuament, sense cap tipus de regularitat en la distribució.

Seguint la classificació establerta per Jacques Allières, se'n distingeixen tres tipus: polimorfisme de frontera, polimorfisme segons el grau de consciència i polimorfisme de realitzacions indiferents.

1.2.1. Polimorfisme de frontera

El polimorfisme de frontera és propi de les àrees de transició o de bilingüisme. Consisteix en la coexistència de formes pertanyents a sistemes diferents (als sistemes dels dialectes que queden a banda i banda de la frontera lingüística).

Per exemple, al Camp de Tarragona, zona de transició entre el català nord-occidental i el central, conviuen lliurement variants pertanyents a una i altra estructura. En l'àmbit de la morfologia, les formes de l'article masculí *lo* i *el* es reemplacen arbitràriament. I en el lèxic, tan aviat pot aparèixer el mot *fadrí* com *solter*.

1.2.2. Polimorfisme segons el grau de consciència

En el polimorfisme segons el grau de consciència, les dues variants presenten una situació de vitalitat comparable, però una de les dues, la més clàssica, té tendència a aparèixer quan el parlant mostra un grau de consciència lingüística més gran (és a dir, quan, per alguna raó, posa una atenció superior en la manera com parla), mentre que l'altra és més freqüent en el llenguatge descurat.

Per exemple, a la comarca del Matarranya, les variants *també* i *tamé* (més propera a l'origen llatí, la primera, i amb una simplificació del grup consonàntic, la segona). O, en mallorquí, la pronúncia de l'article masculí en un cas com: [əz ðít]/[əɾ ðít] 'el dit' (més fidel a l'ètim, el primer, i alterat per un fenomen de rotacisme, el segon). En tots dos casos, un grau més alt de consciència lingüística predisposa a l'aparició de les formes més tradicionals.

1.2.3. Polimorfisme de realitzacions indiferents

En el polimorfisme de realitzacions indiferents, la coexistència de variants no es pot justificar ni per raons de tipus geogràfic ni pel grau de consciència dels parlants.

Per exemple, l'ús indistint de *res* i *re*. Aquestes variants no pertanyen a sistemes dialectals diferents i tant l'una com l'altra poden aparèixer en el llenguatge més acurat o en el més descurat.

1.3. El canvi fonètic

Anomenem canvi fonètic el conjunt de modificacions que experimenta la realització fonètica d'un mot en el curs de l'evolució de la llengua. El canvi fonètic pot ser de tres tipus:

- 1) regular, si afecta tots els elements que compleixen unes determinades condicions;
- 2) analògic, si es deu a l'aplicació d'un model a un cas que, originàriament, en quedava al marge;
- 3) irregular, si necessita una explicació idiosincràtica.

La branca de la filologia que estudia l'origen dels mots (la seva filiació, el seus lligams genètics) i la seva evolució formal i semàntica rep el nom d'*etimologia*.

Podem definir l'etimologia, doncs, com el mètode d'estudi que s'ocupa de la recerca de les relacions que un vocable manté amb un altre de més antic, que és el seu origen.

Més planerament...

... l'etimologia és l'estudi de com l'element A va esdevenir l'element B; per exemple, de com el llatí TABULA va esdevenir el català *taula*.

L'estudi etimològic demana una acurada tasca de recerca. D'una banda, cal descobrir les lleis regulars que han regit els grans canvis fonètics a partir de la llengua mare. De l'altra, ha de ser capaç de descobrir les nombroses motivacions analògiques que actuen en la llengua. I, finalment, ha de buscar justificacions als casos que no poden explicar-se ni per un canvi sistemàtic ni per un procés analògic, sinó que entren de ple en el terreny de la idiosincràsia.

Ens detindrem ara en aquests tres tipus de canvi fonètic.

1.3.1. El canvi fonètic regular

El canvi fonètic regular es caracteritza per ser sistemàtic, repetitiu, recurrent. Donades unes certes condicions, afecta tots, o gairebé tots, els elements que les compleixen. Aquesta regularitat fa que aquests processos puguin formular-se mitjançant regles, que reben el nom de *lleis fonètiques*.

Les lleis fonètiques són expressions formals d'un canvi fonètic regular esdevingut en la història de la llengua. La majoria dels canvis fonètics que pateixen els elements d'una llengua es deuen a l'actuació d'aquestes lleis regulars.

És un exemple de llei fonètica...

... la palatalització de la L inicial llatina (LOCU > *lloc*), fenomen pancatalà del qual ja tenim indicis el segle IX. Té un valor absolut, universal: tots els mots patrimonials amb aquesta estructura (L inicial) pateixen la palatalització.

Processos de confluència formal

Com a conseqüència de l'actuació de les lleis fonètiques, mots que en la llengua mare presentaven significants perfectament diferenciats poden iniciar un procés de confluència formal. En el cas que el procés acabi en la coincidència total de significants, direm que s'ha generat una parella d'*homònims* (si la coincidència es reflecteix també en la grafia) o d'*homòfons* (si la coincidència és només fonètica). Quan la confluència no és plena, però s'arriba a una similitud molt acusada, llavors ens trobem davant de mots *parònims*.

Més concretament:

Són homòfons dos o més mots que es pronuncien de la mateixa manera, però que tenen un significat i una grafia diferents. Són homònims dos o més mots que es pronuncien i s'escriuen de la mateixa manera, però que tenen un significat diferent.

Exemples d'homònims i homòfons

En mallorquí, *ca* 'gos' (< CANE) i *car* 'no barat' (< CARU) són homòfons, ja que fonèticament coincideixen en [ka] o [ca], malgrat que la grafia d'un i altre sigui diferent. En canvi, són homònims *nou* 'vuit més un' (< NÖVE), *nou* 'no vell' (< NÖVU) i *nou* 'fruit del noguer' (< * NÖCE, pel clàssic NÜCE) perquè la identitat entre ambdós és fonètica i, alhora, gràfica; i, encara, en català antic s'hi podria afegir *nou*, 3PI del verb *noure* 'fer mal' (< NÖCÈRE).

Històricament, l'homofonia (o identitat fònica entre dos o més mots) i l'homonímia (o identitat fònica i gràfica entre dos o més mots) són el resultat de processos de confluència etimològica. Dos o més mots d'orígens diferents conflueixen en una mateixa forma fonètica amb dos significats. El fet que acabin sent homòfons o homònims, és a dir, que la grafia reflecteixi o no la coincidència fònica, dependrà de les codificacions ortogràfiques posteriors i no té a veure amb l'evolució del fenomen, perquè és en la llengua oral, i no en l'escrita, on sorgeixen i s'expandeixen els canvis. 🗨️

Distinció entre homonímia i polisèmia

Cal distingir l'homonímia de la polisèmia. L'homonímia es refereix a mots d'origen diferent que conflueixen formalment. Per exemple, les formes llatines *SŌLE(M)* 'astre' i *SŌLU(M)* 'terra' van confluïr en la forma catalana [sol], per l'actuació de la regla regular de caiguda de les vocals àtones finals diferents de -A (-E_# > ø, -U_# > ø), d'una banda, i per l'evolució coincident, en aquest context, de la vocal tònica (ō > [o], ō > [o]), però acaba esdevenint [ɔ] molt sovint en monosíl·labs i en síl·laba inicial, de l'altra.

En canvi, la polisèmia afecta un mot que es cobreix de diversos significats. Per exemple, *fulla* (< FŌLLIA), que originàriament es refereix a la fulla de l'arbre, per extensió ha passat a designar altres realitats, com la fulla del gabinet o la fulla d'una porta.

Així, doncs, la polisèmia és un recurs de la llengua que, basant-se en una analogia formal o funcional, permet de designar realitats noves a partir de paraules ja existents, mentre que l'homonímia és el fruit d'una coincidència formal, que pot resultar incòmoda si produeix confusions.

De fet, per guanyar en claredat, en els casos d'homonímia els parlants tendeixen a eliminar una de les dues paraules que han confluït. Reprenent l'exemple anterior, *sol*, denotador de l'astre, i *sòl*, amb el significat de 'terra', resultaven una parella incòmoda, fet que va originar que el mot *sòl* 'terra' desaparegués de la parla habitual, i només *sol* 'astre' es mantingués en ús. (Noteu, en l'exemple següent de Llull, la necessitat de desambiguar a través d'un complement de nom: "com home qui jau tot nuu en lo sòl de la terra".)

Són parònims aquells mots que presenten una acusada similitud formal, és a dir, aquells mots que tenen significats molt propers. Aquesta semblança pot originar, en la ment del parlant, un fenomen d'atracció entre els dos mots, de manera que passa a considerar-los relacionats, malgrat que en realitat les dues peces lèxiques provinguin d'orígens etimològics diferenciats.

Més endavant veurem com aquesta atracció entre parònims és una causa de canvis fònics en la llengua.

1.3.2. El canvi fonètic analògic

L'analogia és un procés pel qual un mot és modificat prenent com a model un determinat grup de mots que presenten algun tipus de regularitat.

Podríem dir que l'analogia és la generalització d'una norma a casos que no li pertoquen. Com a resultat de les analogies, la llengua guanya en regularitat i es deslliura d'excepcions.

Exemples de parònims

Els mots *casa* i *caça* són parònims perquè presenten una gran similitud fonètica: només es distingeixen per la naturalesa sorda o sonora d'una de les seves consonants.

El canvi analògic *pila(r)s* → *pilans*

La forma analògica ve a constituir la quarta proporcional en casos com:

<i>mà</i> [ma]	<i>pilar</i> [pilá]	=	<i>*pilans</i> [piláns]
<i>mans</i> [mans]			<i>*pilans</i> [piláns]

Analogies en el camp estrictament fonètic

En el terreny estrictament fonètic, l'analogia sol conduir a la pèrdua d'estructures fòniques poc freqüents, que són substituïdes per altres de rendiment superior.

Per exemple, el mot àrab *matrah* és a l'origen de l'actual català *matalàs*. La forma catalana antiga de *matalàs*, però, la que derivava directament de la forma àrab, era *matalaf*. Com es justifica el canvi cap a *matalàs*? La raó és la raresa dels mots acabats en $[-áf]\#$. En canvi, la freqüència de mots acabats en $[-ás]\#$ és molt superior, i per analogia amb aquests, per un afany de regularització, *matalàs* passa a ser un més del grup.

Interdependència dels fets fonètics i morfològics en les analogies

Considerarem dues possibilitats: que una analogia d'origen morfològic influeixi en l'esdeveniment d'un canvi fonètic o bé que sigui una mala interpretació d'un segment fonètic el que condicioni una mutació morfològica.

Els fets morfològics poden condicionar fets fonètics de manera que per un procés de regularització morfològica s'arribi a un resultat de canvi fonètic.

En donarem exemples pertanyents a tres àmbits diferents: la flexió verbal, les famílies de paraules i la flexió nominal.

Exemple 1. Analogia en l'àmbit de la flexió verbal

Els infinitius llatins *SENTIRE* i *OPERIRE* evolucionen regularment cap a *sentir* i *obrir*. Igualment, els corresponents participis, *SENTITU* i *OPERTU*, esdevenen per via regular *sentit* i *obert*. Un i altre tipus de verbs, pertanyents a la mateixa conjugació, han atret, per la tendència regularitzadora de la llengua, participis etimològics que, per analogia, s'han modificat. Així, *sofrit* per *sofert* (< *SUFFERTU*), o *establert* per *establit* (< *STABILITU*).

També l'ús de **coneixo* per *conec* és una extensió analògica de les altres formes de present d'indicatiu (*coneixes*, *coneix*, *coneixem*, *coneixeu*, *coneixen*).

Exemple 2. Analogia en el camp de les famílies de paraules

El substantiu *visc* 'vesc' (català occidental i balear) es refereix a una matèria apègalosa, extreta de la planta del mateix nom, amb la qual s'untan les branques dels arbres per a caçar ocells. Aquesta activitat va conduir a l'aparició d'un verb derivat, *enviscar*, és a dir, 'untar amb visc'. Aquest verb es va formar mitjançant

Mots acabats en $[-áf]$

Al *Diccionari català invers amb informació morfològica*, de Mascaró i Rafel (Barcelona: PAM, 1990), només apareixen: *batiscaf* 'submarí' (del grec *σκιάφι* 'barca'), *cadaf* 'gerro' (d'origen àrab), *pataplaf* (onomatopeia) i *aiguanaf* 'aigua de flor de taronja' (amb el component final també d'origen àrab). En canvi, el DIEC recull 112 mots en $[-ás]$, alguns força freqüents: *nas*, *cabàs*, *pas*, *cane-màs*, *capatàs*, *bordegàs*, *envàs*, *escarràs*, *fracàs*, etc.

el prefix verbal *en-* i el sufix verbal *-ar*. Posteriorment, per un procés d'analogia a l'interior d'una família de paraules, va aparèixer la forma substantiva *envisc*, oblidant l'origen de la partícula *en-* inicial. Així es donava més semblança a dos mots que pertanyien a la mateixa família.

Exemple 3. Analogia en el camp de la flexió nominal

Considerarem tres realitzacions dialectals de la paraula *llagost*, corresponents al bloc occidental: *llangost*, *llangot* i *llangosto* (totes elles amb una nasal adventícia):

- 1) *llangost* és la variant més antiga (documentada ja el segle XIV) i la més estesa en el català occidental;
- 2) *llangot* és una variant posterior que apareix en punts de l'àrea de transició entre nord-occidental i català central,
- 3) *llangosto* també és una variant més recent i es dona en poblacions de l'àrea tortosina.

Aquestes dues darreres variants no es poden justificar per un canvi fonètic regular (*agost*, mot amb la mateixa estructura, no ha esdevingut **agot* ni **agosto*). Però sí que podem trobar-hi una justificació analògica. Els plurals del tipus *-sts* tendeixen a simplificar-se, per la complexitat del grup final. Així, partint de la forma *aquests*, existeixen les variants *aquestos* i *aquets*. Són dos procediments diferents per a resoldre un mateix conflicte: la presència d'un grup consonàntic final que no agrada a la llengua. En un cas, es resol per la inserció d'una *o* epentètica, que desfà el conjunt de tres consonants. En l'altre, una de les sibilants és eliminada i s'aconsegueix així la simplificació del grup final.

En el cas del plural *llangosts* hauria passat el mateix: en unes zones s'hauria resolt en *llangots* i, en d'altres, en *llangostos*. Aquest canvi, que en el seu origen afecta només el plural, hauria acabat condicionant la realització del singular, que per un procés analògic, de regularització, esdevindria *llangot* o *llangosto*. En tots dos casos el fenomen té un mateix origen: la intepretació de la darrera *-s* com a marca de plural i de tota la resta com a arrel de la paraula. Així, si el singular de *gots* és *got*, també el de *llangots* és interpretat com a *llangot*.

Estadis cronològics	Singular	Plural
1a. època	<i>llangost</i>	<i>llangosts</i>
↓		Rebuig del grup consonàntic final
2a. època		Simplificació: <i>llangots</i> Epèntesi: <i>llangostos</i>
↓		Analogia del plural sobre el singular
3a. època	<i>llangot</i> <i>llangosto</i>	<i>llangots</i> <i>llangostos</i>

Continuant amb l'estudi de la interdependència dels fets fonètics i morfològics en les analogies, recordem que teníem dues possibilitats: que una analogia d'origen morfològic influís en l'esdeveniment d'un canvi fonètic (situació que acabem d'exemplificar) o bé que una mala interpretació d'un segment fonètic condicionés una mutació morfològica. Ens ocuparem ara d'aquesta darrera possibilitat.

Una determinada seqüència fònica, a causa d'una coincidència formal, pot ser interpretada com si tingués un valor morfològic que, en realitat, no té. Aquesta mala interpretació pot provocar un autèntic canvi morfològic.

Són exemples d'aquests tipus d'analogies els casos de mala segmentació entre l'article i el nom. La seqüència [larós] està formada per un article masculí, que pren regularment la forma *l* perquè es troba davant de vocal, i el substantiu masculí *arròs*. El fet que aquest nom comenci per la vocal *a*, marca de femení en català, pot dur el parlant a una mala segmentació, com si la seqüència [larós] estigués formada per l'article femení *la* i un nom femení *ros* (*[la rós]): *Quina (ar)ròs més bona!* Partint d'un fet fonètic, doncs, arribem a un autèntic canvi morfològic: un canvi de gènere.

1.3.3. El canvi fonètic irregular

No sempre l'evolució que ha sofert una paraula des del seu origen llatí fins als nostres dies es pot justificar exclusivament per l'acció de lleis fonètiques sistemàtiques o per l'acció de processos analògics regularitzadors. En determinats casos, el canvi no pot formular-se a través d'una regla, perquè afecta només mots isolats en comptes d'afectar tots els que comparteixen aquella mateixa estructura. Llavors cal buscar justificacions idiosincràtiques, singulars, que donin raó de l'excepcionalitat que representa aquell resultat. Moltes vegades la justificació es troba en un fenomen d'atracció entre parònims.

L'atracció paronímica o etimologia popular és un procés associatiu pel qual un parlant, basant-se en semblances formals, relaciona conscientment o inconscientment una forma determinada amb una altra amb la qual no tenia parentiu genètic, per a modificar-ne l'estructura fònica o el significat.

Com a conseqüència de l'etimologia popular, la paraula *atreta* es transforma per un encreuament formal amb la paraula causant de l'atracció i s'empelta de les seves característiques. El resultat de les etimologies populars, doncs, són els *encreuaments*.

Hi ha tres modalitats d'encreuaments, depenent del tipus d'atracció que hi hagi a l'origen de l'etimologia popular i als resultats que provoqui: homonimització formal, homonimització semàntica i homosemització.

Homonimització formal

Causes: l'etimologia popular es deu a l'atracció exclusivament formal entre dos mots, a l'atracció entre els seus significants, sense que hi hagi influència dels seus significats, que no presenten cap afinitat semàntica. Per tant, en l'homonimització formal no hi ha atracció semàntica, només fònica.

Resultats: l'encreuament afecta només el significat del mot atret, no el seu significat.

Exemple: en mallorquí, la icterícia s'anomenava *fel sobreixida*. La caiguda en desús del verb *eixir*, que va ser substituït per *sortir*, i de *sobreixir*, passat a *sobresortir*, va provocar que aquest fos l'únic context de manteniment d'aquest verb. Això va afavorir un procés d'homonimització formal amb *sofregir* (que no té res a veure semànticament amb *sobreixir*), de manera que avui la icterícia, en mallorquí, és coneguda popularment com a *fel sofregida*.

Els mots que resten isolats...

... sense un camp derivatiu que els doni suport, perquè la resta de paraules de la seva família etimològica ha entrat en desús, solen ser propensos a patir processos d'homonimització.

Fenòmens afins

Podem assenyalar diversos fenòmens afins a l'homonimització formal:

- 1) Malapropismes. Es tracta de parònims que no formen part del lèxic habitual d'un parlant (mots de procedència culta, estrangera) i això provoca que aquest en faci un ús incorrecte per desconeixement. Per exemple, el treballador que va al banc a cobrar l'anònima, en comptes de la nòmina.
- 2) Eufemismes d'origen paronímic. Es tracta de parònims que s'utilitzen per a modificar mots considerats grollers, poc delicats. Per exemple, l'ús de *cavall* en comptes de *carall*, que ha tingut productivitat en la toponímia, com en el cas del Cavall Bernat de Montserrat, que té el seu origen en una imatge fàl·lica.
- 3) Ultracorreccions. La ultracorrecció és un fenomen d'interpretació d'una forma correcta de la llengua com si fos incorrecta i de substitució per una altra forma que es considera millor. Les homonimitzacions poden dur a aquest tipus de fenomen. Per exemple, existeix una espècie de peixos que tradicionalment s'anomena *lletxa* –mot d'origen fosc–, amb un so africacat sord. Però, per un fenomen d'ultracorrecció, la pronúncia popular ha passat a ser *lletja*, com el femení de *lleig*, ja que els parlants han interpretat el primer mot com una pronúncia apitxada del segon, del tipus *platxa* per *platja*.
- 4) Mimologies. Es tracta d'un cas d'homonimització en què es dona un acostament de seqüències del llenguatge no articulat a seqüències del llenguatge articulat ja existents. N'és un cas la interpretació lingüística del cant de certs ocells, com si aquests, en cantar, reproduïssin certes seqüències del llenguatge humà. Per exemple, en diferents contrades s'interpreta que la guatlla, que té un cant de ritme ternari, diu: *set per vuit, pit i plet, cap pelat, blat barat, palpa-la, pasqualet*, etc.

Homonimització semàntica

Causes: l'etimologia popular es deu a una atracció formal, és a dir, entre significants que s'assemblen, però amb la influència, al mateix temps, dels significats dels mots, que presenten algun punt de relació.

Resultats: l'encreuament afecta només el significat del mot atret, no el seu significat.

Exemple: la forma llatinovulgar *VERRŪCŪLUM (pel clàssic VERŪCULUM) va originar, per lleis fonètiques regulars, el mot català *verroll* 'forrellat'. Per homonimització semàntica amb *ferro*, que és el material amb què es feia aquest estri, va passar a designar-se *ferroll* (i després *ferrollat* i, per metàtesi, *forrellat*), canvi que no podria explicar cap llei fonètica regular.

Homosemització

Causes: l'etimologia popular es deu a una atracció formal, a una semblança fònica, com en el cas de les homonimitzacions. La diferència rau en el resultat.

Resultat: l'encreuament, en aquest cas, provoca modificacions en el significat del mot atret. L'homosemització té en molts casos conseqüències extralingüístiques, perquè és font de creences i mitificacions que passen a enriquir la cultura popular, i que no tenen altre fonament que la interpretació que els parlants fan d'una peça lèxica.

Exemple: la Mare de Déu de Montgrony (a Gombrèn, comarca del Ripollès) és visitada per dones que tenen mal de pits, a causa d'una creença d'origen lingüístic basada en una homosemització. Els parlants van establir un nexa entre el nom antic de la muntanya, *Mugrony, i el *mugró* (< MUCRŌNE). D'aquesta connexió formal va néixer la creença que la Mare de Déu de Montgrony curava els dolors pectorals.

Fenòmens afins

Un fenomen afí a l'homosemització és el *floreig verbal*, pel qual, a través d'un joc de paraules d'intenció festiva, es fa canviar el sentit d'una expressió de base toponímica pel d'una altra amb la qual té una semblança fònica. Per exemple, *anar a Badalona* 'badar' o *viure a Sant Just* 'viure en estretor'.

En resum, doncs, un encreuament és un procés pel qual es modifica un terme com a conseqüència d'una etimologia popular que el relaciona amb un mot parònim amb el qual no tenia cap lligam etimològic. Segons quina sigui la causa de la relació (una atracció només formal o una atracció formal i semàntica) i segons quin sigui el resultat (un canvi formal, en el significat, o un canvi semàntic, en el significat) parlarem de tres tipus d'encreuament:

Tipus d'encreuament	Causa	Efecte
Homonimització formal	Atracció formal	Canvi formal
Homonimització semàntica	Atracció formal i semàntica	Canvi formal
Homosemització	Atracció formal	Canvi semàntic

1.4. El canvi lèxic

Definirem el canvi lèxic com el conjunt de processos constants de: a) transformació, b) pèrdua i c) innovació de les peces lèxiques d'una llengua al llarg del temps.

El canvi lèxic, doncs, acull tres tipus de processos, que són els següents:

- 1) El canvi de la significació de mots que ja existien en la llengua, per un desplaçament entre el significat, el significat i el referent.
- 2) La pèrdua de mots que existien en la llengua.
- 3) La incorporació de mots que no existien en la llengua.

Aquesta triple possibilitat proporciona aquests tres àmbits d'estudi:

- 1) Els mots patrimonials o hereditaris, que han anat evolucionant amb la llengua, transformant-se en dos sentits. En primer lloc, s'han transformat formalment, fonèticament (tal com hem vist en parlar dels canvis fònics regulars, analògics i irregulars). Però també, en alguns casos, s'han transformat semànticament, han modificat el seu contingut significatiu.
- 2) Els arcaïsmes o peces lèxiques caigudes en desús.
- 3) Els neologismes o peces lèxiques noves, de les quals es pot establir una tipologia molt rica.

Ens detindrem en l'estudi de cadascun d'aquests grups, tenint en compte que la inclusió d'una paraula en un o altre depèn, en part, de les coordenades temporals que considerem. El que avui és un mot patrimonial en ús, demà podria ser un arcaïsmes; el que fa un segle era un neologisme, avui ja no es percep com una novetat, o potser fins i tot ha caigut en desús.

Cal tenir present que els termes *mot patrimonial*, *arcaïsmes* i *neologisme* porten implícita la idea de temps. D'una banda, els mots patrimonials han patit la seva transformació al llarg del temps. De l'altra, una paraula vella cau en desús en un moment determinat, de la mateixa manera que una paraula nova s'introdueix en un moment determinat. Per tant, tot arcaïsmes i tot neologisme ho són en relació amb un cert moment cronològic.

Ús adequat dels termes arcaïsmes i neologisme

Respecte a l'ús dels termes *arcaïsmes* i *neologisme*, quan no s'indica el contrari, se sol prendre com a referència la llengua actual. Però també podríem emprar aquests termes en un estudi de la llengua del segle XIV o del XVI. El cas és precisar les coordenades temporals en què ens situem.

1.5. Els mots patrimonials o hereditaris

Els mots patrimonials o hereditaris són aquells que s'han anat transmetent popularment de generació en generació i que han evolucionat segons els canvis que el temps ha operat en la llengua.

En el cas del català, com en totes les llengües romàniques, els mots patrimonials o hereditaris són aquells que han evolucionat (bàsicament) a partir del llatí, seguint les lleis fonètiques regulars i sent objecte a vegades de canvis analògics o irregulars. En el seu pas de generació en generació, el seu contingut semàntic pot haver sofert canvis o no.

El mot *batlle*...

... significava 'jutge' en el català medieval. A partir del segle XVIII, amb la nova administració borbònica, passa a significar 'president del consell municipal' (el que avui solem designar com a *alcalde*).

1.6. Els arcaïsmes

Els arcaïsmes són aquells mots que formen part de la llengua històrica però que han caigut en desús amb relació a la varietat d'aquesta llengua emprada en una determinada època, en un determinat lloc i per un determinat grup de població.

Aquesta definició ens pot dur a plantejar-nos tres preguntes:

- 1) Hem dit que el terme *arcaïsmes* té un valor relatiu. Quines precisions hem de fer per a emprar-lo amb propietat?
- 2) Si un arcaïsmes és un mot que ha caigut en desús, ens podem preguntar: per què certs mots cauen en desús?
- 3) Si els arcaïsmes han deixat d'emprar-se en la llengua actual, quins camins tenim per a conèixer-los? A part de la documentació antiga, que mai no recull ni de lluny tota la riquesa de la llengua parlada, quins altres camins de subsistència tenen els arcaïsmes?

1.6.1. Valor relatiu del terme *arcaïsmes*

Com que el terme *arcaïsmes* té sempre un valor relatiu, quan diguem que un mot és un arcaïsmes haurem de precisar en relació amb quin sistema determinat és un arcaïsmes. En primer lloc, caldrà definir-ne les coordenades temporals. Després, les geogràfiques i les socials. Podrem parlar, llavors, de tres tipus d'arcaïsmes: absoluts, geolectals i sociolectals.

Arcaïsmes absoluts

Donades unes certes coordenades temporals, seran arcaïsmes absoluts d'una llengua aquelles paraules que no es mantinguin en ús en cap dels seus dialectes geogràfics o socials.

Tot i així, hem de tenir present que el canvi de les coordenades temporals pot determinar la inclusió o no d'un mot en el grup dels arcaïsmes. El que avui són arcaïsmes no ho eren en èpoques passades. Una paraula que en un text actual és un arcaïsmes, no ho és en un text del segle XV si llavors encara s'utilitzava normalment. En l'estudi dels dialectes històrics de la llengua, doncs, caldrà emprar amb molta precaució el terme arcaïsmes.

La paraula *glavi*...

... que significa 'espasa', no pertany al lèxic català actual. Però si apareix en un text de l'època medieval, quan encara era un mot d'ús corrent, no constitueix un arcaïsmes.

Arcaïsmes geolectals

Diem que un arcaïsmes és geolectal quan, en una determinada època, aquell mot ha caigut en desús en un cert dialecte geogràfic o geolecte, però no en un altre.

Una paraula que a Barcelona o a Lleida és un arcaïsmes pot no ser-ho a Perpinyà o a Palma. La llengua no canvia de manera uniforme a tot el domini lingüístic. Les àrees mal comunicades per raons geogràfiques o polítiques poden mantenir estadis lèxics (i fonètics i morfosintàctics) que en altres territoris han estat superats.

La paraula *ca*...

... resulta un arcaïsmes en el parlar actual de Lleida o de Barcelona, perquè en aquests indrets fa temps que ha estat substituïda per *gos*. En canvi, a les Balears i al Rosselló la paraula *ca* manté tota la seva vitalitat, i no podem dir que sigui un arcaïsmes amb relació als dialectes balear o rossellonès.

Arcaïsmes sociolectals

Diem que un arcaïsmes és sociolectal quan, en una determinada època, aquell mot ha caigut en desús en un cert dialecte social o sociolecte, però no en un altre.

Paraules que per a un grup social són arcaïsmes (la generació jove, la gent de ciutat, etc.) per a d'altres grups poden no ser-ho (la generació vella, la població rural, els treballadors d'un determinat sector: mariners, filadors, etc.) perquè en la seva parla habitual encara perviuen usos que han desaparegut en d'altres sectors.

Per tant, sempre hem de tenir present que el que és arcaïsmes en un sistema pot no ser-ho en un altre.

A les poblacions rurals d'Eivissa...

... dels pòmuls en diuen *mels de sa cara*, mentre que a ciutat es coneixen com a *galtonets*. El terme *mel*, provinent del llatí vulgar *MELUM* (que originàriament significava 'poma') no constitueix un arcaïsmes entre la gent eivissenca d'extracció rural, però sí entre les classes ciutadanes, perquè en aquests grups ha perdut la seva vigència. Un altre exemple: *padrí* ha substituït *avi* en el parlar comú dels mallorquins, però aquest darrer mot s'ha conservat entre la noblesa de l'illa (els "botifarreres"), que diuen *senyor avi*.

1.6.2. Sorgiment dels arcaïsmes

Les causes per les quals un mot pot caure en desús són diverses. En destacarem quatre:

1) Una paraula entra en desús perquè es perd l'objecte o l'activitat que designava. En aquest cas, parlem d'*arcaïsmes de civilització*. Per exemple, *atzagaia* 'llança curta'.

2) Una paraula entra en desús perquè en la seva evolució històrica havia acabat per ser homònima amb una altra. L'homonímia genera confusió i tendeix a ser desfeta. Un dels procediments per a evitar-la és deixar d'utilitzar un dels dos mots que havien confluït. Recordem l'exemple que havíem donat quan parlàvem dels homònims: la confluència de *sòl* 'terra' amb *sol* 'astre' va ocasionar que el primer fos bandejat.

3) Una paraula pot entrar en desús per desgast. És molt freqüent en el cas dels eufemismes, és a dir, dels termes que s'utilitzen en substitució dels més propis per a no al·ludir tan directament a conceptes que socialment es consideren durs, desagradables, incòmodes. Quan un eufemisme fa molt de temps que s'utilitza, perd aquest caràcter suavitzador i se'l considera tan connotat com el terme original, de manera que cal buscar un altre eufemisme que el substitueixi.

4) Una paraula pot entrar en desús com a conseqüència del contacte amb una llengua estrangera, com veurem en parlar de les interferències lingüístiques (cf. 1.9. El canvi per contacte de llengües: les interferències).

El frare o escalfallits...

... era un recipient amb mànec, petit, rodó, amb la tapa foradada, dins del qual es posaven brases, i que es col·locava a sota dels llençols per a escalfar el llit. En caure en desús aquest giny, també s'ha oblidat la paraula que el designava.

Desgast per eufemisme

En mallorquí, *pardal* és avui el nom popular del penis, com a resultat d'un ús metafòric d'aquest nom d'ocell. Aquest ús va comportar que el terme *pardal* s'anés connotant, fins al punt que en el seu sentit originari ha estat desplaçat per *teulader* (reducció de *pardal teulader*) o per *gorrió* (del castellà *gorrion*).

1.6.3. Els refugis dels arcaïsmes

La llengua ofereix certs recers a les paraules caigudes en desús, que permeten de recuperar-ne la memòria. Ens referim a les parèmies, els topònims i els antropònims.

La paremiologia

Certes paraules que han caigut en desús en el llenguatge corrent perviuen a l'interior de parèmies: en frases fetes, en proverbis, en locucions, etc.

Per exemple, *qui canta a la taula i xiula al llit no té el seny complit*. Aquest refrany és viu en zones del català central i del nord-occidental en què el participi de *complir* es realitza habitualment com a *complert* i no pas com a *complit* (forma etimològica que era general a l'edat mitjana i que avui encara es manté viva al País Valencià i a les Balears).

La toponímia

Alguns mots que han caigut en desús en el llenguatge habitual es mantenen en topònims, que han perdut el significat transparent d'altres èpoques.

Per exemple, el topònim *Maella* (del llatí *MACELLA*) significava antigament 'mercat'. Avui, però, aquest terme resulta opac als parlants, perquè la paraula *maella* ha desaparegut del lèxic en ús.

L'antroponímia

Algunes de les paraules que ja no són vives en el llenguatge corrent es mantenen en antropònims, que han perdut el significat transparent d'altres èpoques.

Per exemple, el llatí *COTURNICE* va evolucionar cap al català *codorniu*, que designava l'ocell que avui coneixem com a *guatlla*. En l'actualitat, *Codorniu* només sobreviu com a cognom.

1.7. Els neologismes

Els neologismes són unitats lèxiques noves, creades en una llengua per les pròpies regles de formació de mots o manllevades a una altra llengua.

Podem parlar de molts tipus de neologismes, segons el criteri que tinguem en compte.

1.7.1. Neologismes de creació directa i neologismes de creació indirecta

Són neologismes de creació directa aquells que no tenen en el seu origen ni morfemes ni paraules ja existents. L'únic procés de creació directa és l'onomatopeia.

L'onomatopeia és una seqüència del llenguatge articulat que s'ha creat per imitació de sons naturals no articulats. Hi ha onomatopeies que fa molt de temps que han estat creades i que actualment ja no serien neologismes. D'altres, en canvi, són tan recents que encara no estan recollides en el diccionari. És el cas del *ring-ring!*, imitació del so del timbre d'una porta d'entrada, que en el llenguatge infantil ha passat a designar el melic.

Onomatopeies antigues

És el cas de la interjecció valenciana *xe!*, que, pel fet de ser exclusiva d'aquest dialecte, vol dir que es va crear posteriorment al segle XIII, però que té ja una llarga tradició d'ús.

Molt més freqüent que la creació directa és la creació indirecta. Són neologismes de creació indirecta aquells que tenen com a origen seqüències lingüístiques ja existents (mots d'una llengua clàssica o estrangera, morfemes de la pròpia llengua, etc.).

La creació indirecta, doncs, aplega recursos com el manlleu d'unitats a llengües foranes o bé la creació interna per composició o derivació.

1.7.2. Neologismes denotatius i neologismes estilístics

Els neologismes denotatius sorgeixen per la necessitat de donar nom a un objecte nou o a una nova activitat que abans no existien, ja que això implica que tampoc no hi havia cap terme per a designar-los. Per exemple, amb l'aparició de la malaltia de la sida, va ser necessari donar-li un nom.

Dins d'aquest grup cal incloure els *xenismes* o mots que designen realitats provinents d'una altra cultura. Aquestes, en passar a ser conegudes, donen entrada també al mot estranger que les designa. Per exemple, el terme *geisha*, que va arribar amb el major coneixement de la cultura japonesa, o la paraula *talibà*, difosa arran dels fets de l'11 de setembre de 2001.

Els neologismes estilístics, en canvi, no sorgeixen per una necessitat objectiva, sinó per un afany estilístic, generalment relacionat amb l'esnobisme (la voluntat de resultar modern, d'adoptar les novetats foranes com a senyal de distinció). Els neologismes estilístics solen tenir una vida curta. Per exemple, l'ús del francès *voilà* (en comptes de *justa la fusta, ara m'agrades, això mateix, Àngela Maria*, etc.)

1.7.3. Neologismes de parla o de discurs i neologismes de llengua

Els neologismes de parla o de discurs es produeixen en un acte de parla d'algú concret. Per exemple, l'ús idiolectal de *noro* en comptes de *gendre*.

Els neologismes de llengua són neologismes de parla que s'han generalitzat i han passat a ser d'ús corrent en la població. Per exemple, a València, en comptes d'*alzina* diuen *bellotera*. És un neologisme que s'ha creat a partir del nom *bellota* (que és com anomenen les *glans* en valencià).

1.7.4. Neologismes planificats i neologismes espontanis

La neologia planificada es dirigeix des dels òrgans institucionals i va adreçada a la llengua estàndard. En el cas del català, l'organisme encarregat d'aquesta funció és la Secció Filològica de l'IEC. Seguint la seva normativa, el centre de terminologia Termcat també introdueix i adapta els neologismes a la nostra llengua. És un exemple de neologisme planificat la potenciació del mot *cloïssa* per a substituir el castellanisme *almeja*.

Un cas força singular...

... de creació a partir de seqüències fòniques ja existents seria la creativitat infantil. Els infants són encara poc destres en la pronúncia dels mots dels adults i deformen les paraules que aquests els ensenyen. Si llavors els adults reconeixen aquestes realitzacions deformatades com a noves paraules, podem dir que s'ha esdevingut un procés de creativitat infantil. Per exemple, la paraula *iaia*, probablement deformació del mot *àvia*.

El Termcat és un centre de terminologia...

... que va ser creat el 1985, a iniciativa de la Direcció General de Política Lingüística, per un conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans.

Els neologismes espontanis, en canvi, són d'origen popular. Per exemple, *fer un riu per orinar*.

1.7.5. Neologismes interns i neologismes externs o manlleus

Anomenem *neologismes interns* aquells que s'han creat utilitzant els recursos de formació de mots de què disposa la pròpia llengua: la composició, la derivació, la prefixació, la sufixació, les formacions sintagmàtiques, l'abreviació, la siglació, etc. Per exemple, la paraula *farmaciola*, per a cobrir el mateix significat que el castellà *botiquín*, es va formar per sufixació del substantiu *farmàcia* amb el diminutiu de dues terminacions *-ol*, *-ola*.

Els neologismes externs o manlleus consisteixen en la incorporació a la pròpia llengua de mots forans. Per exemple, *xou* (< anglès *show*).

Dins dels neologismes externs o manlleus, podem establir-ne altres tipologies, depenent del criteri que tinguem en compte.

Manlleus de contacte i manlleus d'adstrat cultural

Els manlleus de contacte són deguts a una relació directa amb les estructures culturals i la gent d'una altra comunitat, i és aquest contacte directe el que ha ocasionat les deixalles lèxiques. Per exemple, a Menorca s'utilitza el terme *boínder* per a designar un balcó amb vidrieres (en anglès, *bow window*). El manlleu d'aquest terme a l'anglès es deu al contacte que durant el segle XVIII hi va haver en aquesta illa amb la presència britànica.

Els manlleus d'adstrat cultural, en canvi, són deguts a relacions indirectes, que actuen a distància, pel pes cultural d'una determinada llengua a tot el món. Seria el cas dels anglicismes que arriben al català, generalment a través del castellà. Per exemple, el mot *western* 'pel·lícula de l'oest'.

Manlleus patents i manlleus no patents o calcs

Els manlleus patents són aquells que reproduïxen l'estructura gràfica o fònica del mot estranger i que, per tant, són fàcilment detectables. Per exemple, *handbol*, *beisbol*.

Els manlleus no patents o calcs són aquells que transfereixen a la llengua l'esquema formal d'una construcció forana, però que són difícilment detectables perquè es formen amb peces de la pròpia llengua. Per exemple, el terme *guerra freda* és un calc de l'anglès *cold war*.

Cultismes i estrangerismes

Els cultismes són neologismes que s'han manllevat a una llengua clàssica i que no han sofert l'evolució dels mots hereditaris, sinó només una adaptació par-

cial. Per exemple, a partir del llatí *COLLOCARE*, s'han obtingut en català dos mots. Un és d'origen patrimonial (és a dir, prové de l'evolució del mot llatí al llarg del temps) i és *colgar*. L'altre constitueix un cultisme, introduït en la llengua després d'haver sofert una adaptació mínima: *col·locar*. En aquest cas el cultisme s'ha popularitzat i s'utilitza en la llengua comuna.

Els estrangerismes són neologismes que s'han manllevat a una llengua estrangera moderna. Per exemple, a partir del francès *imbécile*, i passant pel castellà *imbécil*, ens ha arribat *imbècil* (amb un canvi en la situació de l'accent per una interpretació errònia de la grafia francesa), acceptat per la normativa al costat d'*imbecil*, la forma culta.

1.8. El canvi lingüístic per raons internes al sistema

El canvi lingüístic pot tenir dues motivacions. D'una banda, el canvi lingüístic es pot originar per factors interns a la pròpia llengua, per la mateixa dinàmica de l'ús, sense pressions foranes. De l'altra, el canvi lingüístic pot estar provocat per factors externs a la dinàmica del sistema, originats per una situació de contacte amb una o més llengües estrangeres, contacte que genera diverses classes d'interferències lingüístiques.

Donarem, en primer lloc, un parell d'exemples de canvis provocats per factors interns del sistema, i després entrarem en l'estudi del contacte de llengües i de les interferències lingüístiques.

1.8.1. La llei d'economia lingüística

Coneixem com a llei d'economia lingüística la tendència que té tota llengua a la supressió dels elements del sistema que presenten un rendiment baix.

Un exemple de canvi provocat per la llei d'economia lingüística, el trobem en el vocalisme tònic del català central. Aquest constava, els segles XIII-XIV, de vuit fonemes, entre ells la *e* oberta i la vocal neutra, com veurem en el mòdul "Dialectes orientals". Però resulta que el nombre de parells mínims per a la *e* oberta i la vocal neutra era molt reduït; és a dir, el nombre de parells l'homonímia dels quals s'evitava pronunciant *e* oberta o vocal neutra (per exemple, d[ə]u < DĒBET vs. d[ɛ]u < DĒCEM) era molt escàs. Això va provocar que la llengua substituís la vocal neutra per la *e* oberta, a causa del baix rendiment fonològic de la primera i així *r[ə]bre*, *c[ə]ba*, *vol[ə]r*, etc., sense la rèplica d'homònims amb [ɛ], van passar a *r[ɛ]bre*, *c[ɛ]ba*, *vol[ɛ]r*, etc., sense provocar cap ambigüitat semàntica.

Mots homònims

Recordem que són homònims aquells mots amb origen i significat diferent però d'igual grafia i pronúncia.

1.8.2. La tendència a l'equilibri

La tendència a l'equilibri és inherent a tota llengua. Recordem que la llengua és un sistema, una estructura en què cada peça es defineix amb relació a les altres. Un canvi en aquesta estructura sol generar-ne un altre que contraresti l'efecte del primer, per a recuperar l'equilibri que havia posat en perill la primera modificació. Per això, els fenòmens de canvi lingüístic cal estudiar-los sempre amb relació al sistema, i no pas com a fets aïllats.

Troblem un exemple de canvi provocat per la tendència a l'equilibri en el vocalisme tònic del rossellonès. Durant el segle XVII el rossellonès comptava amb un vocalisme amb quatre graus d'obertura, que incloïen la distinció entre *e* oberta i *e* tancada i entre *o* oberta i *o* tancada. Per una llei fonètica regular, el fonema *o* tancada es va perdre, ja que va evolucionar cap a *u*. Com a conseqüència d'aquest canvi, es va produir un fenomen de tancament de la *o* oberta, que va passar a realitzar-se com una *o* mitjana, ja que havia desaparegut la necessitat de diferenciar-se de la *o* tancada. Per tant, el rossellonès va passar a tenir un vocalisme tònic amb quatre graus d'obertura per a les vocals anteriors i només tres per a les posteriors. Per la tendència al reequilibri que té el sistema, el vocalisme anterior va patir una neutralització de la *e* oberta i la *e* tancada en una *e* mitjana. D'aquesta manera, el rossellonès tornava a disposar d'un sistema vocàlic tònic amb el mateix nombre de graus d'obertura per a les vocals anteriors i per a les posteriors.

En el mòdul "Dialectes orientals" trobareu descrits i esquematitzats els sistemes vocàlics tònics del català central i del rossellonès.

1.9. El canvi per contacte de llengües: les interferències

No sempre que una llengua evoluciona ho fa per raons internes al sistema. El contacte amb llengües veïnes pot crear interferències que provoquin canvis en el sistema, canvis que suposem que en cas contrari no haurien tingut lloc. De totes maneres, no sempre es pot discernir clarament si una mutació es deu a una interferència forana o si és una evolució interna de la llengua. A vegades són tots dos factors que hi intervenen.

1.9.1. El contacte de llengües al llarg de la història

Les llengües romàniques, entre elles el català, es basen en l'evolució del llatí en els diferents territoris de la Romània. En aquesta evolució hi han tingut un paper important les llengües que al llarg del temps hi han entrat en contacte. Aquestes llengües solen agrupar-se en: llengües de substrat, llengües de supstrat i llengües d'adstrat.

Substrat

Anomenem *substrat* d'una llengua aquelles altres llengües a les quals aquesta va substituir per un procés de colonització, i que han deixat algunes traces en la llengua dominant. En el cas del català, les llengües de substrat són el basc, l'iber i el celta. Com a exemple de traces lèxiques d'aquestes llengües, podem esmentar *tancar* i *balma*, que són d'origen celta, i *esquerra* i *paparra*, que pertanyen al substrat iberobasc (resulta difícil destriar-ne l'ascendència ibèrica o basca).

Superstrat

Anomenem *superstrat* d'una llengua aquelles altres llengües que s'han introduït en el seu territori per un procés de colonització o de dominació i que, no havent aconseguit de substituir-la, hi han deixat algunes traces. En el cas del català, són llengües de superstrat l'àrab i el germànic (per a tot el territori), el francès pel que fa al Rosselló, l'anglès en el cas de l'illa de Menorca –que va ser colonitzada durant el segle XVIII– i l'italià a l'Alguer. Així, *bacó* i *blat* pertanyen al superstrat germànic franc, mentre que el mallorquí *estormia* 'puf' i el valencià *algeps* 'guix' pertanyen al superstrat àrab.

Fixem-nos que...

... el que avui coneixem com a substrat i com a superstrat té el seu origen en situacions de convivència de llengües, que a la llarga es resolen amb la pervivència d'una de sola i la desaparició de les altres en aquell territori.

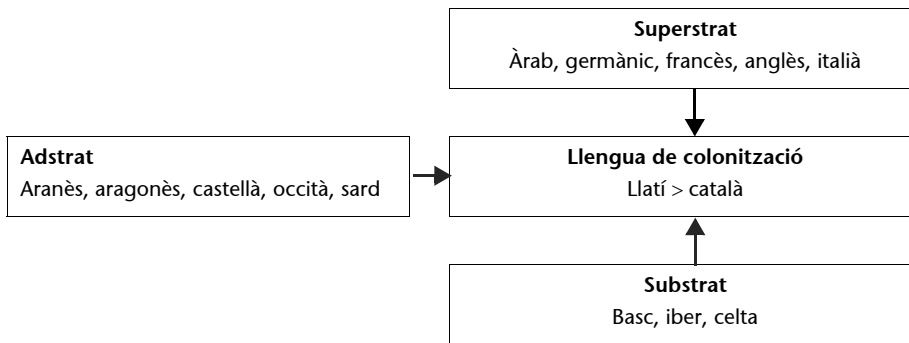
Adstrat

Anomenem *adstrat* d'una llengua aquelles altres llengües que hi mantenen una relació de veïnatge. Actualment són llengües d'adstrat per al català: l'aranès, l'aragonès i el castellà, en els territoris compresos a Espanya; l'occità, en els territoris inclosos a França, i el sard, en el cas de l'Alguer.

Sovint la situació de l'adstrat va lligada a una emigració de gent d'aquest territori cap al de la llengua receptora. Així, el valencià *gemecar* 'gemegar' i *carcallada* 'cop de riulla' són mots arribats des d'Aragó a València amb els colonitzadors d'aquella àrea. I el rossellonès *peirer* '(mestre de) paleta' i *panna* 'paella', documentats des del segle XIII, són resultat d'una forta immigració occitana en terres catalanes septentrionals.

De tota manera, cal distingir els fenòmens d'adstrat dels de continuïtat d'àrea lingüística. Aquests darrers es manifesten en elements que pertanyen a un fons de tipus lexicals d'etimologia comuna compartits per dos (o part de dos) dominis lingüístics en situació de contigüïtat geogràfica. Per exemple, *rega* 'solc', derivat del llatí vulgar *RIGA* (< cèltic *RICA*), que cobreix l'occità i el català septentrional.

L'acció dels diversos estrats sobre la llengua de colonització es podria representar així:

1.9.2. Conseqüències del contacte de llengües: tipus d'interferències

Hipodiferenciació d'unitats

Abans de produir-se la interferència, la llengua afectada compta amb dues o més unitats en un cas en què la llengua de contacte en té una de sola. La interferència consisteix en la reducció a una sola unitat en la llengua afectada.

Per exemple, el valencià, per interferència del castellà, que només coneix el mot *caja*, ha perdut la distinció entre *capsa* i *caixa*, i l'única forma viva en aquest dialecte és *caixa*.

	Valencià	Castellà
1a. etapa	<i>caixa / capsa</i>	<i>caja</i>
2a. etapa	<i>caixa</i>	<i>caja</i>

Hiperdiferenciació d'unitats

La llengua afectada veu com s'introdueix en l'ús dels parlants una unitat estrangera que fa la competència a la unitat genuïna. A vegades, aquesta convivència d'unitats s'estabilitza i es produeix una duplictat d'unitats en un terreny que abans era l'àmbit d'una de sola.

Per exemple, en el cas del valencià, es distingeix entre *coa* i *rabo*. En el seu sistema tradicional, l'únic mot que formava part de la llengua era *coa* (o *cua*), i designava tots aquells apèndixs dels animals que contenen les darreres vèrtebres de l'espina. La introducció del castellà *rabo*, sense eliminar l'autòcton *coa*, va provocar una redistribució de funcions, de manera que avui en valencià la *coa* designa els apèndixs carnosos (com la *cola* castellana), mentre que el *rabo* designa els peluts. Per als valencians, doncs, el peix té *coa*, però el gat té *rabo*.

	Valencià	Castellà
1a. etapa	<i>coa</i>	<i>rabo / cola</i>
2a. etapa	<i>rabo / coa</i>	<i>rabo / cola</i>

Reinterpretació d'unitats

El contacte amb una llengua estrangera pot ocasionar que la llengua afectada reinterpreti alguna unitat i en canviï el valor per a aproximar-lo a aquell que rep una unitat similar pertanyent a la llengua que provoca la interferència.

Per exemple, en català, originàriament, el cereal conegut com a *ordi* és el que en castellà s'anomena *cebada*, mentre que la *civada* correspon al que els castellans anomenen *avena*. Doncs bé, en parles valencianes, per influència de la llengua castellana, s'ha produït un capgirament del valor d'aquestes dues unitats. La *civada* ha passat a designar el cereal que els castellans anomenen *cebada*, per la similitud formal de tots dos termes, mentre que l'*ordi* designa actualment l'*avena* castellana.

	Valencià		Castellà
1a. etapa	<i>ordi</i>	=	<i>cebada</i>
	<i>civada</i>	=	<i>avena</i>
2a. etapa	<i>civada</i>	=	<i>cebada</i>
	<i>ordi</i>	=	<i>avena</i>

Substitució d'unitats

El contacte amb una llengua de superstrat pot dur a la substitució d'unitats pròpies per unitats manlevades a aquesta llengua.

Per exemple, en rossellonès, el mot *conill* ha estat substituït per *llapí*, per interferència del francès (o de l'occità) *lapin*.

	Rossellonès	Francès
1a. etapa	<i>conill</i>	<i>lapin</i>
2a. etapa	<i>llapí</i>	<i>lapin</i>

Importació d'unitats

El contacte amb una llengua estrangera pot dur a la introducció d'unitats que la llengua afectada desconeixia.

Per exemple, amb la introducció de la màquina que servia alhora per a segar i batre es va introduir també el terme castellà que la designava, *cosechadora*, que va venir a omplir una casella buida del català (si mireu el diccionari castellà-català d'Enciclopèdia Catalana, veureu que ho tradueix amb les perífrasis *màquina de segar i batre* o bé *segadora-batedora*).

Adaptació d'unitats

A vegades, les unitats importades de la llengua de contacte són adaptades de diferents maneres (fonèticament, semànticament, etc.).

Per exemple, el mot castellà *bohemió* va ser introduït en tortosí sota la forma *bèmio* per a designar algú que era ximple. Hi va haver, doncs, una adaptació fonètica i una de semàntica.

Pèrdua d'unitats

El contacte amb una llengua estrangera pot provocar, en la llengua afectada, la pèrdua d'unitats que no tenen el seu corresponent en aquella.

Per exemple, en el cas del valencià, la pèrdua del pronom adverbial *hi* en oracions del tipus *hi aniré*, que han esdevingut *aniré* (com en castellà diuen *iré*).

	Valencià	Castellà
1a. etapa	<i>anar-hi</i>	<i>ir</i>
2a. etapa	<i>anar</i>	<i>ir</i>

2. La variació lingüística

En l'apartat "El canvi lingüístic" ens hem ocupat del conjunt de processos constants de transformació de la llengua al llarg del temps. Ara abordarem el tema de la variació lingüística que, des d'un punt de vista geogràfic i històric, podem interpretar com el resultat del canvi lingüístic divergent en diversos territoris.

Iniciarem aquest apartat amb una reflexió sobre el valor conceptual dels termes *varietat lingüística*, *dialecte*, *llengua històrica* i *llengua estàndard*. Posteriorment, assajarem d'aproximar-nos als criteris per a la delimitació territorial de les varietats lingüístiques, i això ens durà a definir certs termes complementaris relacionats amb la variació lingüística: *variable* i *variant lingüística*, *dialecte constitutiu* i *dialecte consecutiu*, *contínuum lingüístic*, *isoglossa* i *feix d'isoglosses*.

2.1. Introducció a la variació lingüística

Ens acabem de referir a la variació lingüística des d'un punt de vista geogràfic i històric, perquè és el que s'adiu amb la nostra assignatura, i és des d'aquesta posició que l'estudiarem. No hem d'oblidar, però, que des d'una perspectiva més àmplia s'entén la variació lingüística com una situació de coexistència de varietats lingüístiques determinades per factors diversos. Els esmentarem només com a recordatori i perquè sempre convé tenir present el marc general on s'inscriu la nostra parcel·la d'estudi.

Variació lingüística que depèn de l'usuari (és a dir, de qui és el parlant)	Variació idiolectal (segons les característiques idiosincràtiques de cada parlant)	
	Variació dialectal (segons la procedència del parlant)	Variació històrica (segons la procedència històrica)
		Variació geogràfica (segons la procedència geogràfica)
		Variació social (segons la procedència social)
Variació lingüística que depèn de l'ús (és a dir, del que fa el parlant)	Variació estilística	

A cadascun d'aquests tipus de variació, li correspon un determinat tipus de varietat lingüística:

Variació lingüística que depèn de l'usuari	Variació idiolectal: idiolectes	
	Variació dialectal: dialectes	Variació històrica: dialectes històrics
		Variació geogràfica: dialectes geogràfics, geolectes o varietats diatòpiques
	Variació social: dialectes socials, sociolectes o varietats diastràtiques	
Variació lingüística que depèn de l'ús	Variació estilística: registres o varietats diafàsiques	

En la "Introducció" del curs, quan delimitàvem el nostre àmbit de treball, dèiem que la dialectologia era la branca de la lingüística que estudiava els dialectes. Tot seguit ens preguntàvem què era un dialecte i el definíem com una varietat geogràfica, històrica o social d'una llengua, associada a la procedència dels parlants. I precisàvem que el nostre àmbit d'estudi serien els dialectes geogràfics. Un dialecte geogràfic, dèiem, és la modalitat que presenta una llengua en una zona determinada del seu domini.

Aquesta definició tradicional de dialecte, però, és vàlida només aproximativament perquè presenta dos problemes:

- 1) D'una banda, definir un dialecte com la modalitat que presenta una llengua en una zona determinada del seu domini implica que abans hem d'haver definit amb precisió què és una llengua.
- 2) De l'altra, si diem que un dialecte és la modalitat que presenta una llengua en una zona determinada del seu domini, significa que hem de tenir uns criteris clars per a delimitar geogràficament els diferents dialectes.

Al llarg d'aquest apartat assajarem de respondre aquestes dues qüestions:

- 1) Quina relació hi ha entre llengua i dialecte?
- 2) De quins criteris disposem per a la delimitació de llengües i dialectes en l'espai?

2.2. Dialectes constitutius i dialectes consecutius. El *continuum* lingüístic

El primer pas per a resoldre aquests dubtes serà aproximar-nos a la realitat oblidant-nos momentàniament dels dos conceptes que ens ocupen, el de *llengua* i el de *dialecte*. Abans de deixar-los, però, convé que introduïm la distinció entre *dialectes constitutius* i *dialectes consecutius*.

Anomenem *dialectes constitutius* aquells que s'han format en la zona en què es troben per evolució sobre el terreny de la llengua mare. En canvi, anomenem *dialectes consecutius* aquells que han arribat a un determinat territori ja fets, ja distanciats de la llengua mare, com a conseqüència d'una colonització, d'un repoblament.

Si prenem com a exemple el català...

... seran dialectes constitutius aquells que corresponen a l'evolució del llatí parlat a l'àrea que ocupen actualment: el català septentrional o rossellonès, el català central i, en línies generals, el nord-occidental. En canvi, són dialectes consecutius els d'aquells territoris en què la llengua no deriva de l'evolució *in situ* del llatí sinó de l'arribada del romanç català desenvolupat en una altra zona. Per tant, són dialectes consecutius del català: el valencià, el balear i l'alguerès, perquè són el resultat del trasplantament del català (arran de l'anomenada *Reconquesta* o posteriorment) des de les àrees en què s'havia generat.

Si ens interessava establir aquesta distinció entre dialectes constitutius i dialectes consecutius, és per a reflexionar sobre el problema de les fronteres lingüístiques.

Les colonitzacions tenen com a conseqüència l'establiment de certs dialectes i de certes llengües fora del seu àmbit i el sorgiment, d'aquesta manera, de fronteres lingüístiques artificials, més abruptes com més llunyanes siguin les llengües transportades.

Si volem aproximar-nos de debò a la realitat lingüística, haurem de convenir, en primer lloc, que cal que ens fixem en aquells territoris en què les parles actuals són el resultat d'una evolució secular, sobre el terreny, de la llengua mare.

Deixem de banda, doncs, els territoris amb talls lingüístics artificials generats per les colonitzacions, que han eliminat les parles genuïnes i n'hi han implantat de noves, i situem-nos en un territori aliè a aquestes alteracions. El primer que hi podem observar és que s'hi dóna un *contínuum lingüístic*. Què vol dir aquest terme? Es refereix a una variació lingüística gradual, gairebé insensible, de població en població.

Si partint d'un poble (A), ens n'anéssim allunyant tot visitant els pobles que trobéssim pel camí (B, C, D, E, F, G), percebríem una variació lingüística progressiva, fins que arribaríem a un poble (H) amb una modalitat intel·ligible per al primer. Dos pobles contigus qualssevol de la nostra ruta, però, (A i B, B i C, C i D, D i E, E i F, F i G, G i H) s'entendrien sempre.

A ----- B ----- C ----- D ----- E ----- F ----- G ----- H

Fronteres lingüístiques artificials

És evident, per exemple, que la frontera lingüística que separa l'alguerès del sard és del tot artificial. O, si pensem en el continent americà, en les llengües que hi van ser transportades pels colonitzadors, també es fa evident que la divisió lingüística dels territoris (ací francès, aquí anglès, allí castellà, allà portuguès), amb fronteres lineals, és del tot forçada.

El terme *contínuum lingüístic*...

... va ser posat en circulació el 1866 pel lingüista francès Gaston Paris.

Parlar de *llengua* o de *dialecte* i assajar de donar-los una delimitació territorial precisa és una manera de crear barreres que en realitat no existeixen. El concepte més adequat per a treballar en dialectologia no és ni el de *llengua* ni el de *dialecte*, sinó el de *varietat lingüística*, que fins ara hem utilitzat intuïtivament i que ara definirem.

2.3. El concepte de varietat lingüística

Definirem una varietat lingüística com un sistema lingüístic que es diferencia de la resta de sistemes per algun factor i que sembla convenient de tractar com una entitat a part.

Bé, la primera pregunta que suscita una definició com aquesta és: quines maneres de parlar sembla convenient de tractar com a entitats a part?

Les varietats lingüístiques menors que podem distingir són els *idiolectes*. Un idiolecte és el sistema lingüístic personal, característic, idiosincràtic de cada individu. De fet, els idiolectes són les úniques varietats lingüístiques reals. Però estudiar els idiolectes, sense donar cap marge a l'abstracció, seria un caos.

L'objectiu de tota ciència és explicar la realitat i, per a fer-ho, necessita recórrer a les classificacions. És a dir, apartar-se del nivell més concret i buscar allò que tenen en comú elements diversos, per a establir un ordre. Només buscant semblances i divergències entre els elements concrets s'aconsegueix de superar el caos de la realitat mitjançant l'establiment d'unes classes abstractes però útils per a l'estudi.

En el nostre cas, doncs, el que sembla convenient és classificar els idiolectes. Fer abstracció de les característiques comunes que presenten certs idiolectes i agrupar-los. És a dir, establir unes varietats lingüístiques majors que, parlant amb precisió, més que sistemes lingüístics serien sistemes de sistemes lingüístics. Aquí és on tornaran a entrar en joc els termes *llengua* i *dialecte*, entesos com a conceptes abstractes, que ens serveixen per a posar ordre en el caos dels idiolectes.

2.4. Origen etimològic dels termes *dialecte* i *llengua*

El mot català *dialecte* etimològicament prové del llatí DIALECTUS, que té el seu origen en el grec *diálektos*. Aquest tenia una doble accepció: d'una banda, significava 'manera de parlar' i, d'una altra, 'col·loqui o disputa'. Al seu torn, el mot català *llengua* prové etimològicament del llatí LINGUA, que és la traducció del terme grec *glossa*, de significat equivalent.

Quin ús es feia, originàriament, d'aquests dos termes?

A la Grècia prehel·lènica existien diferents varietats lingüístiques amb un bon nivell d'intercomunicació mútua. Per a referir-se a cadascuna d'aquestes varietats territorials gregues empraven el terme *glossa* acompanyat d'un determinant que feia referència al territori on es parlava, per exemple, *he dorike glossa*.

Quan van voler donar nom al conjunt d'aquestes varietats semblants que es parlaven a Grècia, van emprar també el terme *glossa*, acompanyat aquest cop de l'adjectiu que significava 'grec': *he helenike glossa*. *He helenike glossa*, doncs, designava una família històrica de maneres de parlar, afins i interdependents. El que avui designem amb el terme *llengua històrica*.

En el segle v es produeix una variació: el terme *glossa* és substituït, en tots dos casos, pel terme *diálektos*: *he dorike diálektos* i *he helenike diálektos*. Varia el terme, però no el concepte.

A la Grècia prehel·lènica, doncs, tant *glossa* com *diálektos* es refereixen indistintament al següent:

- 1) cadascuna de les varietats parlades a Grècia, per exemple, *he dorike glossa* / *he dorike diálektos*;
- 2) el conjunt de les varietats parlades a Grècia: *he helenike glossa* / *he helenike diálektos*.

Amb l'arribada de l'hel·lenisme i la formació de l'imperi, sorgeix la necessitat de crear una varietat que serveixi de norma per a totes les altres: el que avui en diem una *varietat estàndard*. Aquesta varietat ha de venir a reforçar el sentit d'unitat que tot imperi vol donar als seus territoris.

Recordeu que...

... "siempre la lengua fue compañera del imperio" (Nebrija).

La nova varietat estàndard és batejada pel mateix sistema que la resta de varietats gregues: el terme *diálektos* acompanyat d'un adjectiu, *koiné*, que vol dir 'de la unitat': *he koiné diálektos*.

Fins aquí, doncs, *diálektos* designa:

- 1) cadascuna de les varietats, per exemple, *he dorike diálektos*;
- 2) el conjunt de les varietats o llengua històrica: *he helenike diálektos*,
- 3) la varietat estàndard: *he koiné diálektos*.

Progressivament, però, va sorgir una confusió entre *he helenike diálektos*, és a dir, el conjunt de totes les varietats, i *he koiné diálektos*, o sigui, la varietat creada amb la intenció de donar un sentit d'unitat.

Avui, popularment, es dóna una confusió paral·lela a la que es va produir entre *he helenike diálektos* i *he koiné diálektos*, confusió que condiona l'ús que se sol fer dels termes *llengua* i *dialecte*. No es distingeix entre el següent:

- 1) la *llengua històrica*, és a dir, el conjunt de varietats que formen una família històrica de maneres de parlar afins;
- 2) i la *llengua estàndard*, és a dir, la varietat creada amb voluntat de donar un sentit d'unitat a un conjunt de varietats preexistents.

Popularment, quan es parla de llengua, es prescindeix del concepte de llengua històrica i s'identifica amb una sola de les seves varietats, la varietat estàndard, que rep dos atributs:

- 1) manera de parlar primigènia, original, i, per tant,
- 2) manera de parlar bona, correcta.

Per oposició, els dialectes reben els dos atributs contraris:

- 1) deformacions, corrupcions de la manera de parlar primigènia, original, i, per tant,
- 2) maneres de parlar dolentes, incorrectes.

D'una banda, doncs, les varietats dialectals, que sempre són anteriors a la varietat estàndard, es conceben com a posteriors. El procés real és que, partint d'un conjunt de varietats diverses, es crea una varietat que els doni un sentit d'unitat. Popularment, però, es creu que aquesta varietat artificial és a l'origen de les altres, que no serien sinó deformacions diverses que aquesta suposada varietat original hauria patit.

D'altra banda, aquesta concepció errònia sobre quines varietats són anteriors a quines genera els prejudicis sobre la seva correcció o incorrecció.

2.5. Definicions de *dialecte*, *llengua històrica* i *llengua estàndard*

Pel que hem dit fins ara, doncs, no són tres els termes que cal aclarir (*varietat*, *dialecte* i *llengua*) sinó quatre: *varietat*, *dialecte*, *llengua històrica* i *llengua estàndard*.

El concepte de varietat ja l'hem definit. Recordem-ho: una *varietat lingüística* és un sistema lingüístic que és diferenciable de la resta de sistemes lingüístics per algun factor i que sembla convenient de tractar com una entitat a part.

Els altres termes, els podem definir així:

Un *dialecte* és una varietat lingüística menor inclosa en una de major.

La *llengua històrica* és una família històrica de varietats lingüístiques afins i interdependents.

La *llengua estàndard* és una varietat lingüística que les societats multidialectals, sociolingüísticament evolucionades, estableixen com a vehicle de comunicació formal, normalitzat ortogràficament i gramaticalment.

2.5.1. Relació entre dialecte i llengua històrica

Per les definicions que n'hem donat, la relació entre dialecte i llengua històrica és d'inclusió. Tot dialecte forma part d'una llengua històrica. Sempre que diguem que una varietat és un dialecte, haurem de precisar en quina llengua històrica l'incloem.

També, de les definicions que n'hem donat, es desprèn que no hi ha diferència de naturalesa entre dialecte i llengua històrica. Tant el dialecte com la llengua històrica són varietats lingüístiques. La diferència, doncs, no és de naturalesa, sinó de punt de comparació.

Dit d'una altra manera, tota varietat lingüística natural és alhora llengua i dialecte. La considerarem com a llengua si la posem en relació amb un altre sistema lingüístic de característiques essencialment diferenciadores. La considerarem com a dialecte si la posem en relació amb un altre sistema lingüístic de característiques accidentalment diferenciadores.

La varietat lingüística de Barcelona...

... és una llengua en relació amb la varietat lingüística de Madrid. Però, en canvi, és un dialecte en relació amb la varietat de València.

2.5.2. Relació entre llengua històrica i llengua estàndard

Aquests dos conceptes, malgrat la confusió que sofreixen popularment, són clarament diferenciables. La llengua històrica és un conjunt estretament relacionat de varietats lingüístiques naturals, mentre que la llengua estàndard és una sola varietat, formada a partir de la llengua històrica i amb un grau més o menys alt de convencionalisme, amb la voluntat de donar-li un sentit d'unitat.

2.5.3. Relació entre dialecte i llengua estàndard

Quant a la relació entre dialecte i llengua estàndard, cal dir que un dialecte és una varietat lingüística de la llengua històrica i, per tant, és una varietat natural i anterior a la llengua estàndard. La llengua estàndard, en canvi, és una varietat un xic convencional, creada posteriorment amb la voluntat d'esdevenir una norma comuna. Això no significa que la llengua estàndard sigui millor ni pitjor, sinó que té unes particularitats que la singularitzen.

De les particularitats de la llengua estàndard i de les relacions que manté amb els dialectes, ens n'ocuparem en l'apartat "Dialectes i llengua estàndard".

2.6. Distinció entre els termes *varietat lingüística*, *variable lingüística* i *variant lingüística*

Fins aquí hem respost a la primera pregunta amb què havíem començat aquest apartat: quina relació hi ha entre llengua i dialecte? Ara procurarem respondre a la segona: com es delimiten en l'espai les llengües i els dialectes? Per a respondre a aquesta pregunta, és bo que introduïm dos termes nous, *variable lingüística* i *variant lingüística* (que no hem de confondre entre ells ni amb el terme *varietat lingüística* que hem vist anteriorment). En donarem les definicions i un exemple.

Varietat lingüística

Recordeu que l'hem definit com un sistema lingüístic que es diferencia de la resta de sistemes per algun factor i que sembla convenient de tractar com una entitat a part.

Variable lingüística. Element estructural d'un sistema lingüístic que es manifesta mitjançant una alternança d'elements de nivell inferior, és a dir, que pot prendre diversos valors en la seva realització.

Variant lingüística. Cadascun dels elements de nivell inferior a través dels quals pot manifestar-se un element estructural d'un sistema lingüístic, o sigui, cadascun dels valors que pot prendre una variable lingüística.

Com a exemple de variable lingüística, podem considerar el morfema de mode-temps per a la primera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, que és un element estructural del component morfològic del català. Les variants que presenta són els fonemes

que en els diferents geolectes o varietats geogràfiques poden realitzar aquesta funció: /o/ (català central i nord-occidental), /i/ (rossellonès), /e/ (valencià), Ø (balear i alguerès).

Variable	Variants	Varietats	Exemple
Morfema de mode-temps per a la 1a. persona del present d'indicatiu dels verbs de la 1a. conjugació	/o/	Central, nord-occidental	/kánto/
	/i/	Rossellonès	/kánti/
	/e/	Valencià	/kánte/
	Ø	Balear, alguerès	/kant/

2.7. Delimitació en l'espai de les varietats lingüístiques

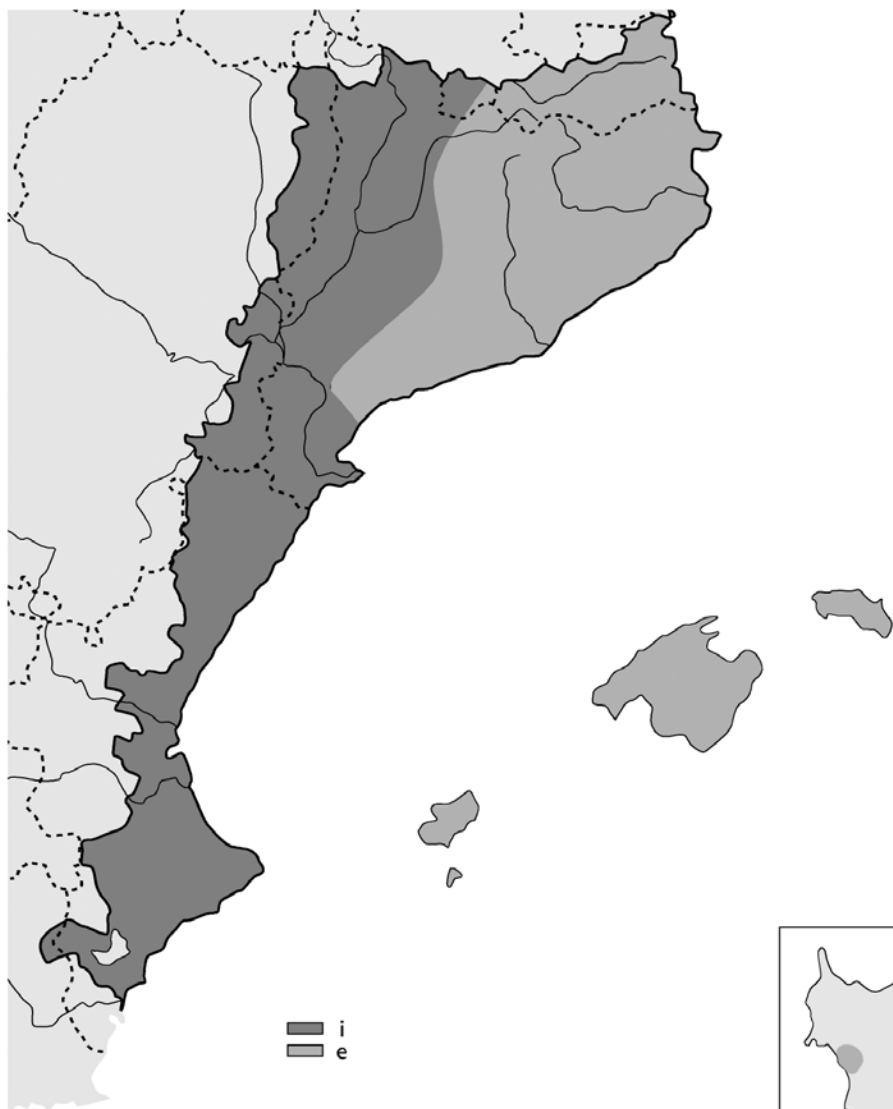
Un cop introduïts aquests nous conceptes, ja podem plantejar-nos la manera de delimitar en l'espai les llengües i els dialectes. La delimitació es fa a través d'isoglosses.

Una isoglossa és una línia imaginària que separa dues àrees en què una variable lingüística es realitza de dues maneres diferents; es representa en un mapa lingüístic amb una línia que separa els punts on es troba una variant d'aquells on no s'hi troba.

Per exemple, si prenem com a variable la vocal de l'increment dels verbs incoatiu, com *servir*, trobarem que, segons l'àrea del domini lingüístic català que considerem, aquesta vocal és *e* (*serveixo*, *servesc*) o *i* (*servixo*, *servisco*, *servixco*). Així, si considerem l'Alguer, poblacions de les Balears i localitats de la Catalunya Nord i de la meitat oriental del Principat, trobarem arreu formes amb *e*, que pot presentar, això sí, diferències de timbre. En canvi, si prenem poblacions d'Andorra, de l'interior i el sud del Principat o localitats valencianes, la vocal que obtindrem serà uniformement una *i*.

Aquesta existència de dues àrees, una en què trobem la variant *e* i una altra en què trobem la variant *i*, es pot representar damunt del mapa traçant una línia que separi les localitats en què s'utilitzen formes com *serveixo*, *servesc* d'aquelles altres en què es diu *servixo*, *servisco* o *servixco*. El resultat serà un mapa en què el domini lingüístic català apareixerà tallat de nord a sud per una línia isoglossa. Aquesta isoglossa deixarà, a l'est, els territoris en què la vocal de l'increment és *e* (la Catalunya Nord, la meitat oriental del Principat, les Balears i l'Alguer) i, a l'oest, aquells en què l'increment porta la vocal *i* (Andorra, la part occidental i meridional del Principat i el País Valencià).

En l'annex final podeu consultar una taula que recull les principals variants de l'increment incoatiu arreu del domini lingüístic català.

Com veurem en l'apartat "La divisió dialectal del català", aquesta és una de les isoglosses que justifiquen la divisió del català en oriental i occidental.

Font: mapa adaptat de *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana* (1992). Barcelona: Eumo.

Evidentment, les isoglosses referents a diverses variables no se solen superposar, però sí que se'n sol observar la concentració en una franja més o menys àmplia del territori. D'aquesta acumulació d'isoglosses, se'n diu *feix*.

Un feix d'isoglosses és el que assenjala que ens trobem davant d'una divisió lingüística important. A banda i banda del feix trobaríem dues varietats lingüístiques diferents, separades per una zona de transició.

D'isoglosses, n'hi ha de diferents classes, segons sigui la variable a què es refereixen: isoglosses fonètiques, fonològiques, morfològiques, sintàctiques i lèxiques. No cal dir que aquestes isoglosses no tenen el mateix rang a l'hora d'establir límits entre varietats lingüístiques. !

La isoglossa que separa *escombra/granera*...

... té molt menys pes que la que separa 'distinció de *a* i *e* en el vocalisme àton' / 'confusió de *a* i *e* àtones en vocal neutra'.

2.8. Quan un conjunt de varietats lingüístiques conforma una llengua històrica?

Hem vist que la delimitació territorial de les varietats lingüístiques es fa per isoglosses. Però, quan direm que el conjunt de varietats lingüístiques delimitades per uns certs feixos d'isoglosses constitueix una llengua històrica diferenciada de les altres?

Des d'un punt de vista lingüístic, el criteri per a determinar que una sèrie de varietats es considerin dialectes d'una mateixa llengua històrica és el de l'afinitat estructural. Aquelles varietats lingüístiques que presentin entre elles un nombre considerable d'elements estructurals comuns seran incloses en la mateixa llengua.

Per a la delimitació d'una llengua històrica enfront de les altres es pot aplicar el mètode qualitatiu o el quantitatiu. El primer es basa en la selecció d'unes determinades isoglosses, significatives dins el conjunt de l'estructura de la llengua i distintives per la seva freqüència en el discurs. Pel que fa al mètode quantitatiu, aquest ha estat desenvolupat per la dialectometria, a la qual ens referim en l'apartat "El mètode dialectomètric: un intent de quantificació".

A més, hi ha altres criteris pràctics que són els que han funcionat tradicionalment, sols o combinats, a l'hora de determinar quan un conjunt de varietats es considera la mateixa llengua històrica. Cal tenir clar, però, que no són criteris lingüístics, sinó d'altra mena (socials, polítics, psicològics). Ens hi referim tot seguit.

2.8.1. El criteri d'intercomprensió entre els parlants

Si els parlants de dues varietats lingüístiques es comprenen mútuament, vol dir que aquestes varietats pertanyen a la mateixa llengua. Si no es comprenen, és senyal que pertanyen a llengües diferents.

Aquest criteri té com a principals defectes:

1) El grau de subjectivitat que comporta. El fet que dos parlants de varietats diferents s'entenguin depèn, en part, de factors diversos: de la voluntat que hi posin, de la freqüència de les interaccions, de la seva cultura, d'elements individuals (com la rapidesa d'elocució o la claredat articulatòria dels parlants, etc.).

2) El fet que la intercomprensió pot no ser simètrica, sinó que hi pot haver un grau major de comprensió en un sentit que en l'altre (per exemple, els mallorquins solen entendre millor els barcelonins que no pas a l'inrevés). Si escoltèssim els parlants de la varietat amb més dificultats de comprensió, doncs, deduiríem que es tracta de varietats més separades que no pas si escoltèssim els parlants de l'altra varietat.

3) Finalment, que és d'aplicació difícil als dialectes constitutius (és a dir, als que han evolucionat sobre el terreny en què es troben), perquè és difícil de saber on cal tallar la cadena del *contínuum lingüístic* que formen aquests dialectes i considerar que el grau d'intercomprensió ja no és suficient com per a considerar-los pertanyents a una mateixa llengua.

2.8.2. El criteri de la consciència lingüística dels parlants

Són els mateixos parlants els que saben quines varietats consideren que, malgrat les diferències que presenten, formen part de la mateixa llengua que la seva, i quines perceben com a alienes.

També en aquest cas es tracta d'un criteri molt subjectiu, que té molt a veure amb la situació política dels territoris. Molts cops, en les zones de frontera, o en regions històriques amb una personalitat acusada, la consciència lingüística no és clara.

El cas català

En el cas del català, l'anomenada Franja de Ponent té molt afeblida la consciència lingüística, i no és estrany que els seus habitants neguin que el que parlen, que ells mateixos han batejat com a *xampurrat*, sigui la mateixa llengua que el català. I només cal esmentar certs posicionaments secessionistes que s'alcen al País Valencià. En un cas i altre, la situació política interfereix en la percepció dels parlants i posa en evidència que cal considerar el criteri de la consciència lingüística amb moltes precaucions.

2.8.3. El criteri de la llengua comuna

Considera com a varietats de la mateixa llengua aquelles que tenen com a punt de referència una llengua estàndard comuna, usada en la literatura, en els mitjans de comunicació i a l'escola.

Deixant de banda que aquest criteri només és vàlid en aquells casos en què s'hagi creat un estàndard, i que per tant té un abast molt limitat en relació a la immensa riquesa lingüística del nostre planeta, tampoc no sembla un criteri gaire adequat. La llengua estàndard es crea *a posteriori*, molt sovint lligada a la presència d'un estat, i molts cops més que acceptada és imposada.

2.9. El mètode dialectomètric: un intent de quantificació

Finalment, sembla interessant d'esmentar els intents de quantificació de les diferències entre varietats lingüístiques, especialment si tenim en compte que el català és una de les llengües en què s'ha assajat aquesta quantificació (Guiter, 1973; Sardà-Guiter, 1975; Polanco, 1984).

Partint d'atles lingüístics exhaustius (és a dir, que enquesten totes les localitats) o d'atles no exhaustius als quals s'aplica una fórmula correctiva, s'estableix el percentatge de diferències que separa cada localitat de les veïnes, pel procediment de la triangulació. A cada població se li assigna un número, i es traça una línia recta entre cadascuna de les poblacions i les veïnes immediatament més properes en tots els sentits. Després es compten els cops que cadascun d'aquests segments és tallat per una isoglossa. Segons el percentatge major o menor de vegades que el segment o segments que separen dues poblacions siguin travessats, s'obtenen graus diversos de diferenciació que, per a Guiter, permeten una classificació en:

- a) llengües: entre el 80% i el 90% de diferències,
- b) dialectes: entre el 50% i el 80%,
- c) subdialectes: entre el 30 i el 50%,
- d) parlars: entre el 20 i el 30%.

És evident que el problema més greu d'aquest intent és l'atribució del mateix valor a totes les isoglosses, sense tenir en compte que, per exemple, una variable morfològica té un paper molt més destacat en la diferenciació lingüística que no pas una de lèxica, especialment si aquesta pertany al vocabulari simplement disponible.

Darrerament s'han fet progressos en l'aplicació del mètode dialectomètric que mereixen més confiança (per ex., els estudis de Goebel).

3. Dialectes i llengua estàndard

En aquest apartat ens proposem d'aprofundir en el concepte de llengua estàndard, tot intentant de respondre aquestes tres qüestions bàsiques: Què és la llengua estàndard? Com es crea? Quina relació manté amb els dialectes?

3.1. Definició de *llengua estàndard*

Tal com hem avançat en l'apartat "La variació lingüística", definirem la llengua estàndard com una varietat lingüística que les societats multidialectals, sociolingüísticament evolucionades, estableixen com a vehicle de comunicació formal, normalitzat ortogràficament i gramaticalment.

Analitzem el contingut d'aquesta definició:

1) Definim l'estàndard com una varietat lingüística. Això implica que igualem la categoria del dialecte i la de la llengua estàndard, ja que ambdós els considerem varietats lingüístiques, només que amb unes característiques diferents. L'estàndard, per tant, no és sinó una varietat més, ni millor ni pitjor que les altres.

2) Diem que l'estàndard sorgeix en societats multidialectals, és a dir, en societats en què coexisteixen diferents dialectes. Efectivament, la condició prèvia per a la creació d'una llengua estàndard és l'existència d'una societat multidialectal. La llengua estàndard neix, justament, a causa de l'existència de diversos dialectes i de la voluntat conjunta de donar un sentit d'unitat a tot aquest conjunt de varietats preexistents. Sense variació dialectal, és innecessària la creació d'una llengua comuna.

3) Hem afirmat també que l'estàndard es crea en societats sociolingüísticament evolucionades. Certament, els estàndards sorgeixen en societats sociolingüísticament avançades, és a dir, en societats en què hi ha la necessitat de disposar d'un vehicle de comunicació social unitari, útil per a tots els parlants, que sigui una eina de relació comuna per a tots els individus d'aquella societat, independentment del seu origen geogràfic o de la seva extracció social.

4) El verb que apareix en la definició de la llengua estàndard és *establir*. La llengua estàndard no és una varietat natural, sinó una varietat establerta per l'autoritat lingüística i acceptada per la societat. És una varietat, doncs, que es crea i triomfa gràcies a una voluntat social. La llengua estàndard, des

d'aquest punt de vista, és anormal en la seva creació, perquè hi intervé la voluntat social.

5) Segons la definició que n'hem donat, l'estàndard té la funció d'esdevenir un vehicle de comunicació formal. La llengua estàndard no neix amb la voluntat de substituir els dialectes en el seu ús quotidià, familiar, sinó que pretén ser útil en aquelles circumstàncies pròpies de la comunicació formal. L'estàndard neix per a ser la varietat de l'administració, de l'escolarització i dels mitjans de comunicació. La varietat estàndard haurà d'adequar-se a les necessitats de cada societat, i disposar de diferents registres: poètics, literaris, científics, d'especialitat, etc.

6) Finalment, hem dit que la llengua estàndard és una varietat normalitzada ortogràficament i gramaticalment. Això significa que la llengua estàndard se ceneix a unes normes ortogràfiques i gramaticals estrictes, marcades des de les institucions pertinents, que en limiten i en dirigeixen el canvi. L'estàndard també és, doncs, una varietat anormal en la seva evolució, perquè aquesta no és lliure, sinó controlada des de l'acadèmia o institut en què recau l'autoritat lingüística (des de l'IEC, en el nostre cas).

3.2. El procés d'estandardització

Pel que hem dit fins ara, l'estàndard es diferencia de la resta de varietats lingüístiques pel fet que no és un sistema lingüístic natural, que hagi evolucionat al llarg dels temps partint d'una llengua mare, sinó un sistema lingüístic artificial, creat per una voluntat social de disposar d'una llengua comuna supradialectal. Això ens porta a preguntar-nos per la creació d'aquesta varietat estàndard. Quins processos se segueixen per a la seva elaboració?

Els processos que se segueixen en la creació d'un estàndard són quatre: la selecció, la codificació o normativització, la vehiculació (que comprèn dos sub processos: l'extensió del coneixement i l'extensió de l'ús) i l'adequació o elaboració funcional.

3.2.1. Fase 1: la selecció

El primer pas en tot procés d'estandardització és la tria de la varietat o varietats dialectals de la llengua històrica en les quals ha de basar-se la llengua estàndard. En aquest procés de selecció es pot optar per dues vies diferents:

- 1) la unitarista o monodialectal,
- 2) la composicional o multidialectal.

La via unitarista o monodialectal opta per la creació d'un estàndard que es basi en un sol dialecte. La via composicional o multidialectal, en canvi, a l'hora de formar la llengua estàndard té en compte els diversos dialectes de la llengua històrica, els quals contribueixen en grau variable a crear el model de la llengua comuna.

Aprofundim un xic més en aquestes dues opcions.

Selecció unitarista o monodialectal

Com hem avançat, consisteix en la selecció d'un sol dels dialectes de la llengua històrica per a formar la varietat estàndard. La selecció unitarista sol donar-se en aquells casos en què els dialectes de la llengua històrica estan molt diferenciats (dialectes constitutius), casos en què seria difícil la creació d'un suprasistema comú, coherent, combinant trets d'uns i altres dialectes.

El dialecte escollit com a base per a l'estàndard és aquell que ha esdevingut hegemònic per les raons que sigui: per raons geogràfiques (s'ha desenvolupat a la zona central o bé és el que es parla en una regió més extensa), per raons polítiques (el poder polític es troba en l'àrea en què es parla aquella determinada varietat), per raons culturals (disposa de tradició escrita, d'una literatura prestigiosa), per raons demogràfiques (és el que compta amb un major nombre de parlants) i/o per raons econòmiques (és la varietat de la zona més rica del país). La raó de la tria, doncs, es deu a factors extralingüístics.

Un exemple d'estàndard unitarista és el cas de l'italià, format sobre el dialecte hegemònic, el toscà, a partir del qual es va crear la llengua estàndard, prescindint de la resta de varietats dialectals. Tanmateix, aquest estàndard, en implantar-se com a varietat comuna a tot el territori, ocasiona el sorgiment de diferències en les seves realitzacions regionals. Per exemple, no és el mateix l'italià estàndard parlat per un venecià que l'italià estàndard parlat per un napolità: les seves respectives varietats dialectals hi deixen una certa empremta fonètica, morfosintàctica i lèxica.

El dialecte toscà...

... comptava amb la important producció literària d'autors com Dante, Petrarca o Boccaccio, i era parlat en un territori d'economia florent i d'un bon desenvolupament polític. D'aquí la seva tria com a base per a la llengua estàndard italiana.

Selecció composicional o multidialectal

Com hem avançat, consisteix en la participació, en major o menor grau, de tots els dialectes de la llengua històrica en la formació de la llengua estàndard. També en aquest cas, però, hi ha un dialecte que té més pes que els altres en la creació de la llengua comuna. No cal dir que és el dialecte que ha esdevingut hegemònic per raons geogràfiques, polítiques, culturals, demogràfiques i/o

econòmiques, el que té aquest paper principal. Malgrat això, la llengua estàndard incorpora en grau variable elements d'altres dialectes.

Aquest tipus de selecció composicional és possible en llengües poc diferenciades dialectalment, que admeten la integració i la síntesi coherent en un suprasistema de trets provinents dels diferents dialectes de la llengua històrica.

Els criteris que influeixen en la selecció dels trets que es prenen de cada dialecte són diversos: la tradició (que sol reflectir-se en l'existència de documentació antiga), l'extensió geogràfica del fenomen, la presència en la llengua literària, la vitalitat d'ús, el prestigi del tret dins i fora de la seva àrea geogràfica, la coherència estructural del sistema resultant, etc.

Un exemple d'estàndard composicional, ens el dona el català. Tots els grans dialectes catalans han participat, en una mesura o altra, en la confecció de l'estàndard. És indubtable, però, que el que més pes hi ha tingut és el català central, per raons històriques (és el dialecte de l'àrea en què tradicionalment es concentra el poder polític i econòmic de Catalunya), demogràfiques (és el que té un major nombre de parlants) i culturals (l'ambient cultural de Barcelona ha estat particularment vivaç).

El rossellonès i alguerès...

... són els dialectes que han participat menys en la formació de la llengua estàndard, a causa de les importants alteracions que el superstrat francès, en el primer cas, i l'adstrat sard i el superstrat italià, en el segon, han ocasionat en aquests dialectes.

3.2.2. Fase 2: la codificació o normativització

Un cop seleccionada la varietat o varietats en les quals es basarà l'estàndard, cal procedir a la codificació o normativització de la varietat comuna, és a dir, a establir les regles del nou sistema lingüístic. Aquesta codificació és obra sobretot de les institucions amb autoritat lingüística –acadèmies i instituts– i presenta diversos aspectes:

- 1) Codificació ortogràfica, que ha d'establir les normes per a la recta grafia de la varietat estàndard.
- 2) Codificació gramatical, amb l'elaboració d'una gramàtica prescriptiva.
- 3) Codificació lèxica, mitjançant un diccionari normatiu.
- 4) Codificació ortoèpica, que indiqui la correcta pronúncia de la varietat estàndard en la seva realització oral.

En el cas del català, la codificació de l'estàndard té com a fites destacades:

- 1) Per a la codificació ortogràfica, les *Normes ortogràfiques*, de 1913, i el *Diccionari ortogràfic*, de 1917 (amb posteriors correccions), tots dos obra personal de

En el diccionari normatiu...

... no tindran entrada els localismes del dialecte o dialectes de base, i sí diversos neologismes, cultismes i estrangerismes aliens a la llengua històrica però necessaris per a la llengua estàndard.

Pompeu Fabra i institucional de la Secció Filològica de l'IEC. Cal destacar que aquesta codificació ortogràfica es va fer amb el màxim respecte a la llengua històrica i a les varietats dialectals que la formen. Gràcies a això és possible establir unes normes de lectura pròpies de cada dialecte, que donin en el terreny fonètic un estàndard diasistemàtic, no identificat amb cap varietat geogràfica.

2) Per a la codificació gramatical, la *Gramàtica catalana*, de 1918, també obra de Pompeu Fabra i de la Secció Filològica de l'IEC. Actualment, la Secció Filològica està enlllestint una nova gramàtica normativa, que ja es pot consultar parcialment per Internet (<http://iecat.net>).

3) Per a la codificació lèxica, el *Diccionari general de la llengua catalana*, de 1932, obra de Pompeu Fabra, i el *Diccionari de la llengua catalana*, elaborat per l'IEC i publicat el 1995 (amb una segona edició de 2007).

4) Pel que fa a l'estàndard oral del català, encara no està del tot establert, però l'IEC ha publicat ja dos opuscles, amb el títol genèric de *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, un que afecta la fonètica (1990) i un altre que tracta de la morfologia (1992). Aquestes dues propostes mantenen la voluntat de donar un caràcter composicional a l'estàndard català, desig que es reflecteix explícitament en el pròleg.

3.2.3. Fase 3: la vehiculació (extensió de l'ús i extensió del coneixement)

La tercera de les fases és decisiva: consisteix en l'acceptació de l'estàndard per part de la societat, que es reflecteix en l'extensió social del coneixement i de l'ús d'aquesta varietat. Si no es dona aquesta fase, el procés d'estandardització no s'ha acomplert: es té una varietat normativa, codificada, però no una varietat estàndard. Perquè la llengua estàndard sigui vàlida com a vehicle de comunicació comú a tota una societat cal que aquesta l'accepti com a tal.

En el cas del català, l'acceptació de l'estàndard (almenys de l'estàndard escrit) s'ha acomplert amb èxit i totalment en els territoris del Principat, Andorra, Illes Balears i País Valencià (malgrat que a voltes hagi estat posat en dubte per alguns sectors valencians, que no reconeixien l'autoritat de l'IEC; l'any 2001 es va constituir l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, en què estan representats tant aquests sectors com aquells que defensen la unitat de la llengua catalana i la validesa general de les directrius de la Secció Filològica de l'IEC). Resta, però, el problema de les àrees marginades del procés d'estandardització (pensem en la Franja de Ponent, la Catalunya del Nord o l'Alguer), en què el català no disposa d'un suport polític eficient i, per tant, està mancat d'una administració, un sistema escolar i una xarxa de mitjans de comunicació que difonguin el coneixement d'aquest estàndard (i que, per tant, en possibilitin l'ús).

Normes de lectura

Fixeu-vos que *donar* tant es pot llegir [donár] com [doná] o [duná], segons les normes de lectura que hi apliquem.

Lectura recomanada

Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I Fonètica (1990). Barcelona: Secció Filològica / Institut d'Estudis Catalans.

Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. II Morfologia (1993). Barcelona: Secció Filològica / Institut d'Estudis Catalans.

3.2.4. Fase 4: l'adequació o elaboració funcional

Acomplerta la codificació de la llengua estàndard i consolidada l'extensió social, cal també que aquesta varietat superi una altra fase: l'adequació a la diversitat de funcions que la llengua ha de desenvolupar en una societat sociolingüística avançada, funcions literàries, informatives, científiques, docents, etc. L'estàndard, doncs, ha de disposar d'una varietat de registres que en possibilitin l'adequació als diferents usos.

Adequació funcional de l'estàndard català

En el cas del català, ja hem esmentat anteriorment l'existència del Termcat. El Termcat és un centre de terminologia que va ser creat el 1985, a iniciativa de la Direcció General de Política Lingüística, per un conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans. L'objectiu del Termcat és el d'introduir i adaptar els neologismes a la nostra llengua, seguint la normativa marcada per la Secció Filològica de l'IEC. Gràcies al Termcat, el català s'adequa als diferents llenguatges d'especialitat que necessita una societat moderna: terminologia informàtica, industrial, tecnològica, etc.

3.3. Relació entre dialecte i llengua estàndard

3.3.1. Peculiaritats de la llengua estàndard enfront dels dialectes

Ara que ja hem definit què és la llengua estàndard i hem establert les fases per les quals passa la seva constitució, és convenient de fer un recull de les característiques que peculiaritzen aquesta varietat, per entendre millor les relacions que manté i les que hauria de mantenir amb els dialectes.

1) **L'estàndard, varietat codificada.** La llengua estàndard posseeix unes normes ortogràfiques, gramaticals, lèxiques i ortoèpiques clarament definides i posades per escrit, circumstància que no es dona en els dialectes (tret d'algun cas particular), la gramàtica dels quals (que evidentment existeix!) no s'ha fet explícita. D'aquí ve la creença popular que els dialectes són maneres de parlar agramaticals.

2) **L'estàndard, varietat escrita.** La llengua escrita recull la varietat estàndard i no pas les varietats dialectals. Aquest factor condiciona en gran manera la valoració que els parlants fan d'unes i altres, ja que la importància que popularment es dona a la llengua escrita és extrema. Els sistemes lingüístics que disposen d'un codi escrit gaudeixen d'una valoració més alta que aquells que no en tenen. L'assimilació d'allò que s'escriu amb allò correcte i del que no s'escriu amb el que és incorrecte és immediata.

3) **L'estàndard, varietat de cultura.** La varietat estàndard és cultivada en les seves obres per pensadors, novel·listes, poetes, intel·lectuals i científics, a diferència del que passa amb els dialectes, que no funcionen com a varietats de cultura. Aquesta associació amb els parlants cultes li dona una aurèola de prestigi, de la qual manquen els dialectes.

4) **L'estàndard, varietat dels mitjans de comunicació.** L'estàndard és la varietat usada per la premsa, la ràdio i la televisió, mitjans tots ells d'una gran difusió i prestigi, en els quals no tenen entrada les varietats dialectals. El prestigi de què gaudeixen aquests mitjans es transmet, llavors, a la varietat lingüística que els és pròpia.

5) **L'estàndard, varietat de l'escolarització.** L'estàndard és la varietat usada i ensenyada a les escoles. El seu aprenentatge, doncs, resulta obligatori per a tota la població. La repressió que en l'àmbit escolar es fa de les varietats no estàndards ajuda a la identificació popular entre el que és estàndard i el que és correcte. Les varietats no ensenyades a escola reben més conscientment o menys la marca d'incorrectes i, per tant, rebutjables.

6) **L'estàndard, varietat de l'administració.** L'estàndard és la llengua de l'administració, del poder, circumstància que col·labora a elevar-ne el prestigi, ben al contrari del que passa amb els dialectes, que queden relegats de tots aquells actes que són oficials.

7) **L'estàndard, varietat dels llenguatges d'especialitat.** A la varietat estàndard s'hi han afegit termes que no formaven part dels dialectes actuals de la llengua històrica. L'estàndard incorpora arcaïsmes, cultismes i estrangerismes innecessaris per a l'ús quotidià de la llengua (aquell en què actuen els dialectes) però necessaris per a certes funcions que ha de cobrir l'estàndard. Això significa que la varietat estàndard és més elaborada que les dialectals en determinats camps del lèxic, com és el lèxic científic, el tècnic, l'industrial, el filosòfic o el literari, per la senzilla raó que l'estàndard ha de poder funcionar en aquests àmbits, mentre que els dialectes no. Aquesta elaboració superior és una raó més que porta a una sobrevaloració de l'estàndard, paral·lela a la infravaloració dels dialectes.

En realitat, però, la varietat estàndard no és millor que les altres, ni hi ha cap varietat que sigui més rica que una altra: totes les varietats lingüístiques són aptes per a l'àmbit per al qual han de servir, totes s'adeqüen a les activitats dels seus usuaris, a les seves necessitats expressives.

3.3.2. Confusió entre llengua històrica i llengua estàndard

A més de les característiques que justifiquen la peculiaritat de la llengua estàndard enfront de les varietats dialectals, cal assenyalar una altra característica que popularment se li atribueix i que es deu a la confusió entre llengua històrica i llengua estàndard, confusió a què ja hem al·ludit en l'apartat "La variació lingüística".

La varietat estàndard és considerada com la llengua primigènia de la qual deriven els dialectes. Segons això, la llengua estàndard és la bona, la que fou en un principi i aquella cap a la qual cal tendir. En canvi, els dialectes es conceben com a deformacions d'aquesta llengua primigènia i, com tota deformació, es consideren rebutjables.

Recordem que, en realitat, la llengua històrica, formada per un conjunt de dialectes afins, és sempre anterior a la llengua estàndard, que no és sinó una varietat creada per a disposar d'un vehicle de comunicació interdialectal comú a tots els parlants.

3.3.3. Valoració de les varietats dialectals

Pel que hem dit fins ara, les característiques pròpies de la llengua estàndard (i les que no li són pròpies però que popularment se li atribueixen) fan que aquesta varietat gaudeixi del prestigi de llengua noble, fina, elegant. Tot al contrari del que s'esdevé amb els dialectes, que són considerats maneres de parlar vulgars, rudes, estrafetes. No tots els dialectes, però, surten igual de malparats de la comparació. Segons quin sigui el seu grau de semblança amb l'estàndard (és a dir, segons que hagin contribuït molt, poc o gens a la seva elaboració), els dialectes són percebuts de manera diferent pels parlants.

Confusió entre la varietat estàndard i el dialecte hegemònic

El dialecte hegemònic, aquell en el qual es basa exclusivament o prioritàriament la llengua estàndard, no sol ser considerat pels parlants com una varietat dialectal.

Egocentrisme dialectal

La comparació de la pròpia varietat dialectal amb l'estàndard i amb la resta de varietats dialectals pot dur a una autovaloració egocèntrica, que proclami que la pròpia varietat és la millor de totes.

Infravaloració de la pròpia parla

En altres casos, en canvi, la comparació entre la pròpia varietat i l'estàndard pot dur a la infravaloració del dialecte que hom parla, si es considera que aquest s'aparta massa de la llengua estàndard. Aquesta infravaloració és molt freqüent en les àrees de frontera, les varietats dialectals de les quals presenten trets de transició cap a les llengües veïnes, trets que són percebuts com a contaminacions de la llengua original.

Popularment els barcelonins...

... no creuen que ells parlin un dialecte: dialecte és el que parlen a Lleida o a València o a Mallorca, però no el que parlen a Barcelona, que identifiquen amb la llengua.

És ben conegut el mite que l'empordanès...

... és el millor català de tots o que a la plana de Vic és on parlen el català més bé.

A la Franja de Ponent...

... on la consciència lingüística es troba molt afeblida, diuen que la seva varietat és un *xampurrat* (una barreja de "llengües" diferents: català, aragonès, castellà i valencià) i troben que és un parlar *fiero*, o sigui, lleig.

3.3.4. Decadència dels dialectes

Les condicions privilegiades de què gaudeix la llengua estàndard (la codificació explícita, la llengua escrita, el seu ús a l'administració, a l'escola i als mitjans de comunicació, etc.), juntament amb la valoració pejorativa dels dialectes, causen una pèrdua de vitalitat de les varietats històriques, que pot arribar fins i tot a la seva desaparició.

La desaparició de les varietats dialectals no és, en canvi, l'objectiu de la llengua estàndard. La seva finalitat és la d'esdevenir llengua comuna i formal, sense substituir l'ús col·loquial dels dialectes. La distribució entre la varietat estàndard i les varietats dialectals, doncs, està pensada en termes de diglòssia, és a dir, de convivència entre una varietat alta (l'estàndard), pensada per a usos escrits, públics, administratius i educatius, i unes varietats baixes (els dialectes), reservades per a usos populars, familiars, quotidians.

Aquesta situació de diglòssia, però, genera tot un seguit d'interferències de la varietat alta cap a les varietats baixes. L'estàndard, a través de l'escolarització i dels mitjans de comunicació, es difon arreu del domini lingüístic i, pel seu prestigi, provoca la substitució en els dialectes de trets que els eren peculiars per altres trets més generals presos de la llengua comuna.

3.3.5. Factors d'anivellament i de diferenciació lingüístics en l'actualitat

L'escolarització i els mitjans de comunicació, juntament amb el prestigi de la llengua estàndard i la desconsideració cap a les varietats dialectals, doncs, són factors d'anivellament de la llengua, és a dir, factors que tendeixen a reduir les diferències entre dialectes, tot aproximant-los a la varietat estàndard.

Una escolarització generalitzada i una forta incidència social dels mitjans de comunicació (característiques de la societat moderna) actuen a favor de la unificació lingüística. En canvi, quan la presència d'aquests dos elements era escassa (com passava en la societat preindustrial), tenien més vitalitat els factors de diferenciació, és a dir, els factors que tendeixen a augmentar les diferències dialectals (per exemple, l'alt grau d'analfabetisme o l'aïllament d'un territori per factors geogràfics, polítics o històrics).

Tradicionalment, els factors d'anivellament i de diferenciació han mantingut un equilibri, que ha permès l'evolució diversa i rica de la llengua tot conser-

vant-ne el sentit d'unitat. En la societat actual, però, tenen més força els factors d'anivellament que no pas els de diferenciació. Farem una repassada a aquests dos tipus de factors.

Factors de diferenciació

Anomenem *factors de diferenciació* aquells elements que afavoreixen la disgregació de la llengua històrica.

Poden ser de diversos tipus:

1) **Factors geogràfics.** Justifiquen la coexistència en un mateix domini de zones arcaiques i zones innovadores. Són arcaiques les zones de difícil accés, que resten aïllades, mentre que són innovadores aquelles que tenen més trànsit, perquè són nusos de comunicacions o zones comercials.

2) **Factors històrics.** Es relacionen amb les colonitzacions que han afectat la totalitat o part del domini, i que han deixat trets lingüístics diferencials segons les zones. D'una banda, la llengua mare pot haver arribat ja fragmentada en el seu origen, com va passar amb el llatí. De l'altra, també pot no coincidir a tot el domini la influència de les llengües de substrat, de superstrat i d'adstrat.

3) **Factors polítics.** Les divisions administratives del territori sempre han contribuït a la seva fragmentació dialectal. És obvi, per exemple, que si els dialectes més diferenciats del català són el rossellonès i l'alguerès és en gran part per la seva situació política. També, dins de l'Estat espanyol, la inclusió en autonomies diferents i la situació diversa del català a cadascuna condiciona l'evolució dels dialectes.

4) **Factors interns.** La separació entre varietats dialectals pot accentuar-se per les mateixes característiques diferencials de cada sistema, que els fan evolucionar diferentment. Per exemple, el català occidental distingeix entre *a* i *e* àtones, a diferència del que passa en català oriental, que les confon en vocal neutra. Per això, l'occidental ha quedat al marge de canvis fonètics i morfològics que afecten l'oriental a causa de la confusió esmentada. Així, pel que fa als verbs *arrancar*, *tancar* i *esgarrar*, en català occidental (posem com a mostra les transcripcions d'un parlant de Lleida) es diu [araŋká] i *ell* [aráŋkə], [taŋká] i *ell* [táŋkə], [azyará] i *ell* [azyáre], mentre que en parlars orientals es coneixen les variants *ell* [əréŋkə], *ell* [t'éŋkə] i *ell* [əzyérə], que s'originen pel fet de reinterpretar la vocal neutra de l'infinitiu com a provinent de *e* i no de *a* (tal com passa a [pələ] i (ell) [pələ]).

Els factors geogràfics han tingut un paper decisiu...

... al llarg dels segles, però avui, amb l'existència de l'escolarització i dels mitjans de comunicació, aquestes fronteres deixen de ser-ho.

Factors d'anivellament

Anomenem *factors d'anivellament* aquells que fan disminuir la variació dialectal.

Entre els factors d'anivellament podem assenyalar els següents:

- 1) Els desplaçaments humans: la gran mobilitat de la població actual fa que moltes característiques, especialment les de les àrees urbanes, s'expandeixin, i que d'altres, les dels nuclis rurals en procés de despoblament, desapareguin per la dispersió dels qui les utilitzen.
- 2) El prestigi de la llengua estàndard, ensenyada a l'escola i difosa a través dels mitjans de comunicació social, que crea interferències en les varietats genuïnes dels parlants.
- 3) La desconsideració social envers els dialectes, que fa burla de trets considerats vulgars, baixos o poc elegants i n'ocasiona l'abandonament.
- 4) El decandiment de la cultura popular i de les activitats artesanies, que és una de les bases de sustentació dels dialectes, especialment del seu lèxic.

3.3.6. Classificació dels dialectes segons el seu grau de vitalitat

El desequilibri entre aquests factors de diferenciació i d'anivellament a favor dels darrers pot condicionar la supervivència dels dialectes. Segons el seu grau de vitalitat, podem distingir quatre tipus de dialectes: normals, decadents, residuals i extingits.

- 1) **Dialectes normals.** Són usats normalment en el seu territori de forma espontània. N'és un exemple el català central.
- 2) **Dialectes decadents.** Una gran part dels seus parlants els abandona a favor d'una altra varietat lingüística. En el cas del català, seria un dialecte decadent el rossellonès, que ha perdut molt de terreny per la pressió del francès.
- 3) **Dialectes residuals.** Anomenem dialectes residuals aquells que han desaparegut d'una àrea en què eren propis, perquè s'hi ha acabat imposant un altre sistema lingüístic, tot i que continuen mantenint-se en una altra àrea. En les zones afectades per la substitució, el dialecte propi només perviu com a substrat i en la toponímia. N'és un exemple el valencià meridional, parlat abans a Múrcia i a Oriola. Actualment el català només hi perviu en fòssils toponímics, com *Calarreona* (< *Cala Redona*, amb pèrdua de *d* intervocàlica, com és habitual en el valencià meridional), o com a substrat, que permet de justificar ter-

**Ramon Muntaner
en la seva Crònica...**

... deia que a Múrcia "són vers catalans e parlen del pus bell catalanesch del món".

mes lèxics com *sucha* 'sutge', *bolchaca* 'butxaca', *charrar* 'xerrar' i *carcidrán* 'capcigrany'.

4) Dialectes extingits. Els dialectes extingits són varietats que ja no es parlen en cap territori, però que han deixat un rastre, especialment en la toponímia. Així, en les nostres terres podríem esmentar els mossàrabs, varietats lingüístiques romàniques parlades a la Hispània musulmana, desaparegudes amb la conquesta cristiana i consegüent expansió de les varietats formades al nord, entre elles el català. Els mossàrabs han deixat restes en la toponímia balear (per exemple, topònims com *Campos* o *Portopetre*).

4. La divisió dialectal del català

La divisió dialectal del català comunament acceptada és la que el considera dividit en dos grans blocs, el català oriental i el català occidental. Aquesta divisió es basa en l'existència d'un feix d'isoglosses, força compactes, que travessa els Països Catalans de nord a sud. A l'est d'aquest feix d'isoglosses queden els territoris de la Catalunya Nord, la meitat oriental del Principat (amb ciutats com Girona, Vic, Berga, Manresa, Igualada, Barcelona, Tarragona i Reus), les Illes Balears i la ciutat sarda de l'Alguer, que constitueixen tots junts els territoris del català oriental. A l'oest del feix d'isoglosses queda Andorra, la meitat occidental del Principat (amb Lleida i Tortosa com a principals nuclis) i tot el País Valencià, que formen les àrees de parla occidental.

Davant d'aquesta situació, ens podem plantejar algunes qüestions:

- 1) Des de quan es considera el català dividit en aquests dos blocs? Qui és el pare d'aquesta divisió?
- 2) Quines són les isoglosses que es tenen en compte per a considerar que el català es divideix en oriental i occidental?
- 3) Per on passen aquestes isoglosses? Quin és el límit geogràfic entre català oriental i occidental?
- 4) Per quina raó el català es divideix en dos blocs i no en tres o en quatre? Per què la divisió va de nord a sud i no d'est a oest?
- 5) Deixant de banda aquesta macrodivisió del català, quines subdivisions dialectals es poden establir en els territoris de parla catalana?

En aquest apartat assajarem de respondre a aquestes qüestions.

4.1. Origen de la partió català oriental / català occidental

4.1.1. El criteri de Milà i Fontanals

El primer que va al·ludir a la divisió dialectal del català en occidental i oriental va ser Milà i Fontanals, l'any 1861, a l'obra *De los trovadores en España*:

“Entre las muchas diferencias locales de pronunciación en diversos puntos de Cataluña, [...] se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional, en que se pro-

Nova proposta

Tot i que Milà i Fontanals és el pare de la bipartició del català en dos blocs, que ha fet fortuna, el 1875 va fer una nova proposta en què suggeria que el balear formava un bloc a part, la qual no ha tingut seguidors.

nuncia el catalán con más limpieza y en general como se escribe, y la parte oriental, en que se altera la pronunciación, en que las vocales son menos limpias y en que hay sustitución de vocales. Esta sustitución es la de la *a* a la *e* y la de la *u* a la *o* en todas las sílabas no acentuadas.”

M. Milà i Fontanals (1861). *De los trovadores en España* (pàg. 462).

Davant d'aquesta citació, ens podem fer tres preguntes:

- 1) Quina és, en termes de la lingüística moderna, la formulació d'aquesta observació que fa Milà sobre el vocalisme?
- 2) Té prou relleu el vocalisme àton com per a fonamentar-hi la divisió dialectal més important del català?
- 3) Si Milà parla només de Catalunya, és realment extrapolable la divisió oriental / occidental a tot el domini lingüístic?

Assajarem de respondre a totes tres preguntes. Començarem per reescriure aquesta observació sobre el vocalisme àton en termes de la lingüística moderna, i ho farem des de dos punts de vista: diacrònic i sincrònic. Ens basarem en el català del Principat i, després, veurem què passa a la resta del domini lingüístic.

Reformulació diacrònica

Des d'una perspectiva diacrònica, podem dir que la diferència entre el català occidental i l'oriental radica en el fet que el català occidental es manté força fidel al vocalisme àton del català preliterari, format per cinc elements ([a, e, i, o, u]), i conserva la distinció entre *a* i *e* àtones i entre *o* i *u* àtones, mentre que en català oriental entre els segles XIII i XVI es van produir i consolidar una sèrie de neutralitzacions que van dur a la confusió de *a* i *e* en [ə] i de *o* i *u* en [u].

Vegem-ne una taula amb exemples:

Forma ortogràfica	Ètim llatí	Català preliterari	Català occidental	Català oriental
<i>pagar</i>	PACARE	<i>p[a]gar</i>	<i>p[a]gar</i>	<i>p[ə]gar</i>
<i>pegar</i>	PĪCARE	<i>p[e]gar</i>	<i>p[e]gar</i>	<i>p[ə]gar</i>
<i>rosa</i>	ROSAM	<i>ros[a]</i>	<i>ros[a]</i>	<i>ros[ə]</i>
<i>roses</i>	ROSAS	<i>ros[es]</i>	<i>ros[es]</i>	<i>ros[əs]</i>
<i>(jo) cantava</i>	CANTABAM	<i>cantav[a]</i>	<i>cantav[a]</i>	<i>cantav[ə]</i>
<i>(ells) cantaven</i>	CANTABANT	<i>cantav[en]</i>	<i>cantav[en]</i>	<i>cantav[ən]</i>
<i>pare</i>	PATER	<i>par[e]</i>	<i>par[e]</i>	<i>par[ə]</i>

Forma ortogràfica	Ètim llatí	Català preliterari	Català occidental	Català oriental
<i>colgar</i>	COLLOCARE	<i>c[o]lgar</i>	<i>c[o]lgar</i>	<i>c[u]lgar</i>
<i>mudar</i>	MUTARE	<i>m[u]dar</i>	<i>m[u]dar</i>	<i>m[u]dar</i>

Fixeu-vos com la confusió entre *o* i *u* no té repercussions més enllà de la fonètica, mentre que la confusió entre *a* i *e* té conseqüències morfològiques. Així, en català occidental, la distinció fonètica entre *a* i *e* permet al seu torn una diferenciació morfològica entre masculins (acabats en *e*) i femenins (acabats en *a*): *el sogr[e]* i *la sogr[a]*, *el mestr[e]* i *la mestr[a]*, distinció que no és possible en català oriental: *el / la sogr[ə]*, *el / la mestr[ə]*. ❗

Reformulació sincrònica

Des d'un punt de vista sincrònic, podem formular aquesta diferència dient que, a partir d'un vocalisme tònic més ampli, es produeix una reducció a cinc vocals àtones en el català occidental ([a], [e], [i], [o], [u]) i a tres en l'oriental ([ə], [i], [u]).

Partirem de l'inventari del vocalisme tònic comú a tot el Principat, format per set fonemes distribuïts en quatre graus d'obertura (/a/, /ɛ/, /e/, /i/, /ɔ/, /o/, /u/) i veurem a través de quines neutralitzacions s'arriba a aquests dos vocalismes àtons reduïts.

En el cas del català occidental, la reducció afecta la *e* i la *o* obertes, que en posició àtona conflueixen respectivament amb la *e* i la *o* tancades: /ɛ/ > [e] i /ɔ/ > [o]. La resta de vocals mantenen el seu timbre en posició àtona.

Nombre	1	2	3	4	5	6	7
Vocalisme tònic	i	e		a		o	u
	↓	┌───┐ └───┘		↓		┌───┐ └───┘	↓
Vocalisme àton	i	e		a		o	u
Nombre	1	2	3	4	5		

Aquesta reducció vocàlica es pot exemplificar considerant mots primitius amb una vocal tònica que, en els derivats, esdevingui àtona:

Tònica	/i/	/e/	/ɛ/	/a/	/ɔ/	/o/	/u/
	<i>p[i]</i>	<i>p[e]ll</i>	<i>m[ɛ]ll</i>	<i>c[a]sa</i>	<i>p[ɔ]t</i>	<i>g[o]s</i>	<i>p[u]ça</i>
Àtona	<i>p[i]net</i>	<i>p[ə]lleta</i>	<i>m[ə]lós</i>	<i>c[ə]seta</i>	<i>p[ɔ]der</i>	<i>g[o]sset</i>	<i>p[u]ceta</i>
	/i/ > [i]	/ɛ/, /e/ > [ə]		/a/ > [a]	/ɔ/, /o/ > [o]		/u/ > [u]

En el cas del català oriental, en canvi, la reducció afecta més vocals: la *a* i la *e* tancada i oberta, d'una banda, i la *o* tancada i oberta, d'una altra. Així, en posició àtona /a/, /ɛ/ i /e/ conflueixen en vocal neutra i /ɔ/ i /o/ es tanquen en [u]: /a/, /ɛ/, /e/ > [ə] i /ɔ/, /o/ > [u].

Nombre	1	2	3	4	5	6	7
Vocalisme tònic	i	e	ɛ	a	ɔ	o	u
Vocalisme àton	i	ə					u
Nombre	1	2		3			

Si reprenem els exemples anteriors:

Tònica	/i/	/e/	/ɛ/	/a/	/ɔ/	/o/	/u/
	<i>p[i]</i>	<i>p[e]ll</i>	<i>m[ɛ]ll</i>	<i>c[a]sa</i>	<i>p[ɔ]t</i>	<i>g[o]s</i>	<i>p[u]ça</i>
Àtona	<i>p[i]net</i>	<i>p[ə]lleta</i>	<i>m[ə]lós</i>	<i>c[ə]seta</i>	<i>p[u]der</i>	<i>g[u]sset</i>	<i>p[u]ceta</i>
	/i/ > [i]	/a/, /ɛ/, /e/ > [ə]			/ɔ/, /o/, /u/ > [u]		

Relleu de les isoglosses del vocalisme àton

Ara que ja hem vist com es formulava de manera lingüísticament més precisa l'observació de Milà, és hora que reflexionem sobre la importància de les dues isoglosses que divideixen Catalunya de nord a sud:

1) la isoglossa que deixa a l'oest els territoris en què *a* i *e* àtones es distingeixen i a l'est aquells en què *a* i *e* àtones es confonen,

2) la isoglossa que deixa a l'oest els territoris en què *o* i *u* àtones es distingeixen i a l'est aquells en què *o* i *u* àtones es confonen.

Coincidència de traçat

Les dues isoglosses sobre la reducció del vocalisme àton tenen un traçat pràcticament coincident.

En l'apartat "Delimitació en l'espai de les varietats lingüístiques", ja hem exposat que d'isoglosses n'hi ha de diferents classes, segons sigui la variable a què es refereixen (isoglosses fonètiques, fonològiques, morfològiques, sintàctiques, lèxiques) i ens hem referit al fet que aquestes isoglosses no tenen el mateix rang a l'hora d'establir límits entre varietats lingüístiques.

El rang de les isoglosses depèn de la incidència que aquella variable tingui en el conjunt del sistema lingüístic. Podem dir que, com més freqüent sigui l'ús d'una variable, més rellevant resulta per a la diferenciació dialectal.

En posarem alguns casos. Una variable lèxica, per exemple, sol tenir un pes menor, especialment si no afecta el vocabulari més habitual. Suposem la isoglossa *encepegar* / *entrepussar*: podem parlar dies sencers sense que fem servir aquest concepte. En canvi, possiblement no trigariem gaires hores a utilitzar el mot *xic*, *noi* o *al·lot*, d'acord amb la nostra procedència dialectal. Aquesta segona variable, doncs, té un valor diferenciador una mica més important que la primera.

Si ens fixem ara en variables morfològiques, ens adonarem de seguida que el seu rang és superior al de les lèxiques. Fixem-nos, per exemple, en la flexió verbal: en qualsevol frase que construïm utilitzarem almenys una forma verbal. Les desinències verbals variables geolectalment, doncs, són un aspecte força rellevant per a la distinció dialectal, especialment aquelles que resulten més freqüents (utilitzem més sovint la primera persona del present d'indicatiu *-t'espero*, *ja la busco*, *ara la porto...* – que no la quarta de l'imperfet de subjuntiu *-volia que l'anéssiu a buscar-*, per posar un exemple).

Igualment les isoglosses foneticofonològiques solen tenir un rang elevat, sempre dependent de la freqüència amb què sigui observable el fenomen. Per saber com realitza algú els acabaments amb *-lt*, haurem d'esperar que digui *alt*, *molt* o *malalt*. Per conèixer si manté la erra final, n'hi haurà prou que faci servir un infinitiu, possiblement en una forma del perfet perifràstic (*vaig dir*, *va fer*). Per saber si apitxa, ho tindrem encara més fàcil, perquè només haurem d'estar a l'aguait de les sibilants (*germà*, *casa*, *dotze*).

Vist això, és innegable que les isoglosses que tenen un relleu més gran són les corresponents al vocalisme àton. La gran majoria de paraules catalanes són polisil·làbiques i, per tant, tenen vocals àtones i, de les que són monosil·làbiques, les més freqüents són les àtones: articles, pronoms febles, preposicions. Podem dir, doncs, que així que un català parla sabem quin sistema de vocalisme àton utilitza. Aquest fet no es dona per a cap altra isoglossa.

Si penseu en coneguts...

... que pertanyin a àrees dialectals diferents de la vostra, fixeu-vos que possiblement podreu respondre si diuen *xic*, *noi* o *al·lot*, però, en canvi, és força possible que ignoreu si utilitzen *encepegar* o *entrepussar*.

També la morfologia nominal...

... proporciona isoglosses molt rellevants. El cas més significatiu és el de l'article: per poc que sentim parlar algú, aviat sabrem si utilitza *es*, *el* o *lo*.

Hem esmentat tres fenòmens...

... progressivament freqüents. Podeu fer la prova buidant un text qualsevol: possiblement trobareu un grapat de paraules que continguin sibilants sonores, alguns infinitius i mots acabats en erra, mentre que els acabaments en *-lt* seran els menys freqüents.

A més, hi ha un altre factor que contribueix a donar encara més relleu a la isoglossa que afecta el vocalisme àton anterior. Com ja hem avançat, mentre que la distinció o la confusió de *o* i *u* àtones es queda en el terreny estrictament fonètic, la distinció o la confusió de *a* i *e* àtones té conseqüències morfològiques. Així, en català occidental s'estableix una distinció entre masculins i femenins en funció de la vocal final (la *a* es correspon amb el femení, mentre que la *e* s'associa amb el masculí), distinció que no és possible en català oriental. Per aquesta raó, en català occidental hi ha un bon nombre d'elements nominals que tenen dues terminacions, mentre que són invariables quant a gènere en català oriental:

Català occidental 2 terminacions		Català oriental 1 terminació
Masculí	Femení	Masculí i femení
<i>pobr[e]</i>	<i>pobr[a]</i>	<i>pobr[ə]</i>
<i>ampl[e]</i>	<i>ampl[a]</i>	<i>ampl[ə]</i>
<i>amabl[e]</i>	<i>amabl[a]</i>	<i>amabl[ə]</i>
<i>excursionist[e]</i>	<i>excursionist[a]</i>	<i>excursionist[ə]</i>
<i>xerrair[e]</i>	<i>xerrair[a]</i>	<i>xerrair[ə]</i>

Etimologia i analogia

En algunes de les formes nominals de la taula, la distinció entre masculí i femení és etimològica (*pobre/a*, *ample/a*) mentre que en altres és analògica (*amable*, *excursionista*, *xerraire*) i demostra fins a quin punt per als parlants occidentals es dona l'associació entre *a* i femení i entre *e* i masculí.

Validesa del criteri del vocalisme àton arreu del domini lingüístic

Fins aquí, ens hem basat en el català (oriental i occidental) del Principat, ja que Milà semblava referir-se només al català de Catalunya. Tanmateix, quan avui parlem de català oriental i occidental, ens referim a tot el domini lingüístic, de manera que considerem dins de l'oriental la resta de territoris de l'est (la Catalunya Nord, les Balears, l'Alguer) i dins de l'occidental la resta de territoris del l'oest (el País Valencià).

Realment en aquests territoris la reducció vocàlica és equiparable a la que hem descrit per al Principat? Com veurem tot seguit, la resposta és afirmativa: malgrat que es pot assenyalar alguna diferència en el vocalisme àton d'alguns d'aquests territoris, és innegable la unitat de tractament que rep.

En el cas del bloc occidental, no hi ha cap mena de dubte: a tot el territori valencià el vocalisme coincideix amb el que hem exposat per a "la parte occidental-meridional de Cataluña". En el cas del bloc oriental, haurem de fer tres precisions:

1) El vocalisme tònic a partir del qual es produeixen les reduccions del català oriental coneix dues variants: en una part de les Illes Balears incorpora un vuitè fonema, /ə/ tònica, i a la Catalunya del Nord no coneix la distinció entre *e* i *o* obertes i tancades, tot i que la practicava segles enrere. Aquest fet, però, no invalida la unitat de tractament del vocalisme àton ja que, encara que es par-teixi d'inventaris tònic diferents, el que compta és que s'arriba a resultats iguals. !

En el mòdul "Dialectes orientals" expliquem les raons històriques que justifiquen aquestes diferències en l'inventari vocàlic tònic. !

8 vocals tòniques			7 vocals tòniques			5 vocals tòniques		
i	e	u	i	e	u	i	e	u
	ə	o		ə	o		ə	o
	ɛ	ɔ		ɛ	ɔ		ɛ	ɔ
	a			a			a	
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
i		u	i		u	i		u
	ə			ə			ə	
3 vocals àtones								

Per a les raons històriques que justifiquen aquestes diferències en l’inventari vocàlic tònic, vegeu el mòdul “Dialectes orientals”.

2) El vocalisme àton de l’alguerès està format per tres elements, com el del català oriental peninsular, però es diferencia pel fet que, en lloc d’una vocal neutra àtona, posseeix una [a]. Aquesta diferència es deu a una evolució històrica peculiar de l’alguerès: la vocal neutra en què s’havien confós *a* i *e* àtones ha obert la seva articulació fins a esdevenir *a* a causa del fort contacte amb el sard: *cas[a]* > *cas[ə]* > *cas[a]*, *par[e]* > *par[ə]* > *par[a]*. Aquest canvi de realització fonètica, però, no invalida el fet que a tot el bloc oriental, inclòs l’alguerès, *a* i *e* àtones es confonen, sense excepció.

Articulació de la vocal neutra

Convé que recordem que articulàtorialment i acústicament la vocal neutra és més propera a la *a* que a la *e* i que el timbre de la vocal neutra no és igual arreu: a Barcelona, per exemple, la vocal neutra també coneix una realització especialment oberta, que pot arribar a [a] en l’anomenat *parlar xava*.

3) L’única autèntica excepció a la regla de reducció vocàlica en el català oriental la trobem en mallorquí. A diferència del que havíem vist sobre “la parte oriental de Catalunya”, i a diferència del que passa a la Catalunya del Nord, a Menorca, a Eivissa i a l’Alguer, en el cas de Mallorca es manté la distinció entre *o* i *u* àtones. El mallorquí, doncs, presenta un vocalisme àton de quatre elements, que resulta asimètric en el tractament de les vocals anteriors i de les posteriors, com es reflecteix en aquest quadre:

En el mòdul “Dialectes orientals” analitzarem l’origen històric del vocalisme àton mallorquí.

Nombre	1	2	3	4-5	6	7	8
Vocalisme tònic	i	e	ə	o	u		
	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Vocalisme àton	i	ə	ə	o	u		
Nombre	1	2	3	4			

Per a l'origen històric del vocalisme àton mallorquí, vegeu el mòdul "Dialectes orientals".

Ens podem preguntar, doncs, si aquesta única excepció és prou important per a invalidar la bipartició oriental / occidental. Hi ha dues raons poderoses per a dir que no.

En primer lloc, hem de tenir en compte quin és l'abast lingüístic de l'excepció, que afecta el vocalisme posterior (*o*, *u*) però no l'anterior (*e*, *a*): com hem vist, en el cas del vocalisme anterior és vàlida arreu l'afirmació que en català occidental les vocals àtones *a* i *e* es diferencien, mentre que en català oriental es confonen. També hem esmentat anteriorment el fet que la isoglossa de la reducció del vocalisme anterior és extremadament rellevant, no solament per la seva altíssima freqüència d'ús sinó també pel paper morfològic que les terminacions *-a* i *-e* tenen en català occidental (situació que no té paral·lel en les vocals *o* i *u*).

En segon lloc, també hi ha raons històriques que minimitzen el valor d'aquesta excepció: el vocalisme àton del mallorquí mostra un estadi anterior del català oriental de Catalunya. En l'etapa preliterària, tot el català tenia un vocalisme àton de cinc elements, com el que manté en l'actualitat el català occidental. Almenys ja al segle XIII, a la part oriental del Principat va iniciar-se un procés de reducció vocàlica desconegut a la meitat occidental, procés que no va culminar fins a finals del segle XV o principis del XVI.

Si jutgem per la documentació antiga, el canvi va afectar en primer lloc el vocalisme anterior: ja al segle XIII hi ha documentades confusions de *a* i *e* en posició pretònica (*nabot* 'nebot'), a les quals seguiran les confusions en posició final (*Pera* 'Pere', s. XIV) i, en darrer lloc, en posició posttònica interna (formes com *pèlec* < PELAGU es mantenen fins al XV; recordem que A posttònica llatina havia evolucionat a [e] en català preliterari). En canvi, la reducció en el vocalisme posterior va ser més tardana. Iniciada en contextos afavoridors del tancament (en mots amb una *i* o una *u* tòniques, *cusí* 'cosí', *cumú* 'comú'; en contacte amb les bilabials *m* o *b*, *Muntserrat* 'Montserrat', *cubert* 'cobert'), la confusió no s'imposarà de manera sistemàtica fins a finals del segle XV o inicis del XVI, tot i que abans (s. XIV) ja n'apareixen casos esporàdics fora dels contextos esmentats, com *Granullers* 'Granollers', *cluquer* 'cloquer' i *lu* 'lo'.

El vocalisme del mallorquí, doncs, reflecteix la situació del català de l'est del Principat en el tombant del segle XIV al XV. En qualsevol cas, representa un estadi lingüístic en què el català oriental ja s'havia distanciat significativament de l'occidental, que mai no ha conegut aquest vocalisme asimètric del mallorquí.

4.1.2. El criteri de Pompeu Fabra

Quasi mig segle després de l'observació de Milà i Fontanals, Pompeu Fabra, el 1906, va afegir una nova variable que reforçava la divisió del català en oriental i occidental, aquest cop basada en el vocalisme tònic.

En un article titulat “Les *e* toniques du catalan”, Fabra es fixa en el tractament català de la *E* tancada del llatí vulgar, procedent de *E* llarga i *i* breu del llatí clàssic i del diftong *OE*. En el català occidental aquesta *e* es manté tancada, tal com era en el català preliterari, mentre que en el català oriental evoluciona a vocal neutra, estadi que posteriorment serà superat a la major part de territoris, substituït per *e* oberta.

Llatí clàssic	Llatí vulgar	Català preliterari mantingut en català occidental	Català oriental antic (segles XIII-XIV) mantingut a Mallorca i, parcialment, a Menorca i Eivissa	Català oriental
<i>E</i> llarga, <i>i</i> breu, <i>OE</i> >	<i>E</i> tancada >	> [e]	> [ə]	> [ɛ]
CEPA (<i>E</i> llarga)	CEPA	c[é]ba	c[é]ba	c[é]ba
PIRA (<i>i</i> breu)	PERA	p[é]ra	p[é]ra	p[é]ra

Aquesta isoglossa, tot i que no assoleix el mateix rang que les que afecten el vocalisme àton, té una notable incidència, ja que afecta un nombre considerable de mots d'ús corrent (*pera*, *ceba*, *cadena*, *sembla*, *rebre*, *fred*, *set* ‘ganes de beure’, *net* ‘no brut’, *ple*, *fe*, etc.)

Tal com passava en el cas del vocalisme àton, pel que fa a l'evolució de la *E* tancada llatinovulgar hi ha una coincidència total entre els territoris occidentals del Principat i el País Valencià, i aquesta coincidència es basa en el manteniment de l'estadi del català preliterari.

En el cas del català oriental, la unitat resideix en el fet que a tots els territoris hi ha hagut un distanciament respecte de la situació primera, tot i que l'evolució ha assolit graus diferents:

- 1) L'estadi més antic, dins del català oriental, el trobem a les Balears i és la vocal neutra tònica, mantinguda a quasi tot Mallorca i en una part de les illes de Menorca i d'Eivissa.
- 2) Als territoris de l'est del Principat aquest estadi es va superar per la confluència de la vocal neutra tònica amb la *e* oberta, que és el resultat que trobem també a la resta dels territoris balears.
- 3) A la Catalunya del Nord, l'evolució singular del vocalisme ha fet que la *e* oberta i la *e* tancada hagin confluït en una *e* mitjana en totes les paraules i, per tant, també en les que procedien de la *E* tancada llatinovulgar.

En el mòdul “Dialectes orientals” trobareu amb més precisió en quins territoris balears es manté la vocal neutra tònica, per mitjà de quin mecanisme va desaparèixer aquesta vocal del català central, per quines causes en rossellonès només existeix una *e* mitjana i quines influències exògenes han actuat damunt l'alguerès.

4) Finalment, el cas més curiós el proporciona l'alguerès, en què la possible influència de l'adstrat sard, que desconeix la vocal neutra tònica, l'ha fet desaparèixer del català parlat a l'Alguer per confluència amb la *e* tancada, coincidint així novament amb la situació primigènia.

4.2. Altres trets distintius dels dos blocs dialectals del català

Novament després d'un lapsus temporal considerable, diversos treballs de Joan Veny han vingut a afegir altres isoglosses (quinze, concretament) que reforcen la macropartió del català en oriental i occidental (*Els parlars catalans*, 1978; "Noves dades sobre la partió català occidental - català oriental", 1987; "Areallinguistik", 1991).

Veurem quins són aquests trets que separen català oriental i català occidental. Com que es tracta d'un seguit d'isoglosses força diverses, aprofitarem per a presentar de manera ordenada la tipologia de diferències que poden separar les varietats dialectals i especificarem, per a cada tipus, si hi ha o no trets que contribueixin a la divisió del català en dos blocs.

1) Diferències fòniques

a) Diferències fonològiques

- Diferències d'inventari, és a dir, diferències en el nombre de fonemes de què disposa cada varietat. No afecten la macropartió entre català oriental i occidental, però sí que afecten, com veurem més endavant, la subdivisió dialectal.
- Diferències de distribució, és a dir, diferències en les possibles combinacions d'aquests fonemes i en les posicions en què poden aparèixer. Porten com a conseqüència variacions en la seva freqüència d'ús, sovint com a resultat d'una evolució fonètica divergent entre tots dos blocs.

Diferències en el nombre de fonemes

Un exemple de diferència d'inventari seria la inclusió o no del fonema fricatiu labiodental sonor /v/.

Català oriental	Català occidental
-GUA / -QUA àtons finals tendeixen a monoftongar: [ájɣə] / [ájɣo] / [ájɣu] 'aigua', [páskə] / [pásko] / [pásku] 'pasqua'	-GUA / -QUA àtons finals es mantenen: [ájɣwa] 'aigua', [páskwa] 'pasqua'
GUA- / QUA- tòncics tendeixen a monoftongar: [ɣójtə] 'guaita', [kótɾə] 'quatre'	-GUA / -QUA tòncics es mantenen: [ɣwájta] 'guaita', [kwátɾe] 'quatre'
lodització dels grups romànics C'L, G'L i L[j]: OCULU > [uɟ] 'ull', REGULA > [rɛ́jə] 'rella', PALEA > [pájə] 'palla'	Lleisme en els grups romànics C'L, G'L i L[j]: OCULU > [uɟ] 'ull', REGULA > [rɛ́ɫa] 'rella', PALEA > [páɫa] 'palla'
/ʃ/ fricativa inicial i postconsonàntica: [ʃukulátə] 'xocolata', [páɲʃə] 'panxa'	/tʃ/ africada inicial i postconsonàntica: [tʃokoláta] 'xocolata', [páɲtʃa] 'panxa'
Reforç dental per als mots acabats en -R: [kɔɾt] 'cor', [mɔɾt] 'mar'	Manca de reforç per als mots acabats en -R: [kɔɾ] 'cor', [mɔɾ] 'mar'
Manca de nasal adventícia en casos com: <i>llagost, llagosta, llagostí</i>	Nasal adventícia en casos com: <i>llangost, llangosta, llangostí</i>
IUNCU > <i>jonc</i>	IUNCU > <i>junc</i>
HEDERA > <i>heura</i>	HEDERA > <i>hedra</i>
DIES MARTIS > <i>dimarts</i>	DIES MARTIS > <i>dimats</i>

Fixeu-vos que, mentre que els cinc primers trets són d'abast força ampli (afecten un nombre considerable de mots de la llengua), els altres quatre són idiosincràtics de l'evolució d'un sol mot. El rang d'aquestes diferències, doncs, no és pas equiparable, però totes contribueixen a augmentar el feix que separa ambdós blocs dialectals.

b) Diferències fonètiques

- Diferències al·lofòniques, és a dir, diferències en els al·lòfons o variants contextuals de certs fonemes.

Català oriental	Català occidental
/ʃ/ intervocàlica o final no segrega iod: [káʃə] 'caixa', [koʃ] 'coix'	/ʃ/ intervocàlica o final segrega iod: [ká.jʃa] 'caixa', [ko.jʃ] 'coix'

- Diferències en la realització fonètica de certs fonemes. Se'n troben quan s'entra en l'estudi de les divisions dialectals inferiors.

c) Diferències d'entonació, és a dir, diferències en les corbes melòdiques. Les coneixem intuïtivament, però no és un aspecte que hagi estat gaire estudiat.

2) Diferències morfològiques

a) Diferències en la morfologia nominal

- Diferències en les arrels de l'article, els pronoms forts, els pronoms febles, els possessius, els demostratius, etc. Són diferències importants per la freqüència d'ús d'aquestes peces.

Català oriental	Català occidental
Formes pronominals reforçades: <i>em, et, es, ens, us, el, els, en</i>	Formes pronominals plenes: <i>me, te, se, mos, vos, lo, los, ne</i>

- Diferències en la flexió de gènere i nombre.

Català oriental	Català occidental
Els plurals d'antics esdrúixols acabats en N perden la nasal: HOMINES > <i>homes</i>	Els plurals d'antics esdrúixols acabats en N conserven la nasal: HOMINES > <i>hòmens</i>

Pròpiament no es tracta d'un tret morfològic. El plural es fa en tots dos casos a través d'una sibilant i prou. La diferència es troba en l'arrel damunt de la qual es forma el plural, acabada o no en *n*. Que la *n* pertanyi al radical ho demostra, diacrònicament, l'etimologia (HOMINE) i, sincrònicament, els derivats: *homenet, homenot, homenàs*, etc. Tradicionalment, però, s'ha tractat aquesta diferència com si fos morfològica.

- Diferències en la derivació i la composició. En trobarem algunes en parlar dels diversos dialectes i subdialectes.

b) Diferències en la morfologia verbal, regular o irregular

Català oriental	Català occidental
Desinències en <i>-i</i> per al present de subjuntiu: [kánti], [kántis], [kánti], [kántin]	Desinències en <i>-a</i> i <i>-e</i> per al present de subjuntiu: [kánta], [kántes], [kánte], [kánten]
Increment dels verbs incoatius amb <i>e</i> tònica: <i>podreix</i> , <i>podresca</i>	Increment dels verbs incoatius amb <i>i</i> tònica: <i>podrix</i> , <i>podrisca</i>

L'origen de les desinències *-i*, *-is*, *-i*, *-in* és relativament tardà. A partir de les formes clàssiques (primera conjugació: *cant*, *cants*, *cant*, *canten*; altres conjugacions: *faça*, *faces*, *faça*, *facen*) van formar-se'n unes altres d'analògiques sobre el model de verbs freqüents com *saber* i *cabere*, que feien el present de subjuntiu *sàpia* i *càpia*. Les noves variants del tipus *càntia* i *fàcia* van conviure amb les antigues més o menys en funció de l'àrea dialectal i de la conjugació, fins que les desinències *-ia*, *-ies*, *-ia*, *-ien* van esdevenir les modernes *-i*, *-is*, *-i*, *-in*. En aquest darrer canvi, possiblement hi va influir la concentració de la intensitat en la síl·laba tònica i el consegüent afebliment de l'àtona en les formes d'imperatiu negatiu (com *no ho fàcies!*), fet que en facilitava l'erosió, i també la reinterpretació de seqüències produïdes per fonètica sintàctica en contextos en què el verb anava seguit de la vocal *a* (com *Vols que fàcia això?* → *Vols que faci això?*). Quant als increments incoatius en *-i-* (*podrix*, *podrisca*), cal dir que ja apareixen el segle XIV en territori occidental; podrien procedir directament del llatí (< -ISCO) o haver arribat des de l'occità en època preliterària durant la dependència de Tolosa.

Juntament amb els criteris de la taula anterior que acabem de comentar, en la bibliografia també podeu trobar referències a la desinència de la primera persona del present d'indicatiu, amb la indicació que en català oriental és *-u*, *-i*, Ø ([kántu] català central, [kánti] rossellonès, [kant] balear i alguerès) i en català occidental *-o*, *-e* ([kánto] nord-occidental, [kánte] valencià).

Aquesta afirmació, tot i ser certa, mereix ser tractada a part, ja que té un caràcter diferent a la resta de criteris que hem vist o que veurem. A diferència dels altres casos, en què és el tret lingüístic el que, traçat damunt del mapa, divideix el domini català de nord a sud, en aquesta ocasió es fa el camí a la inversa i, tot partint de la divisió entre oriental i occidental, s'indiquen les desinències que es troben a cada bloc.

Fixeu-vos que, de fet, no hi ha una raó lingüística per a agrupar les varietats que presenten la variant [i] amb les que presenten Ø o les que presenten [o] amb les que presenten [e]. En canvi, sí que hi hauria una raó per a agrupar la [o] del nord-occidental i la [u] del central, ja que fonològicament són la mateixa desinència, /o/, que rep un tractament diferent d'acord amb la reducció vocàlica pròpia de cada dialecte. Tampoc no es té en compte que en valencià només la primera conjugació presenta /e/ (*cante*), mentre que la segona i la tercera tenen Ø (*sent*), com en balear i alguerès.

Podem dir, doncs, que les desinències per a la primera persona del present d'indicatiu són: /o/, català central i nord-occidental; /i/, rossellonès; /e/ (1a. conjugació) i Ø (2a. i 3a.), valencià; Ø, balear i alguerès, i no indiquen

que el català es divideixi en un bloc oriental i un d'occidental. Per quina raó, doncs, a voltes s'esmenta aquest tret? Pel fet que, encara que sigui d'un valor relatiu pel que fa a la macrodivisió del català, té en canvi una importància notable a l'hora d'establir les fronteres dialectals internes a aquests blocs, tal com va assenyalar Alcover (1926) en la introducció al *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB).

La divisió dialectal d'Alcover (1926)

Alcover es basa fonamentalment en la desinència de primera persona del present d'indicatiu per a establir la divisió del català en sis dialectes:

Dialecte	1a. persona del PI
Pirinenc-oriental	<i>cant[i]</i>
Oriental	<i>cant[u]</i>
Occidental	<i>cant[o]</i>
Valencià	<i>cant[e]</i>
Balear	<i>cant</i>
Alguerès	<i>cant</i>

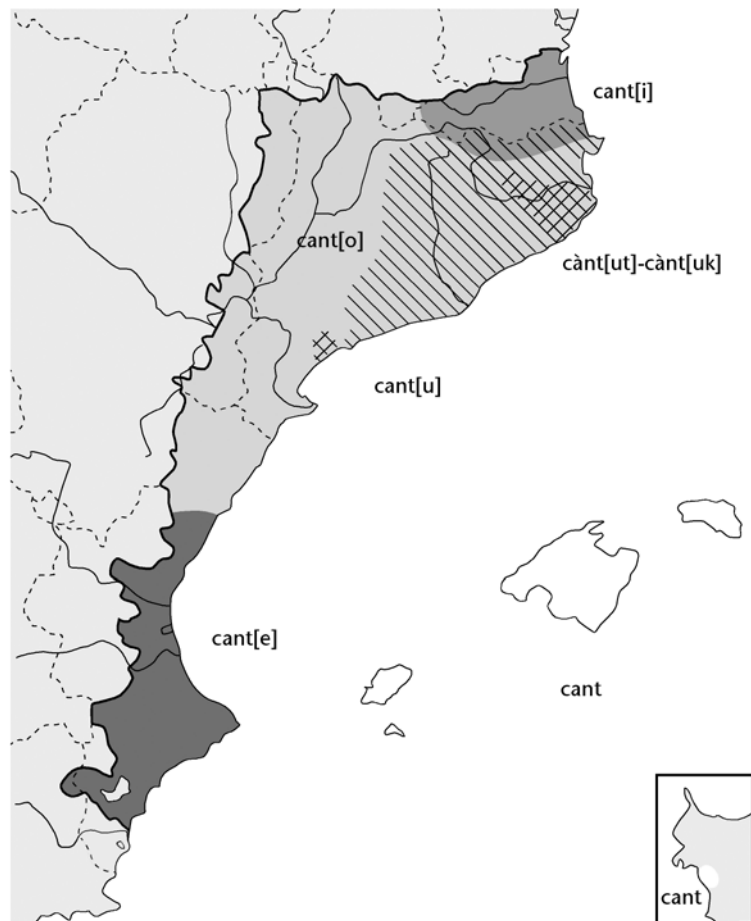
Aquesta divisió, basada només en aquest criteri, presenta algun escull:

- balear i alguerès coincideixen en la forma de la 1a. persona del present d'indicatiu,
- Alcover ha de recórrer a la desinència de l'imperfet de subjuntiu (*cantés / cantara*) per a corregir la separació entre el que anomena *occidental* (= nord-occidental) i el valencià, ja que al nord d'aquest domini s'empra encara la terminació *-o*,
- el criteri no és homogeni pel que fa al seu rang, ja que la diferència entre les terminacions [o] / [u] és fonètica, mentre que en la resta de casos la distinció és morfològica.

3) Diferències sintàctiques, és a dir, diferències en les relacions de concordança, en la construcció de la negació, en l'ordre dels elements en la frase, per l'existència de construccions específiques, etc. En trobarem en parlar dels diversos dialectes.

4) Diferències lèxiques i semàntiques, que es concentren fora del vocabulari bàsic, comú a tot el domini.

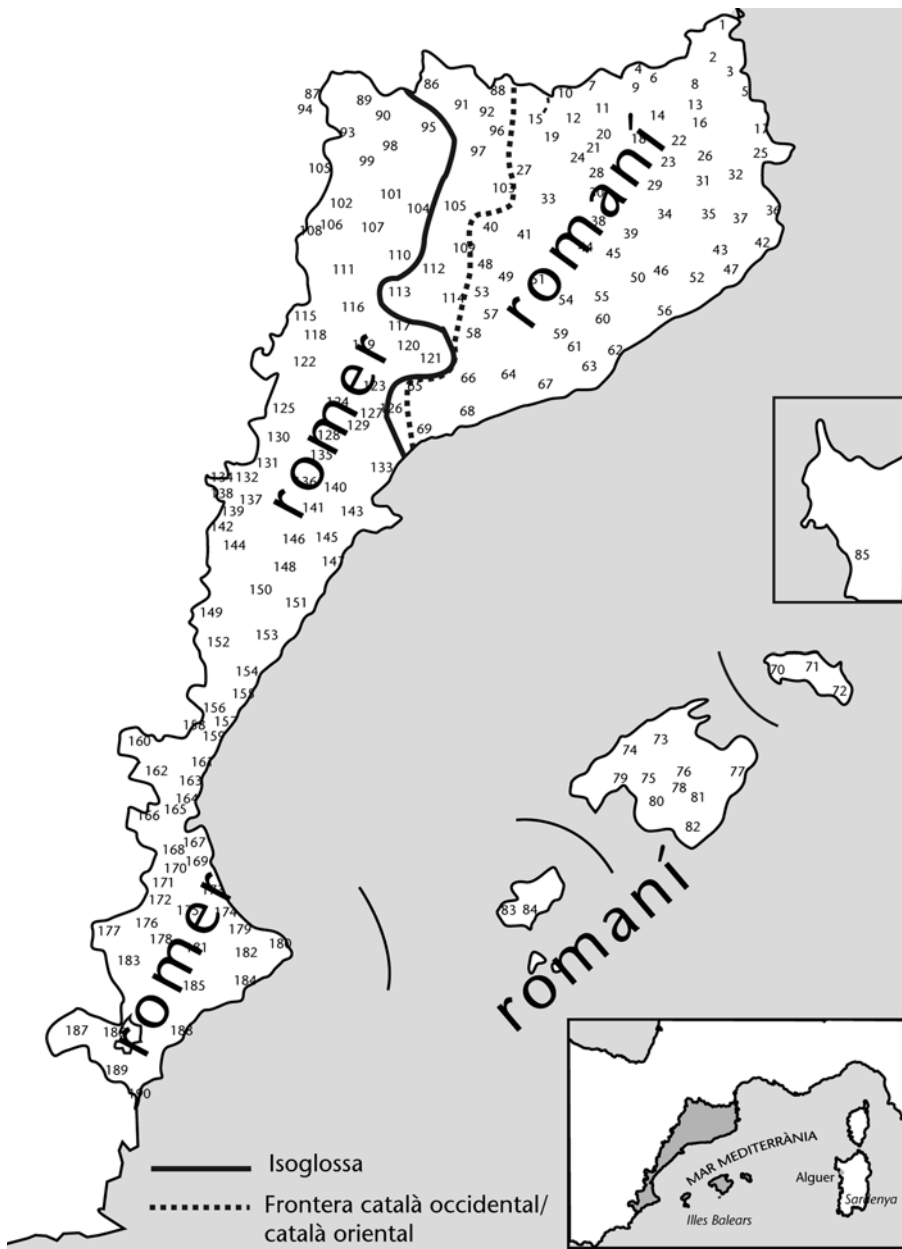
a) Diferències onomasiològiques: existència de significants diferents per a un mateix significat.

La primera persona del present d'indicatiu

	Sense desinència (<i>cant</i>)
	Desinència <i>-e</i> (<i>cante</i>)
	Desinència <i>-o</i> (<i>canto</i>)
	Desinència <i>-u</i> (<i>cantu</i>)
	Desinència <i>-ut/-uc</i> (<i>càntut-càntuc</i>)
	Desinència <i>-i</i> (<i>canti</i>)

Català oriental	Català occidental
Lèxic específic: <i>mirall, nen, xai o be, llombrígol, romaní, canó</i> (de les agulles), etc.	Lèxic específic: <i>espill, xic, corder, melic, romer, canut</i> , etc.

Font: J. Veny, "Qüestions geolingüístiques a l'entorn de la varietat tortosina", dins M.À. Pradilla (ed.), *Llengua i literatura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló: Onada Edicions, 2003.

b) Diferències semasiològiques: aplicació d'un mateix significat a significats diferents. En trobarem en parlar de les divisions dialectals inferiors. Aquestes variacions semasiològiques poden donar lloc a malentesos entre parlants de dialectes diferents.

Entre aquest apartat i l'anterior, hem exposat els criteris en què se sustenta la divisió del català en oriental i occidental. Fixem-nos que la majoria de trets afecten el component fònic (concretament la distribució de fonemes o la presència de diferents al·lòfons) i el component morfològic (desinències verbals i cliticització).

Si un parlant de Lleida...

... diu a un de Barcelona que el Pau és *guerxo*, aquest entendre que és 'estràbic', que 'mira contra el govern'; en canvi, el que volia dir l'emissor és que el Pau és 'borni', que 'li falta un ull', que és el significat que es dona a *guerxo* en català nord-occidental.

ció). També en el lèxic s'han detectat algunes diferències, el poder diferenciador de les quals és, òbviament, menor, ja que la seva freqüència d'aparició en el discurs és molt inferior.

Cal afegir que aquesta divisió no té característiques absolutes, perquè les diverses isoglosses no sempre coincideixen i, a més, dins de cada bloc es troben excepcions: per exemple, dins del bloc occidental, al costat de *vos* també apareix *us*, especialment en català nord-occidental, o, dins de l'oriental, trobem *hòmens*, i no la forma més moderna *homes*, en eivissenc (que presenta punts en comú amb el valencià, pels contactes comercials, religiosos, laborals, etc. entre totes dues costes) i en tarragoní (que és un subdialecte del català central que fa la transició cap al nord-occidental).

4.3. Límits entre català oriental i occidental

Un cop assenyalades quines són les isoglosses que separen català oriental i occidental, cal que ens preguntem per on passen i quins territoris deixen a banda i banda, aspecte que fins ara només hem esmentat a grans trets.

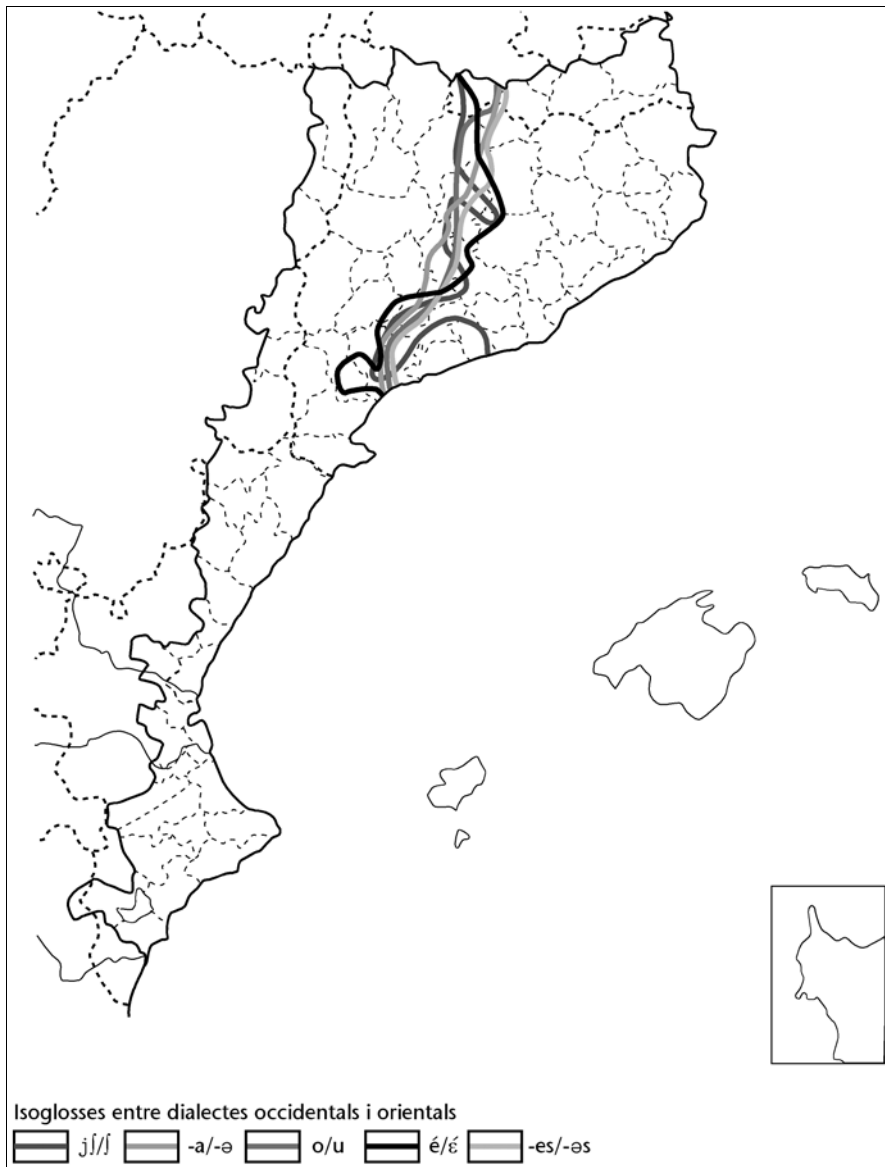
El català oriental comprèn:

- la part oriental del Principat de Catalunya,
- la Catalunya Nord,
- les Illes Balears,
- la ciutat de l'Alguer.

El català occidental comprèn:

- Andorra,
- la part occidental del Principat de Catalunya,
- el País Valencià,
- la regió murciana del Carxe.

El problema a l'hora d'establir els límits entre català oriental i occidental, doncs, el trobarem en la divisió del Principat de nord a sud en dues zones. No hi ha una línia de separació clara entre els dos blocs (les isoglosses són molt properes però no se superposen), sinó que trobem una faixa fronterera de transició, on coexisteixen característiques pròpies d'un i altre bloc dialectal.

Font: mapa adaptat de *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana* (1992). Barcelona: Eumo.

La divisió entre català oriental i occidental segueix, la majoria de vegades, límits geogràfics naturals, marcats per l'orografia:

a) El bloc oriental s'estén per les conques dels rius Fluvià, Ter, Tordera, Besòs, Llobregat (i els seus afluents Cardener i Anoia), Foix, Gaià, Francoí, Riudoms, Alforja i Riudecanyes.

b) El bloc occidental comprèn les terres regades pel Segre i afluents (Llobregós, Sió, Corb) i per l'Ebre i afluents (Siurana).

La línia divisòria entre els dos blocs lingüístics coincideix en gran mesura amb els límits comarcals, ja que aquests són conseqüència, en part, del relleu, a més de dependre de factors històrics i humans. L'excepció, la trobem a la comarca del Solsonès, tallada de nord a sud per la divisió dialectal, coincidint amb la partió dels cursos fluvials (el Solsonès es va crear per la necessitat de fer homo-

gènies les comarques i de no desfer antics partits judicials). Solsona, la capital de comarca, se situa en el bloc oriental. Vet aquí les comarques que queden en cadascun dels dos blocs:

Català occidental	Català oriental
Andorra, l'Alt Urgell	La Cerdanya, el Berguedà
Zona occidental del Solsonès	Zona oriental del Solsonès (inclosa Solsona)
La Segarra, l'Urgell, les Garrigues	L'Anoia, la Conca de Barberà
El Priorat, la Ribera d'Ebre	El Baix Camp

4.4. Interpretacions de la partió oriental-occidental

Arribats aquí, podem demanar-nos com és que el català es divideix en oriental i occidental. Per què el domini lingüístic català es troba dividit de nord a sud, segons acabem d'exposar, i no d'una altra manera? S'han volgut donar diferents interpretacions de caire històric a aquesta divisió, però, encara que totes aporten dades interessants, tenen també punts febles.

4.4.1. Teoria de la Reconquesta

L'anomenada *teoria de la Reconquesta* va ser formulada el 1931 per Antoni Griera. Parteix de la hipòtesi que la divisió entre català occidental i català oriental es deu a la repoblació que es va fer de les terres ocupades pels sarraïns un cop reconquerides.

El català va néixer a la Catalunya Vella (al nord del riu Llobregat) i la seva primitiva divisió en les dues modalitats, oriental i occidental, hauria estat condicionada pels límits de la Marca Hispànica (català oriental) i dels comtats d'Urgell, Pallars i Ribagorça (català occidental). Amb la Reconquesta, hi hauria hagut un repoblament pel qual a les comarques del sud-est i a les Balears s'hi hauria establert població que parlava català oriental, mentre que a les terres del sud-oest i de València els repobladors hi haurien transmès el parlar occidental.

Aquesta teoria, però, s'ha hagut d'enfrontar al fet que el *Llibre de Repartiments de València* demostra com aquesta ciutat va ser repoblada per més gent provinent de l'àrea oriental del Principat que no pas de l'occidental. Per salvar aquest escull, Alarcos Llorach (1960) proposa la hipòtesi de l'anivellament lingüístic, basada en el repartiment de les cases de la ciutat de València: 630 per a catalans orientals, 348 per a catalans occidentals i 597 per a aragonesos; és a dir que entre catalans occidentals i aragonesos sumaven 945 cases, més que no pas les dels catalans orientals. Basant-se en l'observació que el català occidental posseïa, el segle XIII, un vocalisme semblant al de l'aragonès (*cas[a]*, aragonès *cas[a]*; *par[e]*, aragonès *padr[e]*; *p[é]ra*, aragonès *p[é]ra*), Alarcos defensa que s'hauria imposat el fonetisme dels grups que compartien més trets coincidents.

La teoria esbossada per Griera ha estat reforçada recentment per A. Ferrando i E. Guinot, que consideren no solament la situació de la ciutat de València sinó també la de tot el Regne de València. Ferrando (1989) troba un predomini de catalans, especialment de procedència nord-occidental, sobre els aragonesos, predomini que s'hauria saldat amb l'assimilació lingüística d'aquests. Explica, a més, que la documentació medieval revela unes relacions molt estretes amb Lleida, com és que les terres valencianes fossin mesurades segons el sistema lleidatà, o la presència d'estudiants valencians a la Universitat de Lleida allotjats a casa de parents. Tots aquests fets justificarien la filiació occidental del valencià, que Guinot (1999) corrobora amb un estudi dels noms de persona d'origen geogràfic que es documenten entre els repobladors i que remeten majoritàriament a les terres occidentals del Principat.

Criteris de Milà i Fabra

Fixeu-vos com els trets fonètics compartits per català occidental i aragonès (distinció de *a* i *e* àtones, manteniment del timbre de la *ɛ* tancada llatinovulgar) són els dos pilars en què se sustenta la divisió català oriental / català occidental.

4.4.2. Teoria del substrat

Manuel Sanchis Guarner va plantejar, el 1956, una teoria segons la qual la divisió del català en oriental i occidental és conseqüència de les diferències de substrat amb què es va trobar el llatí en els territoris que avui són de parla catalana.

Sanchis Guarner proposa que les diferents poblacions preromanes escampades pels territoris on avui es parla català haurien marcat la nova llengua amb les seves habituds articulatòries diverses. Així, els territoris del Principat que avui són lingüísticament occidentals tindrien un substrat preindoeuropeu (iber al sud i basc al nord), mentre que els territoris del Principat actualment orientals tindrien un substrat indoeuropeu (celta, concretament).

Aquesta teoria es basa en les investigacions arqueològiques fetes pel prehistoriador Pere Bosch i Gimpera sobre la població preromana. Estudis arqueològics més recents, però, revelen la presència de poblaments cèltics al costat occidental i de poblaments ibers al costat oriental. De fet, doncs, no és possible parlar de grups d'una sola cultura en una o altra banda, perquè en ambdues es troben restes de poblaments diversos, i això fa que la teoria del substrat caigui per la seva base.

4.4.3. Teoria de la romanització

Antoni Maria Badia i Margarit va bastir, el 1981, una teoria que reprenia la influència del substrat preromà, però que considerava que la divisió del català en oriental i occidental no es devia a la diversitat del substrat sinó a la intensitat de la romanització que aquest va haver de suportar.

El seu estudi pren en consideració l'origen dels topònims d'una i altra zona dialectal: preromans, llatins o àrabs. Badia i Margarit observa que les terres orientals van passar per un procés de romanització molt intens, que hauria ofegat les restes del substrat. En canvi, a la zona occidental hi ha dos fenòmens que afectarien de manera negativa l'èxit de la romanització. D'una banda, al Pallars i a la Ribagorça els pobles bascos van perviure fins al segle X, fet que indica que la romanització hi va ser tardana i de menys intensitat. De l'altra, al Baix Ebre i al País Valencià, tot i que la romanització va ser intensa, la posterior invasió sarraïna i l'arabització dels territoris va ser més acusada que a la zona oriental. Aquesta circumstància hauria actuat com a element desromanitzador, que hauria fet apuntar de nou el substrat preromà oblidat.

Cal destacar com Sanchis Guarner va observar...

... que en el testament de Guifré el Pelós (897), en què aquest reparteix entre els seus tres fills els dominis que havia aconseguit de reunir, es marca l'existència de tres territoris, possiblement amb diferències ètniques importants, que avui coincideixen amb els tres dialectes que es parlen al Principat: a Guifré II, li dóna els comtats de Barcelona, Ausona i Girona (territori actual del català central); a Miró, la Cerdanya, el Conflent i Besalú (corresponents a l'àrea del català septentrional), i a Sunifred, el comtat d'Urgell (on avui es parla català nord-occidental).

En conclusió, doncs, el català oriental mostraria poques interferències del substrat, perquè la romanització hi va ser intensa i l'arabització feble. En canvi, el català occidental es trobaria més condicionat pel substrat, fos perquè la romanització hi va ser més feble i tardana, fos perquè una arabització intensa tornava a donar relleu al substrat.

El principal escull d'aquesta teoria és que suposa que les llengües de substrat poden influir en el català molts segles després de la seva desaparició. Cal tenir en compte que alguns dels canvis que separen el català oriental de l'occidental són mutacions realitzades en català oriental (més evolucionat que l'occidental) entre els segles XIV i XVI, i sembla difícil que en aquests segles el substrat pugui tenir-hi un paper.

4.4.4. Hipòtesi de la cronologia dels fets

Per part nostra, hi podríem afegir una proposta d'hipòtesi basada, en línies generals, en la cronologia dels canvis. És a dir, tenint en compte que, com dèiem, bona part dels trets orientals representen un cert grau d'evolució respecte dels corresponents occidentals (*par[ə]* < *par[e]*, *p[u]sar* < *p[o]sar*, *homes* < *hòmens*, etc.), podríem pensar en el caràcter més elaborat, més evolucionat, del català oriental (per la seva situació geogràfica i el pes de Barcelona) enfront del català occidental, més fidel a estadis anteriors (per la seva condició d'àrea lateral).

4.5. Subdivisió dialectal dels blocs oriental i occidental

Fins ara hem al·ludit a la divisió del català en dos grans blocs dialectals que van de nord a sud: el català oriental i el català occidental. A l'interior de cadascun d'aquests blocs, però, es poden establir divisions menors: els dialectes (i dins d'aquests, al seu torn, podem establir subdialectes i, fins i tot, parlars singulars).

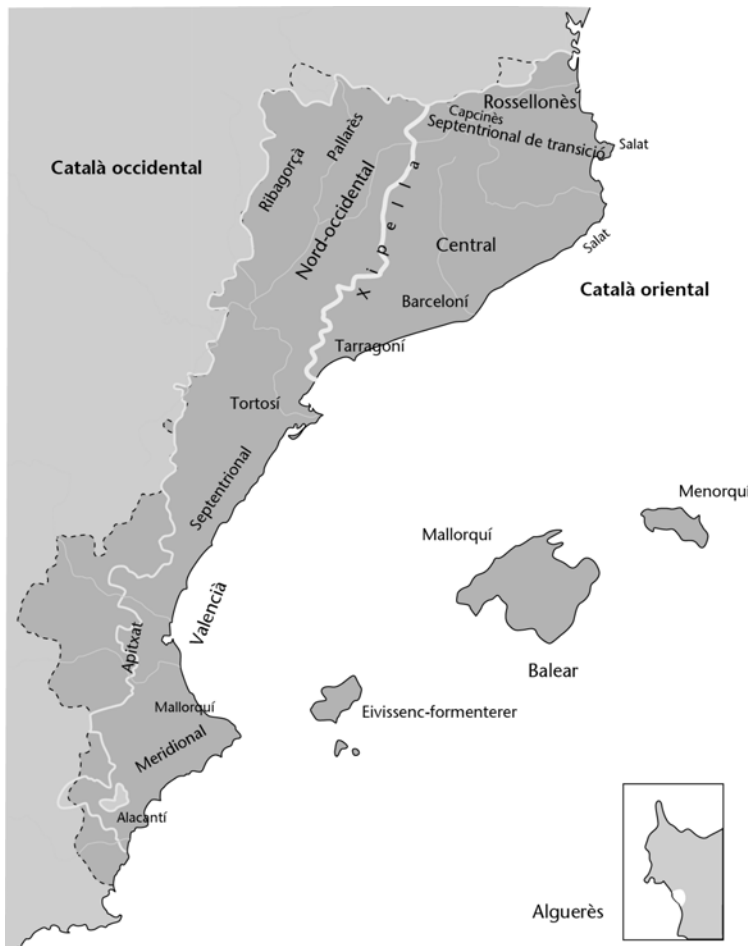
Al llarg d'aquest segle hi ha hagut diversos lingüistes que han assajat de donar una divisió dialectal del català, més o menys detallada: Barnils (1919), Alcover (1902-1903, 1918-1919 i 1926), Badia i Margarit (1951), Coromines (1954), Gran Enciclopèdia Catalana (1973) i Sardà-Guiter (1975). Finalment, Veny (1978) en l'obra *Els parlars* va fer una proposta eclèctica, respectuosa amb les denominacions tradicionals (*rossellonès, valencià*), amb els parlars de base monoisoglòssica (*xipella, salat*) i amb les varietats de transició que tenen, tot i això, una personalitat dialectal pròpia (*tortosí*). Aquesta divisió ha estat àmpliament difosa i acceptada i és en la que ens basarem en els mòduls següents. La detallem tot seguit:

Lectura recomanada

Podem trobar una història crítica de les diverses propostes de divisió dialectal del català a: "Divisió i nomenclatura dels dialectes catalans", dins J. Veny (1985). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.

Blocs	Dialectes	Subdialectes i parlars
Català oriental	Septentrional o rossellonès	Capcinès
	Central	Septentrional de transició
		Salat
		Xipella
		Barceloní
	Balear	Tarragoní
		Mallorquí
Menorquí		
Alguerès	Eivissenc-formenterer	
Català occidental	Nord-occidental	Ribagorçà
		Pallarès
		Tortosí
	Valencià	Valencià septentrional
		Valencià apitxat o central
		Valencià meridional
	Mallorquí de Tàrbena i la Vall de Gallinera	

Els límits geogràfics i els trets distintius de cadascun d'aquests dialectes serà la nostra matèria d'estudi en els mòduls "Dialectes orientals" i "Dialectes occidentals".

Resum

En aquest mòdul ens hem introduït en l'estudi dels conceptes fonamentals de la dialectologia, que s'agrupen entorn de tres nuclis temàtics: el canvi lingüístic, la variació lingüística i l'estandardització. A més, hem vist quina era la divisió del domini lingüístic català en blocs dialectals, dialectes, subdialectes i parlars, en les característiques de cadascun dels quals ens centrarem en els mòduls següents. Oferim ara una síntesi de les principals idees que hem exposat.

En l'apartat "El canvi lingüístic" hem començat per reflexionar sobre aquest fenomen universal i ens hem preguntat com sorgeix, per quines vies avança i quins resultats provoca. Per a bastir aquesta reflexió, ens hem aturat en diversos aspectes relacionats amb el concepte de canvi lingüístic. En primer lloc, ens hem interessat pel polimorfisme, per al qual hem establert una classificació en tres tipus: polimorfisme de frontera, polimorfisme de grau de consciència i polimorfisme de realitzacions indiferents.

Després ens hem centrat en el canvi fonètic i l'hem classificat en regular (si es pot formular per lleis fonètiques), analògic (si deriva de la generalització d'un model a un cas que no li corresponia) i irregular (quan necessita una explicació idiosincràtica). Dins del canvi irregular, hem exposat els diferents tipus d'encreuaments que es poden donar a causa d'un fenomen d'atracció paronímica: l'homonimització formal, si l'atracció és només entre significants; l'homonimització semàntica, si a més hi té un paper el significat, i l'homonimització, si el resultat de l'atracció paronímica condueix a una reinterpretació del significat del mot atret.

També ens hem ocupat del canvi lèxic i dels diferents tipus de mots que formen la llengua segons criteris de procedència, d'època d'incorporació i de vitalitat d'ús: els mots patrimonials, els arcaïsmes i els diversos tipus de neologismes. Finalment, hem vist que el canvi podia ser provocat per raons internes al sistema o bé podia ser el resultat d'un contacte de llengües, i ens hem detingut en les variades interferències que una llengua forana pot causar sobre una altra.

En l'apartat "La variació lingüística" ens hem plantejat dues qüestions fonamentals per a la disciplina dialectològica: quina relació hi ha entre llengua i dialecte?, quins criteris serveixen per a la delimitació de llengües i dialectes en l'espai?

Pel que fa a la relació entre llengua i dialecte, cal recordar el següent:

1) No hi ha diferència de substància entre la llengua històrica i el dialecte. Tots dos conceptes es refereixen a varietats lingüístiques, a sistemes lingüístics, i responen a un cert grau d'abstracció de la realitat, ja que les úniques varietats lingüístiques reals són els idiolectes.

2) La relació entre llengua històrica i dialecte és d'inclusió: tot dialecte ho és d'una llengua històrica, i tota llengua històrica és un conjunt de dialectes.

3) La diferència entre llengua històrica i dialecte és de punt de comparació. Així, el parlar de Campos (Mallorca) és una llengua enfront del castellà o del francès, però és un dialecte amb relació al parlar d'Arbeca (les Garrigues).

4) L'anomenada llengua estàndard no és sinó una varietat més, ni millor ni pitjor que les altres, creada sobre la base de la llengua històrica (per tant, dels dialectes) amb la intenció d'esdevenir un instrument de comunicació supradialectal.

Pel que fa als criteris de delimitació de les varietats lingüístiques en l'espai, cal tenir present el que segueix:

1) La constatació més important és que (exceptuant els territoris en què s'ha produït el trasplantament d'una varietat aliena per conquesta) el que existeix no són fronteres dialectals abruptes sinó un *continuum*, amb la presència de variacions lingüístiques graduals.

2) L'estudi de variables lingüístiques que es realitzen mitjançant diverses variants permet el traçat imaginari d'isoglosses i de feixos d'isoglosses, que amb la seva presència assenyalen àrees lingüísticament diferenciades i zones de transició.

3) La delimitació del conjunt de varietats que forma una llengua històrica constitueix un problema encara no resolt, tot i que s'han establert diversos criteris per la combinació dels quals s'obvia el problema pràctic: el criteri de la intercomprensió, el criteri de la consciència lingüística i el criteri de l'estàndard comú. Tots, però, presenten inconvenients, especialment relacionats amb la seva subjectivitat.

4) El criteri més adequat des d'un punt de vista lingüístic i conceptual és el de les afinitats estructurals entre dialectes, que es poden establir amb el mètode qualitatiu o amb el quantitatiu (dialectometria).

En l'apartat "Dialectes i llengua estàndard" ens hem aturat a reflexionar sobre la naturalesa de la llengua estàndard i sobre les relacions que manté amb les varietats dialectals. Hem començat per definir la llengua estàndard com una varietat lingüística que les societats multidialectals, sociolingüísticament evo-

lucionades, estableixen com a vehicle de comunicació formal, normalitzat ortogràficament i gramaticalment, i hem assajat d'aclarir les raons d'aquesta caracterització de la llengua estàndard.

També ens hem fixat en el procés de constitució d'aquesta varietat, en el qual hem distingit quatre fases (selecció, codificació o normativització, vehiculació o extensió del coneixement i de l'ús, i adequació o elaboració funcional), i hem remarcat l'existència de dues vies en la realització d'aquest procés, la monodialectal o unitarista i la multidialectal o compositiva, en la qual se situa l'estàndard català. Finalment, hem vist la influència que la llengua estàndard pot tenir en el decandiment de certs trets dialectals mancats de prestigi.

“La divisió dialectal del català” és el darrer dels apartats que conté aquest mòdul introductori. Hi hem vist com el domini lingüístic català es divideix de nord a sud en dos blocs, el català oriental i l'occidental. Aquesta macropartió arrenca d'una observació sobre el vocalisme àton feta per Milà i Fontanals, a la qual Fabra va afegir el criteri del tractament de la E tancada del llatí vulgar. Més endavant Veny hi va aportar diversos criteris fonològics, morfològics i lèxics, que reforcen les isoglosses principals de la macropartió.

Després de presentar els criteris de Milà, Fabra i Veny, hem assenyalat quins territoris queden a banda i banda del feix d'isoglosses: la Catalunya Nord, la part oriental del Principat, les Balears i l'Alguer formen el costat oriental, mentre que Andorra, la part occidental i meridional del Principat i el País Valencià constitueixen els territoris occidentals. També hem exposat les diverses teories que assagen d'explicar les causes d'aquesta bipartició: la teoria de la Reconquesta, de Griera; la del substrat, de Sanchis Guarner, i la de la romanització, de Badia i Margarit.

Finalment, hem entrat en la subdivisió dialectal dels dos blocs i hem presentat les varietats dialectals que estudiarem en els mòduls “Dialectes orientals” –rossellonès (capcinès), central (septentrional de transició, salat, xipella, barceloní, tarragoní), balear (mallorquí, menorquí, eivissenc-formenterer) i alguerès– i “Dialectes occidentals” –nord-occidental (ribagorçà, pallarès, tortosí) i valencià (valencià septentrional, valencià apitxat, valencià meridional, alacantí, mallorquí de Tàrbena i la Vall de Gallinera).

Activitats

1. Expliqueu detalladament quins arcaïsmes detecteu en el topònim *Perafort* (< PETRA FORTE) amb relació al català actual. Us serà útil consultar el *Diccionari català-valencià-balear* o el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*.

2. Si *majordom* 'criat principal' ve de MAIOR DOMUS 'el més gran de la casa', com podem explicar que en un document antic aparegui el sintagma *dos majordòmens*?

3. Quins dos processos inversos d'interferència hi ha a l'origen d'aquests canvis?

a) *ratlla* / *clenxa* → *ratlla*

b) *forn* → *forn* / *panaderia*

4. Justifiqueu quin tipus de fenomen es troba a l'origen d'aquests mots (manlleu, cultisme, creativitat infantil, onomatopeia, calc, analogia, ultracorrecció, etc.):

a) *pilans* 'pilars'

b) *quartina* 'cortina'

c) *ring-ring* 'melic'

d) *col-locar* (de COLLOCARE, com *colgar*)

e) *guerra freda* (*cold war*)

5. Expliqueu el tipus d'interferència que s'ha produït en cada cas i quin era l'estadi anterior:

a) *tonyina* (fresca) / *atun* (enllaunat)

b) *buata* / *caixa* (rossellonès)

c) *cossetxadora*

d) *provar un cotxe* / *provar un vestit* / *provar un menjar*

e) *aniré demà*

6. El 1902, Alcover va publicar al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* un article sota el títol: "Variedats dialectals que presenta'l català. ¿S'han d'esvaïr, reduint-les a la uniformitat? ¿Hem de centralisar la llengua?". Què us suggereixen aquestes preguntes?

7. Quins criteris s'han fet servir per a determinar si un conjunt de varietats geolèctals conforma una llengua històrica? Expliqueu breument en què consisteixen. Des d'un punt de vista estrictament lingüístic, quin considereu més adequat? Quins problemes planteja, però, l'aplicació pràctica d'aquest criteri?

Exercicis d'autoavaluació

1. Observeu amb atenció les diferències entre el primer i el segon enunciat del parlant A, que és nord-occidental, i digueu raonadament si podem parlar d'un fenomen de polimorfisme. En cas afirmatiu, precïeu de quin tipus és. (Si cal, feu una lectura de les característiques d'aquest dialecte en el mòdul "Dialectes occidentals").

A. [los párez i lez márez astáen aspantáts]

B. Què dius?

A. [ke ls párez i lez márez astáßen aspantáts]

2. En el domini nord-occidental, *llangost* conviu amb *llangot* i *llangosto*. Expliqueu raonadament l'origen d'aquestes dues darreres formes a partir de la primera.

3. Tenint en compte l'evolució regular TURRE FRACTA > *Torrefreta*, quina o quines explicacions poden justificar que el topònim actual sigui *Torrefeta*? (Si cal, utilitzeu un diccionari de llatí.)

4. Quin és l'ingredient bàsic del que a Barcelona es coneix com a *ensiamada*? (Si no ho sabeu, podeu buscar al diccionari la forma normativa, que és *ensaïmada*.) Tenint en compte l'origen mallorquí d'aquest dolç, quina o quines explicacions podrien justificar que rebí aquest nom? (Us pot ajudar fer la segmentació morfològica de les dues variants que apareixen en l'enunciat.)

5. Expliqueu detalladament el procés d'interferència que ha ocasionat aquest canvi:

espatlla / *esquena* → *hombro* / *espatlla*

6. Exposeu detalladament quina o quines interferències detecteu en aquesta frase obtinguda d'un parlant barceloní: "S'ha comprat una caixa de colors i un estutx". (En cas de dubte, consulteu un diccionari normatiu.)

7. Respondeu breument: Què és una varietat lingüística? En quines tres definicions fonamentals per a la dialectologia intervé aquest concepte i quines són aquestes definicions? Què implica la seva aparició en la relació que mantenen aquests tres termes?

Tingueu present que no n'hi ha prou amb donar les definicions de varietat lingüística, llengua històrica, etc., sinó que cal relacionar-les, comparar-les, veure què tenen en comú i què les diferencia i, sobretot, què implica definir-les d'aquesta manera i no d'una altra.

8. Com es defineixen i quina relació mantenen els termes *variable lingüística* i *variant lingüística*? Com intervenen en la delimitació de les varietats lingüístiques en l'espai? Il·lustreu la resposta amb la divisió dialectal d'Alcover (1926): Quines variables va assenyalar? Quines variants? Quins dialectes? Confronteu la seva nomenclatura amb la de Veny (1978). (Podeu trobar una història crítica de les diverses propostes de divisió dialectal del català, inclosa la d'Alcover (1926), a: "Divisió i nomenclatura dels dialectes catalans", dins J. Veny (1985). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia catalana.)

9. Comenteu la citació següent. Tingueu en compte la definició tècnica de llengua i de dialecte en contraposició amb el seu ús popular, la relació que s'estableix entre aquests termes segons una i altra visió, i la valoració que se'n desprèn en tots dos casos.

"Les paraules, per sort o per dessort, quan són de domini públic, i no només del llenguatge tècnic, [...] es carreguen de significats, de matisos dignificadors, pejoratius, de passions i d'odis, d'ingredients de tota mena. I el tècnic, el lingüista en aquest cas, a part de fer servir els usos reconeguts pels tècnics de la mateixa professió, no sempre pot ignorar alguns dels usos populars d'algunes paraules: per exemple, els pejoratius i denostadors que ha anat cobrant un terme com *dialecte*, i que no ha cobrat, en canvi, *llengua*."

J.E. Gargallo (1994). *Les llengües romàniques* (pàg. 112). Barcelona: Empúries.

10. Què us sembla l'afirmació que el català oriental presenta la "desinència -u, -i o Ø a la 1a. persona del present d'indicatiu" mentre que el català occidental presenta la "desinència -o o -e"? Quines altres terminacions coneixeu per a la primera persona del present d'indicatiu (podeu consultar l'annex)? Quin autor va proposar una divisió dialectal del català basant-se en aquest criteri i quina era aquesta divisió? Quines diferències hi ha respecte de la divisió majoritàriament acceptada avui? (Podeu utilitzar la mateixa referència bibliogràfica que a l'exercici 8.)

11. Comenteu la citació següent tenint presents les diferents possibilitats de constitució d'una llengua estàndard i la relació d'aquesta amb els dialectes:

"[...] entenem que la proposta més viable d'estandardització ha d'orientar-se d'acord amb els postulats d'una normativa composicional, basada en diverses solucions polimòrfiques: una varietat de llengua que contingui suficients elements comuns al diasistema perquè pugui assolir el valor referencial i alhora que sigui una varietat no pas monolíticament unitarista sinó més aviat múltiple, això és, que disposi d'opcions alternatives en funció de les grans varietats territorials que configuren l'espai català."

Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I. Fonètica (1990) (pàg. 8-9). Barcelona: SFIEC.

12. Comenteu la citació següent centrant-vos en els conceptes de llengua històrica i de dialecte i en la relació entre un i altre:

"No, no vol dir dialecte el que pretenen els nostres inimichs, que ordinàriament se distingeixen per la seva ignorància i toxarrudeses, quant califiquen el català de dialecte en to de befa; no, no significa dialecte una manera de parlar que no arriba a llengua, no vol dir degeneració, corrupció o repussai d'una altra llengua."

Alcover (1902-1903). "Varietats dialectals que presenta'l català. ¿S'han d'esvair, reduint-les a la uniformitat? ¿Hem de centralisar la llengua?" A: BDLC, I (pàg. 152).

Solucionari

1.

a) Canvi de [los] a [ls].

Variable: article determinat masculí plural.

Variant 1: [los]. Context 1: darrere pausa.

Variant 2: [ls]. Context 2: darrere vocal.

Fenomen: no és polimorfisme perquè la diferència es deu a raons contextuals (la forma plena *los* es fa servir, en català nord-occidental, darrere pausa o consonant, mentre que la forma reduïda *ls* apareix darrere de vocal).

b) Canvi de [astáen] a [astáβen].

Variable: morfema de mode-temps per a l'imperfet d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació.

Variant 1: [astáen]. Context 1: idèntic al context 2.

Variant 2: [astáβen]. Context 2: idèntic al context 1 des d'un punt de vista lingüístic. Varia, però, el context situacional: l'interlocutor no ha entès bé el parlant i li ha fet repetir la frase; per tant, el grau de consciència lingüística és superior.

Fenomen: es tracta d'un fenomen de polimorfisme, perquè no es pot establir una distribució contextual de les dues variants; direm que és polimorfisme de grau de consciència, ja que la forma [astáβen], emesa en segon lloc, és més propera a l'etimològica i és percebuda pels parlants com a més correcta, més atansada a la forma clàssica.

2.

a) *Llangost* fa el plural *llangosts*, amb un grup triconsonàntic final que el català tendeix a desfer a través de dos procediments:

– Simplificació del grup consonàntic: *-sts# > -ts#* (*llangosts > llangots*).

– Inserció d'una *o* epentètica: *-sts# > -stos#* (*llangosts > llangostos*).

b) Formació dels singulars analògics *llangot* i *llangosto*, respectivament, perquè s'interpreta que la *ssa* final és la marca de plural i que la resta correspon exactament al singular, ja que aquest és el model més emprat en la morfologia nominal catalana.

3.

a) Hipòtesi primera: homonimització formal.

El resultat regular *TURRE FRACTA > Torrefreta* és poc estable pel fet que *freta* és el participi de *frànyer* 'trencar', verb que ha caigut en desús, és a dir, que ha esdevingut un arcaisme i ha deixat de tenir significat per als parlants.

Una possible justificació del canvi de *Torrefreta* a *Torrefeta* seria l'atracció paronímica exercida pel participi de *fer*, *feta*, que sí que té significat per als parlants.

Com que és una atracció entre significants, sense intervenció del significat, direm que és una homonimització formal.

b) Hipòtesi segona: dissimilació de ròtiques.

Una altra hipòtesi considera que el canvi de *Torrefreta* a *Torrefeta* seria el resultat d'una estricta evolució fonètica, ja que la presència de ròtiques en dues síl·labes contigües és inestable. La forma actual seria el resultat d'una dissimilació eliminatòria de ròtiques.

4. L'ingredient principal del que a Barcelona es coneix com a *ensiamada* és el llard, que a Mallorca, lloc d'origen d'aquest pastís, rep el nom de *saïm*. Hi ha dues possibles justificacions per al canvi *ensaïmada* → *ensiamada*.

a) Encreuament.

Podria ser un encreuament motivat per la manca de significat de *saïm* en barceloní, que no utilitza aquest terme sinó *llard*, i motivat també per la semblança fònica d'aquest mot amb *enciam* i *enciamada*. És, doncs, una homonimització, ja que s'ha produït una aproximació entre dos significants no relacionats etimològicament. Podem dir que és una homonimització formal, ja que no hi ha cap relació entre el *saïm* i l'*enciam* que pugui fer pensar que la semàntica hagi influït en el canvi.

b) Metàtesi.

Podria ser una metàtesi de vocals (canvi d'ordre de dos segments d'un significat).

5. Estructura: 1a. etapa (a) / llengua d'interferència (b) / procés de canvi (c) / 2a. etapa (d).

a) La primera etapa abans de la interferència era:

espatlla 'part superior del braç'

esquena 'part posterior del tronc'

b) La llengua que va causar la interferència va ser el castellà, que anomena:

hombro 'part superior del braç'

espalda 'part posterior del tronc'

La correspondència entre aquests termes era, en el seu origen:

hombro - *espatlla*

espalda - *esquena*

c) Reinterpretació d'*espatlla*. Per la semblança fonètica d'*espatlla* amb *espalda* es produeix una reinterpretació d'unitats: *espatlla* passa a significar 'part posterior del tronc'.

Pèrdua d'*esquena*. *Esquena*, mot que no té paral·lel fonètic en castellà, és desplaçat per *espatlla*, terme reinterpretat, i es perd.

Importació / adaptació d'*hombro*. A causa de la reinterpretació d'*espatlla* queda buida la casella corresponent a 'part superior del braç' i s'omple amb una importació del castellà, *hombro*, terme que pot adaptar-se o no a la fonètica catalana (en central, per exemple, es pot sentir [ómbro] i [ómbru]).

Per tant, hi ha un triple procés: la reinterpretació d'una unitat *-espatlla-*, la pèrdua d'una altra *-esquena-* i la importació / adaptació d'una tercera *-hombro*.

d) La segona etapa, doncs, és:

hombro 'part superior del braç'

espatlla 'part posterior del tronc'

6.

a) *caixa*

Genuïnament en català es distingeix entre *capsa* i *caixa*, més petita la primera que la segona. En castellà, en canvi, el significat de tots dos termes es cobreix amb un sol mot, *caja*.

Per interferència del castellà, alguns parlants del català fan servir exclusivament el terme *caixa*, més semblant fonèticament al castellà.

Aquest fenomen rep el nom d'*hipodiferenciació*, ja que la llengua perd un matis semàntic i passa a cobrir amb un sol terme el terreny que abans es repartia entre dos.

b) *estutx*

El mot català genuí és *estoig*. El castellà presenta el terme *estuche* amb un significat equivalent.

Per interferència del castellà, alguns parlants substitueixen el terme català, que es perd, per una adaptació del castellà, *estutx*.

7. La resposta ha d'incloure aquests aspectes:

a) Definició de *varietat lingüística*. Una varietat lingüística és un sistema lingüístic que es diferencia de la resta de sistemes per algun factor i que sembla convenient de tractar com una entitat a part.

b) Definició de *llengua històrica*. Una llengua històrica és una família històrica de varietats lingüístiques que presenten afinitats i interdependència.

c) Definició de *llengua estàndard*. Una llengua estàndard és una varietat que les societats multidialectals, sociolingüísticament evolucionades, estableixen com a vehicle de comunicació formal, normalitzat ortogràficament i gramaticalment.

d) Definició de *dialecte*. Un dialecte és una varietat lingüística menor inclosa en una de major –la llengua històrica.

e) Implicacions de l'aparició del terme *varietat lingüística* en les definicions de *llengua històrica*, *llengua estàndard* i *dialecte*. La definició de *dialecte*, *llengua històrica* i *llengua estàndard* com a varietats lingüístiques suposa que tots tres elements tenen la mateixa naturalesa (són sistemes lingüístics; per tant, el dialecte també té gramàtica i és llengua) i que la diferència entre ells no és essencial sinó accessòria. Tots tres, doncs, se situen al mateix nivell, són dignes de la mateixa consideració, sense que hi hagi, des del punt de vista estrictament lingüístic, una prioritització ni una valoració superior de cap dels tres.

f) Relació entre llengua històrica i dialecte. La llengua històrica i el dialecte tenen la mateixa naturalesa, són dues varietats, dos sistemes lingüístics. La relació entre ells és d'inclusió: tot dialecte està inclòs en una llengua històrica. La diferència és de punt de comparació: segons el referent, direm que una varietat és llengua o que és dialecte. També és diferenciable pel grau de concreció: la llengua respon a un nivell d'abstracció superior al dialecte.

g) Relació entre llengua estàndard i dialecte. Són varietats lingüístiques, la primera convencional i la segona natural. Els usos d'una i altra són complementaris: àmbit formal en el primer cas i col·loquial en el segon.

h) Relació entre llengua històrica i llengua estàndard. La llengua històrica és anterior a la llengua estàndard, en la qual es basa aquesta (en un o en diversos o en tots els seus dialectes). La llengua històrica és un sistema de sistemes, mentre que la llengua estàndard és un sol sistema creat per estructuració d'elements provinents de diversos dels sistemes de la llengua històrica.

8. La resposta ha d'incloure aquests aspectes:

a) Definició de *variable lingüística*: element estructural d'un sistema lingüístic que es manifesta mitjançant una alternança d'elements de nivell inferior, és a dir, que pot prendre diversos valors en la seva realització.

b) Definició de *variant lingüística*: cadascun dels elements de nivell inferior a través dels quals pot manifestar-se un element estructural d'un sistema lingüístic, o sigui, cadascun dels valors que pot prendre en la seva realització.

c) Relació entre variable i variant lingüística: les variants lingüístiques, doncs, són els valors que poden prendre les variables; i les variables lingüístiques es realitzen sempre a través d'alguna de les seves variants.

d) Delimitació de les varietats lingüístiques en l'espai: es fa a través d'isoglosses.

e) Definició d'*isoglossa*. Una isoglossa és una línia imaginària que separa l'àrea en què una determinada variable lingüística es realitza a través d'una variant, de l'àrea en què es realitza a través d'una altra variant.

f) Definició de *feix d'isoglosses*. Un feix d'isoglosses és un conjunt d'isoglosses que s'acumulen en una àrea reduïda.

g) Significat del feix d'isoglosses: un feix d'isoglosses marca una frontera lingüística important; a banda i banda del feix queden varietats geolèctals diferents, separades per una àrea de transició.

h) Variable 1 d'Alcover: desinència de la 1a. persona del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació, per la seva freqüència.

i) Variants i dialectes on es donen:

Pirinenc-oriental	[i]
Oriental	[u]
Occidental	[o]
Valencià	[e]
Balear	∅
Alguerès	∅

j) Variable 2 d'Alcover: desinència de l'imperfet de subjuntiu, per actuar com a correctiu de la separació entre occidental i valencià.

k) Variants i dialectes:

Occidental -és

Valencià -ara

l) Diferències amb la nomenclatura de Veny (1978):

Pirinenc-oriental > català septentrional o rossellonès

Oriental > català central

Occidental > català nord-occidental

9. La resposta ha d'incloure aquests aspectes:

a) Explicació del contingut de la citació: es refereix a la diferència entre l'ús popular dels termes *llengua* i *dialecte* i el seu ús tècnic, propi dels lingüistes; també esmenta les connotacions negatives que s'han associat al terme *dialecte*.

b) Definició de *llengua històrica*. Una llengua històrica és una família històrica de varietats lingüístiques que presenten afinitats i interdependència.

c) Definició de *llengua estàndard*. Una llengua estàndard és una varietat que les societats multidialectals, sociolingüísticament evolucionades, estableixen com a vehicle de comunicació formal, normalitzat ortogràficament i gramaticalment.

d) Definició de *dialecte*. Un dialecte és una varietat lingüística menor inclosa en una de major –la llengua històrica.

e) Definició de *varietat lingüística*. Una varietat lingüística és un sistema lingüístic que es diferencia de la resta per algun factor i que sembla convenient de tractar com una entitat a part.

f) Concepte popular de *llengua*: popularment es confonen la llengua històrica i la llengua estàndard; una i altra s'identifiquen i només es considera llengua allò que és correcte i que es recull en els diccionaris i les gramàtiques.

g) Concepte popular de *dialecte*: popularment el dialecte és una manera de parlar incorrecta; se'l considera mancat de gramàtica.

h) Relació tècnica entre llengua i dialecte: la definició de *dialecte*, *llengua històrica* i *llengua estàndard* com a varietats lingüístiques suposa que tots tres elements tenen la mateixa naturalesa (són sistemes lingüístics, per tant el dialecte també té gramàtica i és llengua) i que la diferència entre ells no és essencial sinó accessòria.

i) Relació entre llengua històrica i dialecte: la llengua històrica i el dialecte tenen la mateixa naturalesa, són dues varietats, dos sistemes lingüístics. La relació entre ells és d'inclusió: el dialecte està inclòs en una llengua històrica. La diferència és de punt de comparació: segons el referent, direm que una varietat és llengua o que és dialecte. També és diferenciable pel grau de concreció: la llengua respon a un nivell d'abstracció superior al dialecte.

j) Relació entre llengua estàndard i dialecte: totes dues són varietats lingüístiques, la primera convencional i la segona natural. Els usos d'una i altra són complementaris: àmbit formal en el primer cas i col·loquial en el segon.

k) Relació entre llengua històrica i llengua estàndard: la llengua històrica és anterior a la llengua estàndard, en la qual es basa aquesta (en un o en diversos o en tots els seus dialectes). La llengua històrica és un sistema de sistemes, mentre que la llengua estàndard és un sol sistema creat per estructuració d'elements provinents de diversos dels sistemes de la llengua històrica.

l) Relació popular entre llengua i dialecte: el dialecte es considera la degeneració d'una realitat primigènica bona, la llengua tal com la recullen els diccionaris i les gramàtiques.

m) Valoració tècnica de llengua i dialecte: la llengua històrica, la llengua estàndard i els dialectes se situen al mateix nivell, són dignes de la mateixa consideració, sense que hi hagi una prioritització ni una valoració superior de cap dels tres.

n) Valoració popular de llengua i dialecte: el terme *llengua* no presenta connotacions negatives; el terme *dialecte*, en canvi, està connotat negativament, ja que es considera que és una manera de parlar inferior a la llengua; es relaciona el dialecte amb la ignorància i la rusticitat.

10. Idees que ha de contenir la resposta:

a) Valoració de l'afirmació.

- És un criteri *a posteriori*: es parteix de la divisió del català en oriental i occidental per a fer la distribució de les desinències. No són les desinències les que justifiquen la partió del català en oriental i occidental, ja que no hi ha cap raó que relacioni més estretament, per exemple, [e] amb [o] que no pas amb [i].
- Les pronúncies [o] i [u], pertanyents a blocs diferents, són fonològicament una mateixa marca, /o/, que es realitza fonèticament segons el vocalisme àton propi de cada varietat dialectal.

- El valencià presenta Ø per a les classes II i III, com el balear i l'alguerès, que són de blocs diferents; només és en el cas de la primera conjugació que difereixen. Així tenim:

Balear i alguerès: *jo cant   jo perd   jo dorm*
 Valencià: *jo cante   jo perd   jo dorm*

- b) Altres terminacions per a la primera persona del present d'indicatiu:

[a]   punts del nord del valencià septentrional   *jo canta*
 [ut]/[uk] en català septentrional de transició   *jo càntut, -uc*

- c) Divisió dialectal segons el criteri de la desinència de la primera persona del present d'indicatiu (dels verbs de la primera conjugació), caracteritzada per la seva freqüència.

Alcover (1926), introducció al *Diccionari Català-Valencià-Balear*:

Pirinenc-oriental   *canti*
 Oriental   *cantu*
 Occidental   *canto*
 Valencià   *cante*
 Balear   *cant*   (com en alguerès)
 Alguerès   *cant*   (com en balear)

S'ajuda de la desinència de l'imperfet de subjuntiu (*cantés / cantara*) per a corregir la separació entre el que anomena *occidental* i el valencià, ja que al nord d'aquest domini s'empra encara la terminació *-o*.

- d) Comparació de la divisió d'Alcover (1926) amb la divisió majoritàriament acceptada avui, que és la proposada per Veny (1978).

- Veny distingeix aquests mateixos sis dialectes, però hi ha diferències de notació:

Pirinenc-oriental   = català septentrional o rossellonès
 Oriental   = central
 Occidental   = nord-occidental

- La divisió de Veny (1978, 1986, 1991), que recull i selecciona denominacions tradicionals, és força més detallada, ja que considera subdivisions dins d'aquests dialectes: subdialectes i parlars.

Septentrional   > capcinès
 Central   > septentrional de transició
                               (salat)
                               (xipella)
                               barceloní
                               tarragoní
 Balear   > mallorquí
                               menorquí
                               eivissenc-formenterer
 Alguerès
 Nord-occidental   > ribagorçà
                               pallarès
                               tortosí
 Valencià   > valencià septentrional
                               valencià apitxat
                               valencià meridional
                               (alacantí)
                               (parlar de Tàrbena i la Vall de Gallinera)

12. Idees que ha de contenir la resposta:

- a) "(...) entenem que la proposta més viable d'estandardització (...)".

L'estàndard no és una varietat natural sinó una varietat creada. Només amb això ja podríem preguntar-nos: de quina manera es crea, amb quins objectius, quina relació manté amb les varietats ja existents...

- b) "(...) la proposta més viable d'estandardització ha d'orientar-se d'acord amb els postulats d'una normativa composicional, basada en diverses solucions polimòrfiques (...)".

Hi ha dues possibilitats en la constitució d'un estàndard: elaborar un estàndard unitari (basat en un sol dialecte) o bé elaborar un estàndard composicional (amb participació dels diversos dialectes de la llengua històrica, encara que sigui amb un pes diferent).

- c) "(...) una varietat de llengua que contingui suficients elements comuns al diasistema perquè pugui assolir el valor referencial (...)".

El procés d'estandardització passa per diverses fases. La primera apareix esmentada en la citació: és la selecció (unitarista o composicional). La tercera també es dedueix del text: és la vehiculació o extensió social del coneixement i de l'ús (es desitja que aquesta varietat pugui assolir un valor referencial, i per això cal que es guanyi l'acceptació dels parlants). Les altres dues fases no apareixen en la citació: són la codificació i l'adequació. La codificació ha d'abraçar diferents aspectes:

ha de ser ortogràfica, gramatical, lèxica i ortoèpica. Aquest darrer tipus de codificació és el que fa la *Proposta...* de la qual hem extret la citació, com es veu clarament pel títol.

d) “(...) una varietat de llengua que contingui suficients elements comuns al diasistema perquè pugui assolir el valor referencial (...)”.

L'objectiu de la llengua estàndard és esdevenir un model supradialectal de referència per a tots els parlants d'una mateixa llengua, que reforci el sentiment d'unitat i sigui útil per a facilitar la mútua intercomprensió.

e) “(...) que sigui una varietat no pas monolíticament unitarista sinó més aviat múltiple, això és, que disposi d'opcions alternatives en funció de les grans varietats territorials que configuren l'espai català (...)”.

Cal reflexionar, finalment, sobre la relació entre la llengua estàndard i els dialectes, destacant la complementarietat de les funcions d'una i altres. Els dialectes tenen el seu àmbit en la parla informal, col·loquial, mentre que l'estàndard vol ser una eina per al discurs formal, per a l'educació, els mitjans de comunicació, l'administració, etc.

13. Idees que ha de contenir:

a) “(...) No, no vol dir dialecte el que pretenen els nostres inimitables, que ordinàriament se distingeixen per la seva ignorància i toxarrudesa (...)”.

Les llengües que no tenen el suport d'un estat, com el cas del català, han estat titllades sovint de dialectes, com si aquest terme designés una realitat de naturalesa completament diferent, amb l'objectiu de justificar l'opressió de què eren objecte.

b) “(...) quant califiquen el català de dialecte en to de befa (...)”.

El terme *dialecte* sol comportar una valoració pejorativa i genera un complex d'inferioritat entre els parlants de certes varietats lingüístiques, que perden la consciència de fer servir una llengua.

c) “(...) no, no significa dialecte una manera de parlar que no arriba a llengua (...)”.

El dialecte i la llengua tenen la mateixa naturalesa, malgrat la creença popular que el dialecte és inferior a la llengua i no té gramàtica. El dialecte es defineix com una varietat lingüística que forma part d'un conjunt històric de varietats que anomenem *llengua*. Aquest terme, doncs, és una noció abstracta que s'utilitza per a referir-se a un conjunt de dialectes que sembla convenient de tractar com una unitat.

d) “(...) no vol dir degeneració, corrupció o repussai d'una altra llengua (...)”.

El dialecte no és, com sovint es creu, posterior a la llengua (popularment reduïda a la varietat normativa, estàndard, oblidant que es tracta d'un conjunt de dialectes). No és una deformació d'unes suposades formes primigènies. Aquestes formes normatives són, de fet, posteriors a la variació dialectal i se seleccionen per a esdevenir referencials a tot el domini lingüístic.

Bibliografia

Badia i Margarit, A.M. (1979). “Fronteres dialectals i fronteres comarcals”. *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag* (núm. II, pàg. 687-699). Tübingen.

Badia i Margarit, A.M. (1981). *La formació de la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Cabré, M.T. (1989). “La neologia efímera”. *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes [Miscel·lània Joan Bastardes, 1]* (pàg. 37-58). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Chambers, J.K.; Trudgill, P. (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press. [Traducció castellana: *La Dialectología*. Madrid: Visor, 1994.]

Coromines, J. (1976). *El que s'ha de saber de la llengua catalana* (6a. ed.). Palma de Mallorca: Moll.

Coseriu, E. (1957). *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* (3a. ed.). Madrid: Gredos, 1988.

Coseriu, E. (1977). *El hombre y su lenguaje*. Madrid: Gredos.

Ferrando, A. (1989). “La formació històrica del valencià”. A: A. Ferrando (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, VIII, Àrea 7. Història de la llengua* (pàg. 399-428). València: Institut de Filologia Valenciana.

Guinot, E. (1999). *Els fundadors del Regne de València*. València: Tres i Quatre.

Hockett, C.F. (1971). *Curso de lingüística moderna*. Buenos Aires: Eudeba.

Hudson, R.A. (1981). *La sociolingüística*. Barcelona: Anagrama.

Institut d'Estudis Catalans - Secció Filològica (1990). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. I. Fonètica*. Barcelona: IEC.

Institut d'Estudis Catalans - Secció Filològica (1992). *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana. II. Morfologia*. Barcelona: IEC.

Massanell i Messalles, M. (2002). "El mot valencià i nord-occidental *picaport*: aportació a la divisió català oriental / català occidental". A: E. Casanova, J. Martí, A. Saragossà (ed.). *Estudis del valencià d'ara* (pàg. 375-402). València: Denes.

Nadal, J.M.; Prats, M. (1982). *Història de la llengua catalana. 1. Dels inicis fins al segle XV*. Barcelona: Edicions 62.

Payrató, L. (1985). *La interferència lingüística. Comentaris i exemples català-castellà*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Sanchis Guarnier, M. (1956). "Factores históricos de los dialectos catalanes". A: *Estudios dedicados a Menéndez Pidal* (VI, pàg. 151-186). Madrid.

Veny, J. (1980). "Sobre els occitanismes del rossellonès". A: J. Bruguera i J. Massot (ed.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (pàg. 441-494). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Veny, J. (1988). "Noves dades sobre la partió català occidental - català oriental". *Actes del Vè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica* (pàg. 11-35). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Veny, J. (1991). "Les varietats geogràfiques i la normativa de la llengua catalana". A: Joan Martí i Castell (ed.). *Processos de normalització lingüística: l'extensió d'ús social i la normativització* (pàg. 197-205). Barcelona: Columna.

Veny, J. (1991). *Mots d'ahir i mots d'avui*. Barcelona: Empúries.

Veny, J. (2001). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Publicacions de la Universitat de València.